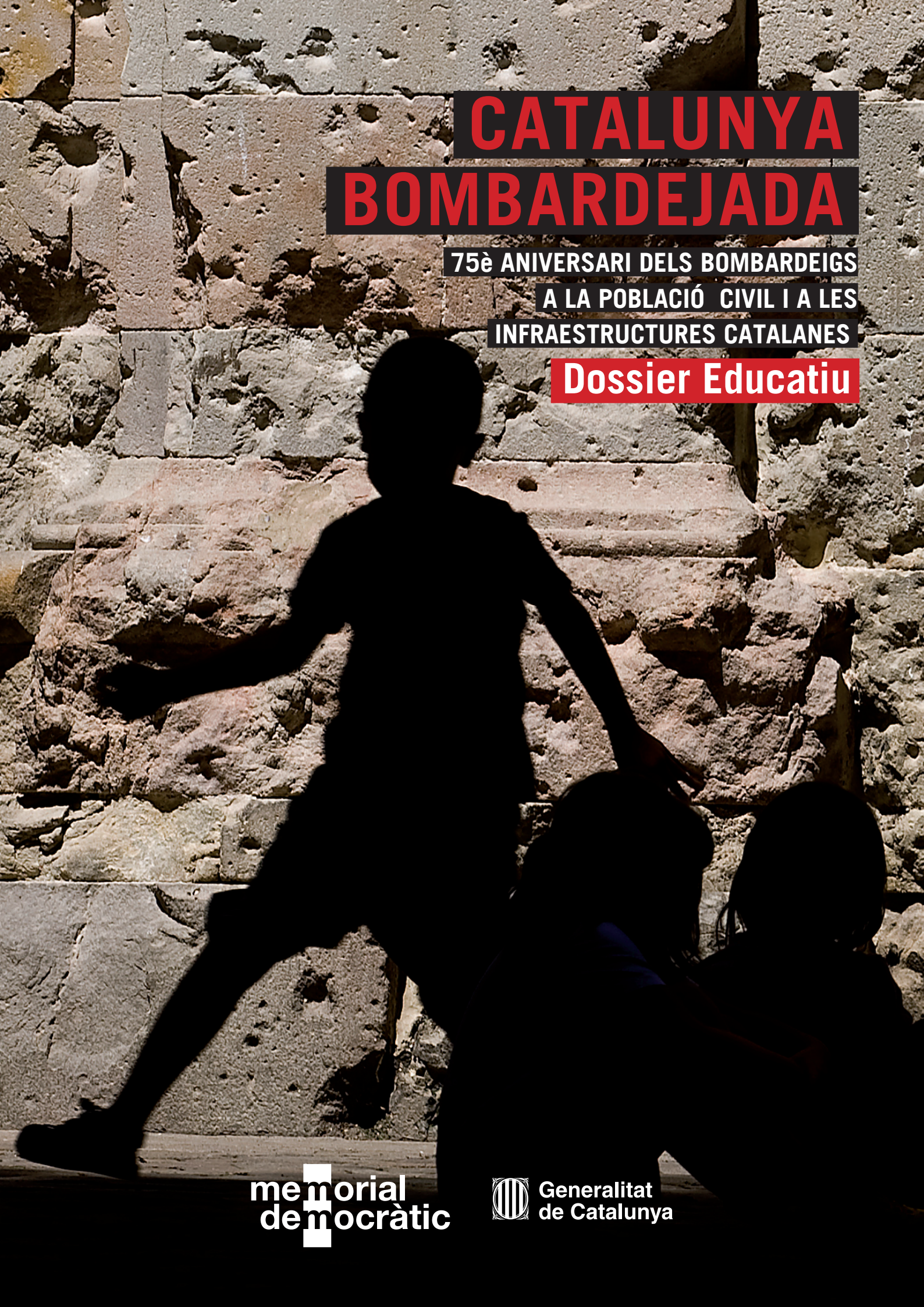

CATALUNYA BOMBARDEJADA

75è ANIVERSARI DELS BOMBARDEIGS

A LA POBLACIÓ CIVIL I A LES
INFRASTRUCTURES CATALANES

Dossier Educatiu

memorial
democràtic

Generalitat
de Catalunya

Edició

Memorial Democràtic

Textos

Memorial Democràtic

Fotografia de portada

Julio Carbó. El Periódico

Creative Commons

Reconeixement – NoComercial – CompartirIgual

Agraïments

En la realització d'aquest dossier han participat moltes persones i entitats, a les quals volem fer arribar el nostre agraïment:

- Anna Nadal.
- Can Jonch. Centre de Cultura per la Pau. Ajuntament de Granollers.
- Carme Casas, CESIRE CERES.
- Cinta Cantarell, historiadora del Vallès Oriental.
- Conxita Mir i Joan Sagués, Universitat de Lleida.
- Fundació Pau Casals.
- Gemma Tribó, catedràtica de Didàctica de les Ciències Socials de la UB.
- Genona Biosca, professora i membre d'Historaula.
- Institut Lluís Vives.
- Joaquim Aloy, historiador del Bages.
- Josep Rubió, professor de l'IES Josep Lladonosa, Lleida.
- Malén Gual, Museu Picasso de Barcelona.
- Maria Ojuel, Departament d'Ensenyament.
- M. Carmen Gómez Vallecillos, professora del SEK Gràcia.
- Mercè Argemí, Patrimoni de l'Ajuntament de Manresa.
- Miquel Serrano, Museu Memorial de l'Exili.
- Mon Marqués, Universitat de Girona.
- Montserrat Armengou i Ricard Belis.
- Pau Raga, Associació de Mestres Rosa Sensat.
- Xavier Alsina, professor de l'IES Josep Puig i Cadafalch, Mataró.

Volem agrair, molt especialment, als diversos arxius i biblioteques consultats que no s'hagin limitat a fer la recerca sol·licitada, sinó que també ens hagin aportat noves idees i més recursos.

A totes aquestes persones, moltes gràcies per la seva dedicació.

Índex

0. Presentació	3
1. Introducció històrica a la temàtica del dossier	5
2. Orientacions didàctiques	7
2.1. Els objectius	8
2.2. Els destinataris	9
2.3. La proposta de treball	10
3. Catalunya bombardejada: activitats d'aprenentatge	12
3.1. La República bombardejada	13
3.2. Bombardejos sobre el territori i sobre les centrals hidroelèctriques	31
3.3. Els refugis, els valors ciutadans i l'ajut internacional	56
3.4. Després dels bombardejos de la Guerra Civil espanyola	77
3.4.1 Bombardejos contra la població civil arreu del món	80
3.4.2. Patrimoni memorial: la Xarxa d'Espais de Memòria de Catalunya	83
4. Annexos	85
4.1. Bibliografia	85
4.2. Filmografia	86
4.3. Bibliografia web	87
4.4. Informació sobre els espais de memòria	87
4.5. Relació de municipis catalans bombardejats	92
4.6. Cronologia dels bombardejos	94
4.7. Record de l'homenatge amb motiu del 75è aniversari	96

*«Els bombardejos foren l'aspecte més sinistre i
traumatitzant de la rereguarda republicana»*

Extret de *La rereguarda republicana*, de Teresa Pàmies (1977)

*« (...) En aquell indret on jugaven plàcidament els infants, part
de la població civil podrà refugiar-se, com si fóssim en els
temps de les cavernes, contra el perill de bombardeig dels qui,
en llur follia de sang i destrucció, atempten contra les nostres
llibertats i contra la independència de la pàtria que no pot morir.
(...) »*

Extret de "Refugis i Jardins", de Carles Rahola,
dins *L'Autonomista*, 8 de febrer de 1938

Presentació

«It is still one of the tragedies of human history that the “children of darkness” are frequently more determined and zealous than the “children of light”»

Martin Luther King, Jr.

Amb motiu del 75è aniversari dels bombardeigs sobre la població civil i les infraestructures catalanes durant la Guerra Civil espanyola, des del **Memorial Democràtic de la Generalitat de Catalunya** hem volgut recuperar aquests episodis amb mirades renovades i fer-ne una especial difusió, en el marc de les polítiques públiques de memòria.

En aquest sentit, el 16 d'abril es va dur a terme un acte d'homenatge a les víctimes dels bombardeigs a Catalunya i es va inaugurar l'exposició *Catalunya bombardejada. 75è aniversari dels bombardeigs a la població civil i a les infraestructures catalanes*, acte presidit per la vicepresidenta de la Generalitat de Catalunya, Joana Ortega.

L'exposició explica aquests fets i proposa una detallada aproximació als bombardejos aeris i navals indiscriminats i sistemàtics que patiren la població civil i les centrals hidroelèctriques catalanes, una metodologia violenta que es va emprar per primer cop de forma sistemàtica i experimental a casa nostra i que, malauradament, ha continuat desplegant efectes devastadors. Paral·lelament, es posen de relleu les iniciatives engegades per les institucions i la ciutadania per fer front a aquests fets inèdits i alhora dramàtics, l'anomenada 'defensa passiva'.

Amb aquest acte d'homenatge i aquesta exposició, el **Memorial Democràtic de la Generalitat de Catalunya** ha volgut posar un èmfasi especial en els valors ciutadans emergents enmig d'aquests fets tan colpidors, i recuperar i reconèixer persones i col·lectius que esdevenen referents universals de la no-violència i la solidaritat humana fins al moment present. Perquè, a dia d'avui, es constata que els bombardejos sistemàtics contra la població civil continuen sent una pràctica real, cada cop més atroç i dramàtica, amb una indústria d'armament més potent i amb una tendència imparable a la privatització de la guerra, que multiplica exponencialment els interessos econòmics, geopolítics i geoestratègics.

Aquesta mostra viatjarà per tot Catalunya durant els propers anys, contribuint així als actes i homenatges que des de diferents municipis es duguin a terme amb motiu del 75è aniversari dels bombardejos patits per les diferents poblacions catalanes entre el 1937 i el 1939. Volem, així, sumar-nos i donar suport públic a les generoses aportacions de persones i entitats dedicades a estudiar i promoure la memòria democràtica.

Per transmetre tot aquest coneixement a la joventut i facilitar-ne la reflexió crítica, hem elaborat el dossier didàctic que teniu a les mans, orientat, fonamentalment, al professorat i als alumnes de secundària.

En aquest extens document hi trobareu un conjunt de propostes didàctiques i un acurat recull de materials, fonts primàries i recursos. En especial cal esmentar els textos íntegres de l'exposició i algunes de les imatges que els acompanyen, el recull escrit de testimonis i els dibuixos de nens i nenes que patiren els bombardejos. També són de rellevància els materials de consulta que s'han inclòs en els annexos per tal d'aprofundir en el tema.

L'equip humà darrere de la institució pública del **Memorial Democràtic de la Generalitat de Catalunya** es complau de fer-vos arribar aquest material com a eina de treball, suport i foment de la memòria democràtica. Estem convençuts que aproximar-nos al nostre passat, estudiar-lo i dialogar-hi ens fa comprendre millor el nostre present, alhora que ens explica quin és el substrat de la nostra democràcia actual. Promoure ciutadanes i ciutadans més conscients, participatius i actius en favor d'una democràcia que es projecti progressivament cap a un humanisme universal està en el cor de la nostra missió. Esperem que l'eina que avui posem al vostre abast pugui contribuir a aquesta finalitat.

Barcelona, maig de 2012

Jordi Palou-Loverdos
Director

**memorial
democràtic**

**Generalitat
de Catalunya**

1 Introducció històrica

L'aixecament militar del 18 de juliol de 1936 contra el Govern de la República va comportar l'esclat de la Guerra Civil espanyola. L'exèrcit sollevat es va imposar, els dies següents, a diverses capitals espanyoles, mentre que a Catalunya es va contenir l'alçament. El front de guerra no va arribar a Catalunya fins a la primavera de 1938, tot i que ja des de l'octubre de 1936 diversos municipis i els centres de producció hidroelèctrica dels rius de Lleida s'havien convertit en els objectius prioritaris de l'aviació franquista amb el suport de les aviacions feixistes d'Alemanya i d'Itàlia.

La Guerra Civil espanyola (1936-1939) s'ha considerat històricament el prefaci de la Segona Guerra Mundial (1939-1945). Entre els motius que ho justifiquen hi ha la internacionalització del conflicte, les causes enfrontades i els mètodes de guerra. Un d'aquests mètodes és l'objecte d'estudi que volem tractar en aquest dossier, el bombardeig aeri indiscriminat i sistemàtic sobre la població civil.

Aquest document ens durà a conèixer, doncs, com la Guerra Civil esdevingué el primer conflicte armat en què l'aviació hi tingué un paper decisiu. Els bombardejos intensius són un exemple d'un nou model d'enfrontament bèl·lic en què la rereguarda es convertí en front de guerra i la població civil, en blanc per a l'enemic.

Un dels primers objectius dels militars sollevats va ser intentar paralitzar la indústria catalana mitjançant els bombardejos a les centrals hidroelèctriques que les abastien i, a la vegada, minar la moral de la població civil.

El febrer de 1937 tres avions monomotors de la legió Còndor alemanya rebien l'ordre de bombardejar les centrals hidroelèctriques ubicades a les conques dels principals rius dels Pirineus —el Segre, la Noguera Pallaresa, el Flamisell i el Cinca a l'Aragó— que subministraven bona part de l'energia necessària per al funcionament de la indústria catalana. Els atacs es van succeir durant tot l'any 1937 i els primers mesos de 1938, i van fer arribar, de sobte, els horrors de la guerra a uns indrets que fins a aquell moment se n'havien mantingut allunyats. S'iniciava així un seguit d'accions bèl·liques contra uns objectius estratègics situats a prop dels nuclis de la població.

El bombardeig a un gran nombre de municipis, com ara Barcelona, Figueres, Granollers, Lleida, Reus o Tarragona, va ocasionar més de 5.500 víctimes mortals a Catalunya, a més de grans destrosses i un record traumàtic que encara avui resta en la memòria col·lectiva dels ciutadans i ciutadanes.

És notable la resistència ciutadana materialitzada en la construcció de centenars de refugis antiaeris a tot Catalunya per fer front als atacs indiscriminats de l'aviació feixista i els seus aliats (vora 1400 noms a Barcelona ciutat). Davant la destrucció i els atacs sistemàtics, el Govern de la Generalitat de Catalunya, les municipalitats i la ciutadania van posar en relleu una important capacitat de resistència i d'organització basada en actituds com el civisme, la solidaritat, la cooperació, el treball col·lectiu i la resistència social.

Després de la Guerra Civil espanyola els bombardejos sobre la població civil s'han seguit duent a terme. La Segona Guerra Mundial consagrà la rellevància estratègica de l'aviació per a la victòria final. Els atacs aeris en els conflictes bèl·lics d'arreu del món durant la segona meitat del segle XX i la primera dècada del segle XXI han crescut en agressivitat, potència i destrucció, si bé ha canviat l'objectiu dels bombardejos, que avui dia és la possessió dels recursos naturals en el marc de notoris interessos geoestratègics i geoeconòmics.

Els darrers anys s'ha dut a terme una important tasca d'investigació, documentació i recuperació del patrimoni memorial a Catalunya amb la creació de la Xarxa d'Espais de Memòria. Tot aquest conjunt d'espais, revaloritzats, ha permès apropar aquests períodes de la nostra història: la República, la Guerra Civil, la dictadura franquista, l'exili, etc., als ciutadans i ciutadanes i fomentar-ne el coneixement i la reflexió.

Veí del barri de la Barceloneta de Barcelona, amb les seves pertinences salvades entre les runes d'un bombardeig aeri (16/03/1937-29/05/1937). Arxiu Nacional de Catalunya

2 Orientacions didàctiques

Aquest dossier s'ha elaborat a partir del textos i el material gràfic i documental que formen part de l'exposició "Catalunya bombardejada", que descriu la Guerra Civil a partir de la vivència d'un dels més dramàtics episodis que es van viure a Catalunya: els bombardejos sobre la població civil i sobre les infraestructures hidroelèctriques.

Per treballar-ho amb més detall hem dividit el contingut de l'exposició en quatre blocs temàtics. A l'inici de cada bloc es pot trobar una fitxa de treball on s'inclou: un breu resum del que es tractarà, la relació de temes que es treballen de manera concreta i, per acabar, un glossari per facilitar la comprensió dels textos i la matèria del bloc.

Els blocs temàtics són:

La República bombardejada. Ens trobem en el moment previ a l'aixecament militar. Convé tenir molt present la situació política i social a l'Estat espanyol i a Europa. Comença la Guerra Civil. Itàlia, Portugal i Alemanya són aliats de l'exèrcit rebel. Els bombardejos: l'aviació era utilitzada intensament en missions de bombardeig sobre la rereguarda enemiga. Els grups d'espionatge i la Quinta Columna.

Bombardejos sobre el territori i sobre les centrals hidroelèctriques. Repassem els diversos bombardejos que va patir Catalunya, diferenciant-ne els objectius i les conseqüències als diferents territoris més afectats. Barcelona, Granollers, Lleida, Tarragona i el Penedès, Girona i Figueres.

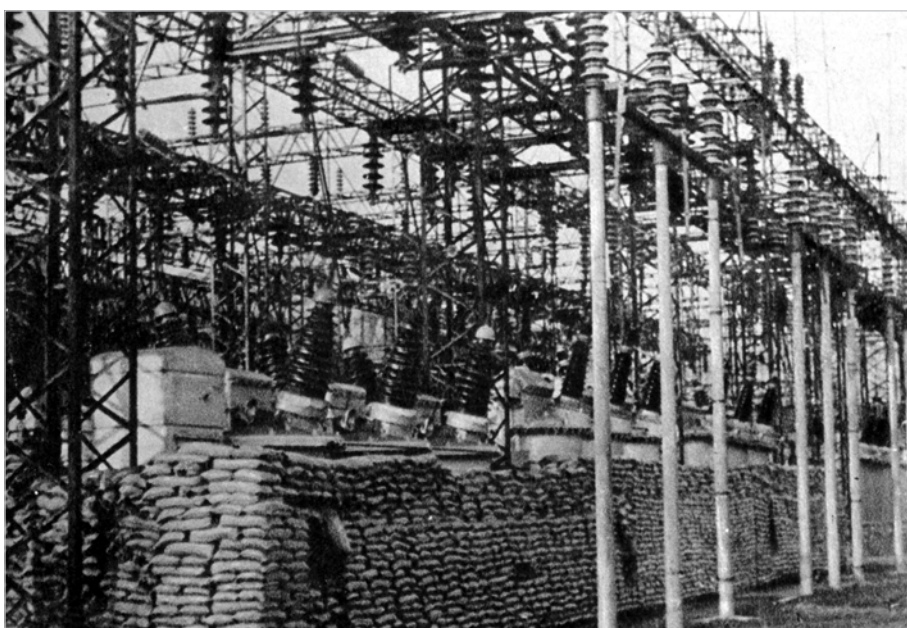
Els refugis, els valors ciutadans i l'ajut internacional. En aquest punt s'exposa l'organització de la resistència ciutadana. Com van fer front les persones, els municipis i les administracions a la situació dels bombardejos? La creació de la Junta de Defensa Passiva de Catalunya, la construcció de refugis, el teixit associatiu de les ciutats i pobles com a base per a la solidaritat ciutadana. Tot això porta a considerar els valors ciutadans. També s'hi recullen iniciatives i activitats d'entitats i persones com ara l'ajut internacional als joves evacuats o l'art i la música posats al servei de la pau.

Després dels bombardejos de la Guerra Civil: els bombardejos contra la població civil arreu del món i el patrimoni memorial, la Xarxa d'Espais de Memòria de Catalunya. Què ha quedat de tot això? Fem un repàs dels bombardejos sobre la població civil que durant la segona meitat del segle XX i la primera dècada del segle XXI han continuat, i es continuen fent, arreu del món. Revisem els diversos espais de Catalunya que tenen a veure amb els bombardejos: els refugis, els aeròdroms, els itineraris senyalitzats o les bateries antiaèries. Tot i el pas del temps, la memòria dels fets i els valors que traspuen han perdurat fins als nostres dies.

A cada bloc, després de la fitxa introductòria, hem inclòs els textos de l'exposició perquè serveixin com a document d'estudi i anàlisi. A continuació, hem creat tot un contingut didàctic a partir del treball concret dels temes afegint diverses fonts primàries i altres recursos per tal d'aprofundir en la matèria.

Els temes plantejats estan recollits en el currículum i les competències tant dels darrers cursos de l'ESO com del batxillerat. Entre d'altres, grans conflictes del segle XX (caracterització d'aspectes relatius a la situació històrica de Catalunya i Espanya, en especial, durant la Segona República i la Guerra Civil; valoració de les intervencions dels organismes internacionals com l'ONU en matèria política mundial, vigència d'aquestes intervencions, etc.) i el món d'avui (valoració del diàleg i de la cooperació com a formes pacífiques de resolució de conflictes, valoració de la recuperació de la memòria democràtica en la construcció del futur).

2.1 Els objectius

Estació receptora de la central de Tarn, protegida amb sacs terrers. Arxiu: Fons històric d'Endesa.

Les activitats d'aprenentatge que proposem en aquest dossier han estat concebudes per assolir una sèrie d'objectius que a continuació detallem, atenent els destinataris finals i el treball curricular del curs:

- Situar els bombardejos de la Guerra Civil espanyola cronològicament i dins el context històric nacional i internacional.
- Analitzar l'episodi dels bombardejos durant la Guerra Civil a Catalunya.
- Identificar els objectius estratègics dels bombardejos a Catalunya i interpretar els seus efectes sobre les poblacions i els ciutadans.
- Analitzar la resistència social de la població per fer front als bombardejos.
- Interpretar el context polític i social europeu de la dècada dels trenta i analitzar-ne els efectes en el conflicte espanyol.
- Contrastar els règims dictatorials i democràtics.
- Observar i representar els refugis, localitzar les estances i els serveis. Aproximar-se a les capacitats de resiliència individual i col·lectiva en contextos de violència.

- Cercar aspectes de la vida quotidiana durant els bombardejos a partir d'informacions extretes de fonts primàries.
- Treballar els diferents continguts de la matèria amb mitjans audiovisuals i recursos TIC (blocs, Dipity, entre d'altres).
- Interpretar mapes i imatges històriques i estadístiques o quadres de dades. Reflexionar i elaborar resultats.
- Promoure els valors democràtics en la convivència i l'entorn escolars i familiars.
- Valorar el patrimoni cultural de memòria com a herència i llegat de les generacions anteriors.
- Aplicar els coneixements històrics a la comprensió i interpretació d'alguns dels problemes de l'actualitat.
- Fomentar la cultura i la recuperació de la memòria democràtica.
- Analitzar la implicació social, històrica i humanitària des d'altres disciplines com són l'art i la literatura.
- Generar opinió i elaborar arguments. Promoure la reflexió i l'esperit crític.

2.2 Els destinataris

Interior d'una aula del Centre Español de Cervera de la Marenda on s'acolliren i es donà classes, entre d'altres, a escolars de Portbou, Colera i Llançà.
Archives Départementales des Pyrénées-Orientales

Aquest dossier està dirigit especialment al professorat de secundària de ciències socials, geografia i història per poder treballar amb l'alumnat de 4rt d'ESO, batxillerat i adults la temàtica dels bombardejos durant la Guerra Civil espanyola, les causes i les conseqüències.

Tot i que l'àmbit de treball és el de les ciències socials i la història, també es pot treballar la interdisciplinarietat incorporant matèries com l'ètica, l'educació cívica, la filosofia i l'educació per la ciutadania. D'altra banda, també s'han pensat activitats des de la llengua i la literatura catalanes, les llengües estrangeres i les arts plàstiques.

Amb els treballs i exercicis proposats, a banda d'assolir els objectius descrits anteriorment, es busca despertar la curiositat per conèixer el passat, per comprendre els motius dels fets i per entendre les seves conseqüències. D'aquesta anàlisi global i general podem passar a l'àmbit personal i individual, i analitzar les causes i les conseqüències de les nostres pròpies accions per formar-nos com a ciutadans i ciutadanes responsables, defensors dels valors democràtics i els drets humans.

Alhora es busca donar a conèixer a l'alumnat la riquesa patrimonial que es conserva al nostre país relacionada amb l'episodi dels bombardejos: refugis, aeròdroms, bateries antiaèries i itineraris de memòria, entre d'altres.

És interessant emfasitzar el fet de la universalitat de la guerra, sobretot per treballar amb alumnes que vénen de fora i que no tenen arrelada la història de Catalunya en el seu imaginari.

2.3 La proposta de treball

Posàvem de relleu amb anterioritat que el dossier inclou els textos de l'exposició **"Catalunya bombardejada. 75è aniversari dels bombardejos sobre la població civil i les infraestructures catalanes"**. Aquest material, que es troba a l'inici de cada bloc, fa les funcions d'introducció. La lectura, l'anàlisi i la reflexió d'aquests textos ens permet aprofundir en l'objecte d'estudi i, alhora, servirà de material per a les propostes didàctiques que es desenvolupen a continuació.

Seria convenient treballar el vocabulari que apareix a la fitxa prèvia per assegurar la comprensió dels textos. A continuació, hi ha les activitats d'aprenentatge organitzades per temes. Aquestes activitats les poden classificar en:

- Preguntes que es poden respondre a partir dels mateixos materials que s'incorporen al dossier, la resposta de les quals està localitzada entre pregunta i pregunta: gràfics, mapes, imatges, dibuixos...
- Preguntes que requereixen una recerca prèvia: als arxius, a la biblioteca, fent entrevistes a testimonis, a Internet, etc.
- Exercicis on es demana elaborar textos com ara cartes, articles o recursos TIC.

Les dues activitats darreres, atès que es requereix més temps per respondre o una recerca prèvia, apareixen ben diferenciades al dossier, tal i com es mostra aquí, per distingir-les de les primeres, les preguntes de resposta ràpida.

En aquest sentit, el dossier s'ha plantejat com un material per treballar a l'aula, però també pot ser una eina o dossier de reforç durant la visita a l'exposició "Catalunya bombardejada" o a algun dels espais de la Xarxa.

Atès que s'hi ha incorporat nombrós i variat material de diferents tipologies (fotografies, enllaços web on es poden trobar documents originals, articles de diaris, cartells, obra pictòrica, auques, plànols i dibuixos, entre molts d'altres), es recomana resoldre un exercici previ que alhora és bàsic per a la recerca històrica: l'anàlisi documental. Es proposa que abans de res contextualitzin el document i responguin les diverses preguntes segons correspongui a cada cas: qui redacta el document, de quan data, on està fet, de quin fons documental forma part, etc., per després passar a l'anàlisi del contingut pròpiament. Per fer-ho és recomanable consultar el bloc dels

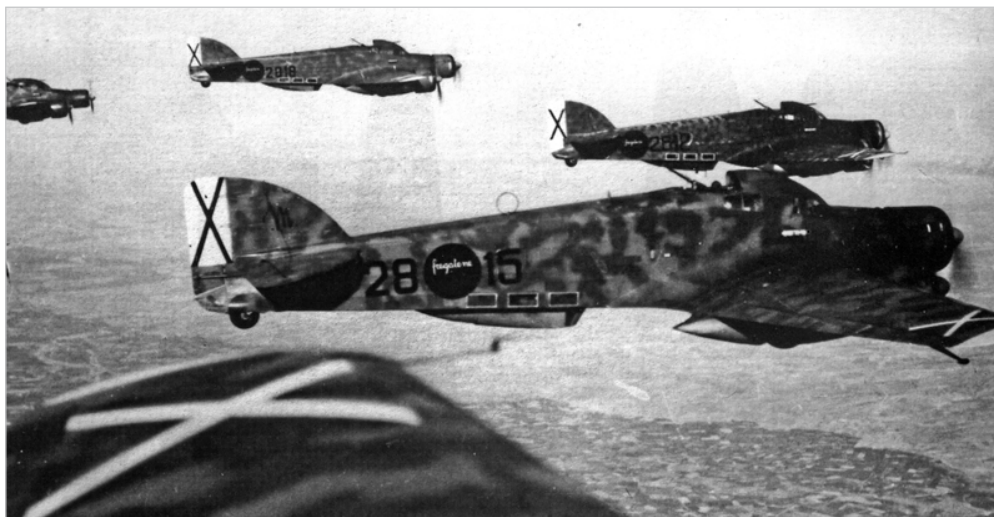
Servei Didàctics de l'Arxiu Nacional de Catalunya (http://ves.cat/a_3L), on hi ha disponible un conjunt d'instruments que faciliten l'observació i l'anàlisi de documents d'arxiu i altres fonts en el context d'una recerca.

Hem posat molta cura a crear activitats que promoguin el coneixement del passat apropant-nos a les realitats humanes, als sentiments dels ciutadans i ciutadanes, a les experiències més personals per comprendre les emocions i les respostes individuals i col·lectives. La metodologia socioafectiva és una de les eines emprades, partint del treball vivencial, la introspecció, el diàleg intergeneracional i l'empatia, posant-se en el lloc de l'altre per entendre les accions i les emocions, tant les pròpies com les alienes.

També ens proposem incentivar, en els treballs de recerca, la investigació en l'àmbit local: fomentar, doncs, el coneixement de l'entorn proper de l'alumnat.

D'altra banda, s'hi inclou una relació de municipis catalans que van patir els bombardejos. Cal aclarir, però, que aquesta llista molt probablement pugui ser ampliada amb el resultat de noves recerques als arxius. També es pot trobar una selecció cronològica dels bombardejos sobre Catalunya.

En el darrer punt, s'hi inclou el recordatori amb les paraules de Pau Casals que va ser lliurat als assistents a l'acte d'homenatge a les víctimes i municipis catalans bombardejats, celebrat el 16 d'abril de 2012 i presidit per la vicepresidenta del Govern de la Generalitat de Catalunya, senyora Joana Ortega, i el director del Memorial Democràtic, senyor Jordi Palou-Loverdos.

Avions Savoia S-79 trimotors de l'aviació legionària italiana que, com l'exèrcit alemany, col·laborà amb les forces franquistes. Procedència: Angelo Emiliani.

3 Catalunya bombardejada: activitats d'aprenentatge

Al llarg d'aquest punt podeu trobar les diverses activitats d'aprenentatge que hem preparat per treballar "Catalunya bombardejada", que s'organitzen en els blocs següents:

- La República bombardejada
- Bombardejos sobre els territoris i sobre les centrals hidroelèctriques
- Els refugis, els valors ciutadans i l'ajut internacional
- Després dels bombardejos de la Guerra Civil espanyola: Bombardejos contra la població civil arreu del món i Patrimoni memorial: la Xarxa d'Espais de Memòria de Catalunya

Al capdavant de cada bloc veureu la fitxa introductòria i, a continuació, diferenciats per temes concrets, trobareu els textos de l'exposició i les Activitats d'aprenentatge

Tot i que aquest disseny permet treballar separatament o de forma puntual i independent els temes, s'aconsella mantenir l'ordre en què es presenten al llarg del dossier o bé comprovar que els coneixements previs necessaris per part de l'alumnat han estat assolits.

3.1 La República bombardejada

RESUM

La República bombardejada. Es comença amb l'anàlisi del moment previ al conflicte bèl·lic, fent èmfasi en la situació política i social que es vivia a Europa, i com aquesta situació acaba tenyint i afectant Espanya i Catalunya. Es ressalta el paper determinant que l'aviació va tenir en el conflicte, i els bombardejos aeri i naval. Els aliats de l'exèrcit colpista: els governs d'Alemanya, Itàlia i Portugal. Els objectius estratègics de l'exèrcit rebel, el nombre de bombardejos, així com el volum de víctimes i els grups d'espionatge (la Quinta Columna).

LLISTA DE TEMES

- La Segona República
- La Europa, què està passant?
- El domini de l'aire
- La intervenció internacional
- Catalunya: objectiu estratègic
- La tasca de la Quinta Columna

PARAULES CLAU (VOCABULARI)

Aixecament militar

Aviazione Legionaria

Camp de proves

Classes populars

Comitè de no-Intervenció

Cop d'estat

Desmoralitzar la població

Dictadura

Exèrcit colpista

Feixisme italià

Legió Còndor

Nazisme alemany

Ordre feixista

Quinta Columna

Reforma agrària

Sectors conservadors

Sevicio de Información y Policía Militar

Totalitarisme

Tropes franquistes

Tropes rebels

Texts de l'exposició

EL SETGE D'UNA DEMOCRÀCIA INCIPIENT

El 14 d'abril de 1931 una onada popular va acabar amb la monarquia d'Alfons XIII i es proclamà la Segona República. En un context de crisi econòmica i política, general a tot el continent europeu, naixia l'experiència democràtica més rellevant que havia viscut l'Estat espanyol fins aleshores. S'iniciaren un seguit de reformes destinades a modernitzar el país i a respondre a les reivindicacions que, des d'anys enrere, formulaven, especialment, les classes populars: una reforma agrària per facilitar als camperols l'accés a la propietat de la terra; polítiques educatives per eradicar l'analfabetisme; la separació de l'Església i l'Estat; polítiques laborals que emparessin els drets de la classe treballadora, i un sistema electoral que trenqués amb l'antic caciquisme i reconegués el vot femení, entre d'altres. Així mateix, l'Estat es reestructurava en funció del reconeixement dels governs autònoms de Catalunya i del País Basc.

Després de només cinc anys d'incipient democràcia, el 18 de juliol de 1936 un sector de l'exèrcit espanyol s'aixecà contra la Segona República espanyola. Una part de l'exèrcit es va mantenir lleial i la població va frenar el cop d'estat. Tot i així, les tropes

rebels —que al cap d'un temps estarien liderades pel general Francisco Franco— mantindrien sota control bona part de la península. L'exèrcit colpista persistiria en el seu objectiu d'enderrocar la democràcia republicana encara que, tal com succeí, hagués de sumir el país en una guerra civil de gairebé tres anys.

Malgrat que moltes d'aquestes reformes no s'acabaren d'aplicar o s'aplicaren tímidament, fou suficient per despertar l'oposició frontal dels sectors més conservadors de la població, els quals veien com les noves propostes polítiques i el desenvolupament de la democràcia comportava el qüestionament dels privilegis i de determinades concepcions de la pàtria. L'exèrcit, amb el suport de part de l'Església catòlica, nombrosos monàrquics i un sector de la població fascinada pel nou ordre feixista que s'imposava a Europa, va veure en el cop d'estat i en la guerra consegüent l'oportunitat d'acabar amb una República molt afectada per la conflictivitat social pròpia dels anys trenta i per la seva pròpia incapacitat de portar a terme la política de modernització que havia dissenyat.

LA REPÚBLICA BOMBARDEJADA

El feixisme italià bevia de teòrics com Giulio Douhet, que després de l'experiència de la Primera Guerra Mundial, pronosticava el paper determinant que l'aviació havia de tenir en els conflictes futurs. Els avions eren l'arma amb la qual s'havia de tallar les línies de comunicació d'un exèrcit, destruir els seus centres de producció i abastiment, incendiar els arsenals i, en definitiva, paraitzar un país

sumint-lo en l'amenaça constant i enfonsant qualsevol resistència material i moral.

A finals de juliol de 1936 Franco ja comptava amb el suport del feixisme europeu, representat per la Itàlia de Mussolini i l'Alemanya de Hitler, qui esdevingué determinant per assolir la victòria en un conflicte violent que serviria com a camp de proves per a l'aviació italiana i alemanya.

L'aportació per a la guerra aèria d'aquests dos països fou decisiva: Itàlia va contribuir amb l'Aviazione Legionaria i 764 avions, i Alemanya, a més de Die Legion Condor, amb 277 avions. D'altra banda, les Forces Aèries de la República, també conegudes com La Gloriosa, disposaren d'alguns bombarders francesos i, sobretot, soviètics.

L'aviació nazi i feixista fou protagonista de terribles bombardejos, com el de Madrid el mes de novembre de 1936 —que, lluny de desmoralitzar la població, encara va enfortir més el seu esperit de resistència—, o el de Gernika el 26 d'abril de 1937, immortalitzat en la pintura de Pablo Picasso, que ha

esdevingut un símbol de les atrocitats de la guerra. Les víctimes ocasionades pels bombardejos aeris i navals sobre la població civil, tant en la zona sota control dels rebels com en la zona republicana, superaren la xifra de 12.000. Més del 90% d'aquestes víctimes residia en territori republicà: unes 5.500 a Catalunya (2.500 d'elles a la ciutat de Barcelona), gairebé 2.500 al País Valencià i prop de 1.000 tant a Andalusia, com a Madrid i al País Basc. El nombre de morts a la zona franquista a causa dels bombardejos va ser de 1.088 si prenem com a referència les xifres que donaren els mateixos vencedors de la Guerra.

CATALUNYA SOTA LES BOMBES

En esdevenir un punt estratègic de recepció de material bèl·lic, amb gran activitat de la indústria de guerra, centrals energètiques, importants ports i nusos de comunicació, Catalunya fou un objectiu prioritari dels bombardejos aeris i navals. Tanmateix, l'any 1938 Barcelona era la capital dels tres governs republicans: el central, el basc i el català. Més de 140 poblacions catalanes foren bombardejades al llarg del conflicte. A part de Barcelona —la ciutat més castigada—, foren especialment sagnants els atacs que patiren ciutats com Lleida, les Borges Blanques, Granollers, Badalona, Manresa, Figueres, Girona, Reus o Tarragona.

El primer bombardeig sobre Catalunya del qual tenim notícies certes es produí per mar contra la població de Roses el 30 d'octubre de 1936. Durant els darrers mesos de 1936, el atac contra la costa catalana foren navals, però a principis de 1937 l'aviació italiana establerta a Mallorca inicià la seva campanya de bombardejos sobre el litoral català i valencià. La majoria dels atacs aeris que afectaren nuclis urbans i que, conseqüentment, causaren més víctimes civils foren obra de l'aviació italiana.

Després de la fallida expedició militar republicana per recuperar Mallorca l'agost de 1936, l'illa esdevindria el portaavions de l'aviació de Mussolini, amb presència també d'hidroavions alemanys. Mentre que els atacs aeris provinents de les Balears tenien com a objectiu la població civil i les infraestructures bàsiques, l'aviació rebel peninsular, formada per efectius italians, alemanys i l'aviació Hispana —tal com es feia anomenar— es destinaria als fronts de guerra. El ritme dels atacs que va patir el Principat va estar condicionat pel desenvolupament del conflicte violent, l'apropament del front i les remeses de material bèl·lic modern que anirien rebent les tropes rebels. Un cop iniciada l'ofensiva sobre Catalunya, moltes poblacions de l'interior i el litoral van esdevenir front i els atacs van ser efectuats per les aviacions amb base a la península. Només entre el 25 de desembre de 1938 i el 15 de gener de 1939 serien bombardejades, almenys, 36 localitats catalanes.

EN EL PUNT DE MIRA

Molts dels atacs aeris van ser minuciosament planificats per l'aviació franquista, escollint els objectius en funció de la seva importància estratègica. Dins de la zona republicana es constituïren grups d'espionatge que treballaven per a la causa franquista, també coneguts com la Quinta Columna. Centenars d'aquests agents col·laboraren amb els serveis secrets d'informació franquista: el SIM (Servicio de Información Militar) i el SIFNE (Servicio de Información de la Frontera Nordeste de España), que el 1938 s'unificaren en el SIPM (Servicio de Información y Policía Militar), i aportaven dades per dur a terme les operacions. Per la seva part, les aviacions italianes i alemanyes comptaven amb els seus propis serveis d'informació i intel·ligència militars.

Els objectius preferents de les informacions facilitades eren, entre d'altres, indústries de guerra, fàbriques, estacions de ferrocarril, carreteres, ponts, casernes militars, aeròdroms o centrals hidroelèctriques. En ocasions, els mateixos enginyers que havien treballat a les fàbriques o indústries eren els que subministraven les informacions precises per dur a terme les accions de bombardeig. És el cas, per exemple, de les centrals hidroelèctriques del Pirineu, la fàbrica Cros de Badalona o l'electroquímica de Flix.

La manca de precisió en algun d'aquests objectius feia que els bombardejos afectessin la població civil i, per tant, causessin nombroses víctimes mortals i ferits a més de quantiosos danys materials. Posteriorment, els mateixos agents de la Quinta Columna informaven de les conseqüències de les accions i de l'afectació de víctimes innocents.

Activitats d'aprenentatge

La República bombardejada**La Segona República**

Concert de la Banda Municipal de Barcelona a la plaça de Sant Jaume, aleshores plaça de la Constitució, el 15 d'abril de 1931, un dia després de la proclamació de la Segona República. Josep M. Sagarra. Arxiu Fotogràfic de Barcelona

El 14 d'abril de 1931 es proclamà la Segona República, que acabava amb la monarquia d'Alfons XIII. La Segona República inicià un seguit de reformes destinades a modernitzar el país, responent així a les reivindicacions que, des de feia anys, havien formulat les classes populars.

- Exposa algunes de les reformes que es van plantejar.

- En aquell moment, es tractava de reformes socials i polítiques que representaven un canvi important respecte al sistema polític anterior. Quina és la teva opinió sobre aquestes reformes, des d'un punt de vista actual? Creus que es poden considerar assolides en l'actualitat?

- Aquestes reformes van tenir els seus opositors, persones i sectors que no hi estaven d'acord. Qui creus que podia estar en desacord? I per què?

- Qui posà fi a la Segona República i com ho va fer?

- Creus que la situació de conflicte entre els que volien els canvis i els que preferien el sistema polític anterior s'hauria pogut solucionar d'una altra manera? Exposar els teus motius.

I a Europa, què està passant?

Democràcies i dictadures a l'Europa dels anys trenta. En proclamar-se la Segona República el 1931, dels 28 estats que hi havia a Europa 6 eren dictadures. 10 anys després hi trobem 22 dictadures i només 6 democràcies. La Segona República es va construir a contracorrent. Memorial Democràtic

- En aquest mapa hi pots veure representada la forma de govern de cada país europeu mentre Espanya estava a punt de patir l'aixecament militar i la consegüent Guerra Civil. Fes-ne una breu descripció.

Investiga qui governava a Alemanya, a Portugal i a Itàlia. De quin partit eren? Quina forma de govern tenien? Com van ser escollits pels ciutadans dels seus països? Com van arribar a governar? Quin era el context socioeconòmic i polític en aquests països? Raona la teva resposta.

Analitza les característiques d'aquests règims dictatorials. Fes una llista detallant-ne els trets propis. A continuació, per a cadascun d'aquests trets afegeix, en una altra llista en paral·lel, els trets propis que li correspondria a un règim democràtic.

El domini de l'aire

Fins a la Primera Guerra Mundial els conflictes bèl·lics es plantejaven com a lluites entre dos exèrcits en un camp de batalla. A partir d'aleshores sorgeix un nou concepte de lluita: l'atac a la població civil.

Els avenços tecnològics dedicats als atacs aeris significaren una revolució un cop aplicats a la guerra. L'aire o l'atmosfera esdevenen objectius i escenaris d'accions de guerra.

La Segona Guerra Mundial impulsà definitivament la indústria aèria i el desenvolupament de la indústria espacial. L'aviació reduïa distàncies i salvava barreres naturals que fins aleshores constituïen elements defensius. Els objectius estratègics eren més propers i l'establiment de fronts de batalla deixava de ser suficient per contenir els atacs enemics.

Giulio Douhet, general italià, fou un dels primers a teoritzar la participació de l'aviació com a nova arma en els conflictes bèl·lics. Fins aleshores, a les guerres poc s'havia utilitzat l'aviació com a arma, i encara menys contra la població civil.

Tres anys després de finalitzar la Primera Guerra Mundial, Douhet va escriure el llibre *El domini de l'aire* (1921), on especulava sobre el poder destructiu de l'aviació contra l'enemic, no només contra els seus exèrcits, tancs, centres de comandament, sinó també contra les infraestructures, contra les indústries i contra les ciutats.

Dilluns 26 d'abril de 1937 la població de Gernika va ser atacada per la Legió Còndor alemanya. Centro de Documentación del Bombardeo de Gernika. Fundación Museo de la Paz de Gernika

L'any 1929, Douhet diu: "L'objectiu de la lluita bèl·lica ha canviat: ja no és la força de l'adversari, és la resistència moral de la nació enemiga (...). Sobre aquesta cauran els cops més formidables (...) es desencadenarà una cursa espantosa cap a la massacre".

- De quina forma fa canviar l'aviació els conflictes bèl·lics? Intenta descriure aquests canvis.

- Què creus que pot significar que l'objectiu de la lluita sigui la resistència moral de la nació que es considera enemiga?

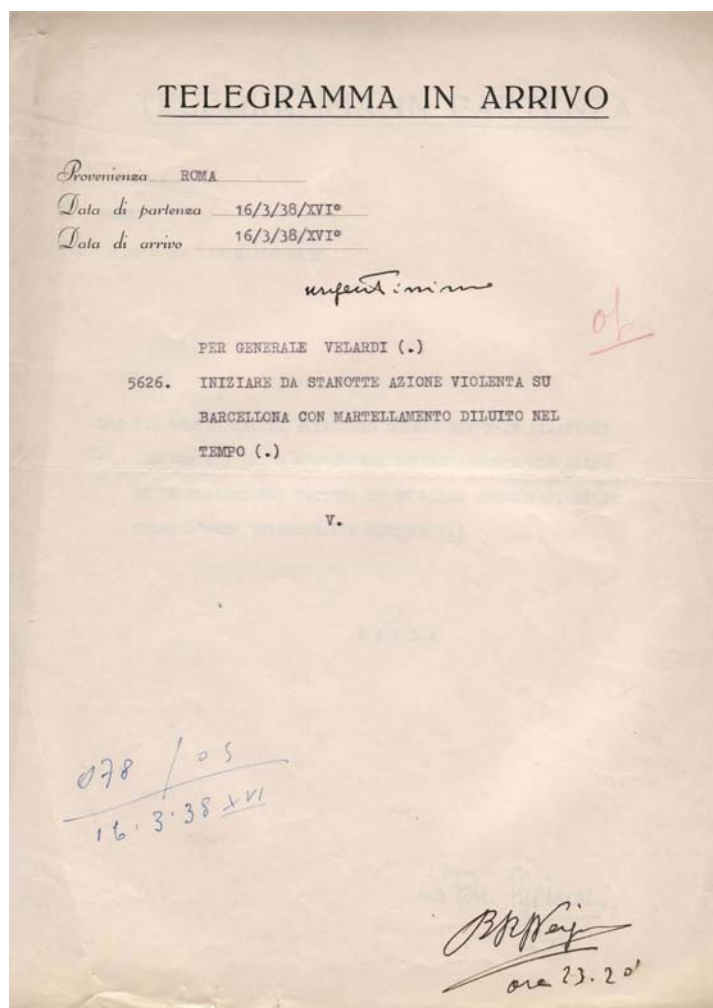
La intervenció internacional

Tal com hem vist en el mapa anterior d'Europa, Espanya es trobava molt a prop de règims dictatorials afins a l'exèrcit colpista.

A continuació veurem, a partir d'investigacions dutes a terme per dos periodistes, quina intervenció tindran aquests règims dictatorials en el conflicte i què faran la resta dels països veïns.

En Ricard Belis i la Montse Armengou van escriure el llibre *Ramon Perera, l'home dels refugis*. El llibre està dedicat a difondre la tasca de l'enginyer català Ramon Perera en la construcció dels refugis antiaeris durant els bombardejos de la Guerra Civil, fet que revisarem més endavant. En aquesta obra també, els autors expliquen quina va ser la intervenció internacional i com va afectar al desenllaç del conflicte.

Per fer-ho, investiguen, segons consta als arxius italians, com van ser els bombardejos que va patir la població catalana. Una d'aquestes recerques els porta a Roma, a l'Ufficio Storico dell'Aeronautica Militare, arxiu on es guarda tota la documentació de l'Aviazione Legionaria i on es poden trobar els documents següents:

Telegrama dirigit a l'aviació italiana amb seu a Mallorca per comunicar l'inici d'una acció violenta sobre Barcelona amb martelleig espaïat en el temps. Biblioteca del Pavelló de la República-CRAI (Universitat de Barcelona)

Llegeix el text següent, extret d'aquest llibre, pàgina 111:

“ (...) On millor es reflecteix, però, el caràcter indiscriminat que tenien bona part dels bombardejos és en el telegrama que ordena els terribles atacs que va rebre Barcelona el mes de març de 1938, on en pocs dies moriran unes mil persones.

El telegrama, en italià, està datat el 16 de març de 1938, un dia abans de l'inici d'aquests bombardejos, i prové de Roma. A l'encapçalament, a mà, hi ha escrita la paraula urgentíssimo i està firmat amb una enigmàtica “V” corresponent a la signatura abreviada del general Giuseppe Valle, llavors viceministre de l'aviació militar. Anava dirigit al general Vincenzo Velardi, cap de l'Aviazione Legionaria amb seu a Mallorca. El text, breu, és prou explícit: “Iniciar des d'aquesta nit acció violenta sobre Barcelona, amb martelleig espaïat en el temps”.

Aquestes paraules van provocar l'inici del bombardeig més indiscriminat i cruel que hagi patit mai la ciutat de Barcelona. Durant quaranta-una hores de continus bombardejos, els aparells italians van llançar quaranta-quatre tones de bombes sobre la ciutat. Els atacs eren tan seguits que al final la població ja no sabia si les sirenes antiaèries anunciaven la fi del bombardeig o l'inici d'un de nou. (...)

Efectivament, els salvatges bombardejos de Barcelona tenen tant de ressò internacional que Franco, espantat, envia a Roma, després de 36 hores d'atac ininterromput, dos telegrams ordenant aturar l'acció immediatament:

El Generalísimo ordena suspindre el bombardeig de Barcelona a partir de la rebuda d'aquest telegrama. (...)

Franco veu perillar l'inestable equilibri internacional que li dóna suport i només per aquest motiu ordena aturar els atacs. (...) Els atacs sobre ciutats indefenses van prosseguir després d'aquella data: la terrible matança de civils del mercat de Granollers, on no hi havia cap objectiu militar conegut, fou el 31 de maig del mateix any (...) l'1 de febrer, l'enllaç de l'Aviazione Legionaria ja adverteix als seus caps que Franco intenta espolsar-se les culpes dels atacs a la població civil i carregar els morts a alemanys i italians."

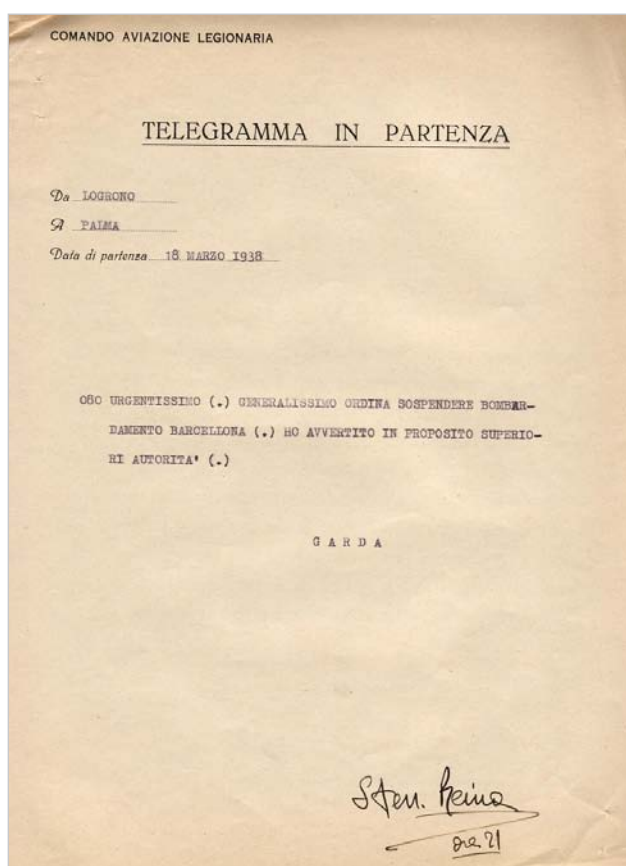
Armengou, M. i Ricard Belis (2008). *Ramon Perera, l'home dels refugis*.
Barcelona, Rosa dels Vents

- Què creus que pot significar viure sota un atac aeri amb martelleig espaiat en el temps?

- Quin objectiu, tenint en compte on era la línia de front en aquella data, podien tenir l'exèrcit colpista i els seus aliats?

- Per què creus que Franco decideix enviar aquest segon telegrama, anul·lant els bombardejos sobre la ciutat de Barcelona? Raona la teva resposta.

Telegrama que Franco envia i que ordena l'aturada dels bombardejos sobre Barcelona dos dies després del telegrama enviat des de Roma. Biblioteca del Pavelló de la República-CRAI (Universitat de Barcelona).

- Com van contribuir a la Guerra Civil l'Aviazione Legionaria d'Itàlia i la Die Legion Condor d'Alemanya? Quins motius tenien? Quins interessos compartien amb l'exèrcit colpista?

- Què vol dir la frase que pots trobar als textos introductoris “el feixisme europeu esdevingué determinant per assolir la victòria en un conflicte violent que serviria com a camp de proves per a l’aviació italiana i alemanya”?

- Les Forces Aèries de la República, amb què comptaven? Quines poblacions van ser bombardejades per l’aviació republicana? Es va centrar en objectius militars? Raona la resposta.

El 28 de juny de 1919, coincidint amb la Conferència de Pau de París, es va fundar la Societat de Nacions (SdN).

La Societat es va crear després de la Primera Guerra Mundial i tenia un objectiu clar: evitar la guerra. La SdN pretenia que els conflictes entre les nacions del món, en un futur, es dirimissin per la via diplomàtica per evitar més vessaments de sang, tot potenciant la col·laboració entre els estats. Va ser operativa fins al principi de la Segona Guerra Mundial.

Busca informació sobre la Societat de Nacions. Per què es va crear? Quins països en formaven part? Quins objectius tenia? Per què va fracassar?

El 1936 es va crear el Comitè de No-intervenció en el conflicte de la Guerra Civil espanyola (Comitè de Londres). Explica què va fer el Comitè, qui en formava part i què s’hi va decidir. Què van fer els països que hi participaven, com van actuar?

El 1945 es va fundar l’Organització de les Nacions Unides (ONU). Quines semblances i diferències hi ha entre totes dues organitzacions internacionals, la SdN i l’ONU? Què es va poder aprofitar dels errors de la SdN per tal de constituir l’ONU? Com treballa l’ONU? Quins objectius té? Qui en forma part? Quines accions duu a terme en relació amb els bombardejos sobre la població civil?

Catalunya: objectiu estratègic

Efectes del bombardeig sobre la fàbrica electroquímica de Flix, probablement el 23 de febrer de 1937. El bombardeig afectà el complex químic, la colònia on residien els treballadors i el nucli urbà. Fons Oscar Kurz. Arxiu Municipal de Flix

Catalunya va ser un objectiu prioritari de bombardejos aeris i navals des del principi i fins al final de la Guerra Civil.

- Quines raons hi havia per explicar-ho? Busca la resposta en els textos.

- Mira't els mapes d'evolució del front de guerra per respondre les preguntes següents: <http://ves.cat/balo> (pàgina 41, capítol 4. "Els fronts de guerra". A Guerra civil a Catalunya. Veus dels sense nom, de G. Tribó, C. Sierra i A. Bastida. "Eines de memòria", 1, Barcelona. Eumo Editorial i Memorial Democràtic). Explica com s'organitzà l'estratègia dels atacs aeris des de l'inici de la Guerra fins a arribar a l'ofensiva sobre Catalunya.

Representa en un gràfic el nombre de víctimes ocasionades pels bombardejos (1936-1939 a Espanya). Trobaràs aquesta informació en els textos. Diferencia les víctimes ocasionades en la zona dels rebels i les de la zona republicana de la manera més detallada possible. Busca el gràfic més representatiu per extreure les conclusions que consideris rellevants. Pots trobar informació per representar dades a: <http://ves.cat/bh44> (gràfics a les ciències socials).

“Havia començat la guerra. Mallorca quedava al costat dels nacionals i esdevenia seu de l’aviació legionària italiana. Els nostres pobles del litoral, lleials al govern legalment constituït, estaven més exposats als atacs aeris i navals de les forces rebels que pretenien un bloqueig marítim eficaç. El 30 d’octubre de 1936, cap a les cinc de la tarda, el creuer Canarias donava el primer senyal, produint un pànic generalitzat a les nostres comarques en bombardejar la badia de Roses.”

Extret d’Els bombardejos a Sant Feliu de Guíxols durant la guerra civil (1936-1939), d’Àngel Jiménez. Per saber-ne més: <http://ves.cat/a-A5>

Noel MacRoberts fou un representant municipal d’un barri de Londres que va viatjar fins a Barcelona per conèixer la tasca de defensa passiva que s’estava duent a terme. Va escriure un llibre en el qual testimoniava la seva admiració pel que s’havia fet a la ciutat, i per extensió, a tot Catalunya.

Referent al fet de bombardejar zones de la rereguarda, tot i tenir uns objectius militars estratègics, ell va dir el següent:

“Els bombardejos aeris a zones densament poblades no és, i mai podrà ser, considerat un veritable objectiu militar (...) Cap objectiu militar pot justificar a un comandament militar que ataqüi violentament la població civil indefensa d’una gran ciutat”

Extret de *Lessons from Barcelona. Some Hints for Local Authorities and for the Private Citizen*, de Noel MacRoberts (1938)

- Creus que en conflictes actuals es compleix el que diu MacRoberts? Posa’n exemples per fonamentar la teva argumentació.

Organitzacions internacionals com l’ONU disposen d’una bústia perquè qualsevol persona, a través dels representants oficials dels estats membres, hi pugui fer arribar propostes de treball. Redacta una petició que el Memorial Democràtic adreci al Parlament de Catalunya, en què demani que en els conflictes bèl·lics es preservi la integritat de la població civil, adduint totes les raons que consideris oportunes.

La tasca de la Quinta Columna

Fixa't en el document adjunt de data 13 de juliol de 1938, i el plànol que l'acompanya.

Aquests són documents originals del Servicio de Información y Policía Militar (SIPM). Llegeix i respon les qüestions següents:

ESTADO ESPAÑOL
SERVICIO DE INFORMACIÓN
Y POLICÍA MILITAR
(S. I. P. M.)
JEFATURA

Burgos 13 de Julio de 1938.
II Año Triunfal.

Salida n.º 1.º - 21/500

De procedencia de un evadido de zona roja se nos informa respecto a la existencia de los siguientes polvorines y depósitos de municiones:

En la parte E. del pueblo de Arbaca, al entrar en él, a la izquierda viniendo de Borjas, y junto al Cuartel de la Guardia Civil. Es el primer edificio del pueblo y se halla cubierto con uralita. Tiene almacenadas municiones de artillería (calibre 7,5 y 10,5), municiones de fusil y granadas de mano universales, ofensivas y defensivas.

Tambien hay en este pueblo Hospital de evacuación.

En Cervera y a 300 metros del mismo, debajo de la carretera que viene de Tárrega a Barcelona, en su lado derecho y separada unos 300 metros de ella, en una casa aislada, cubierta con teja normal y no facilmente visible, tienen los rojos un depósito central de municiones que abastece el frente de Lérida, Balaguer y algo de Tremp. El movimiento diario es, de unos 25 a 30 camiones grandes.

En Borjas, junto a la estación, a la izquierda viniendo de Lérida, al lado del canal y en una casa sola, sin pintar y tejado normal, hay otro depósito de municiones."

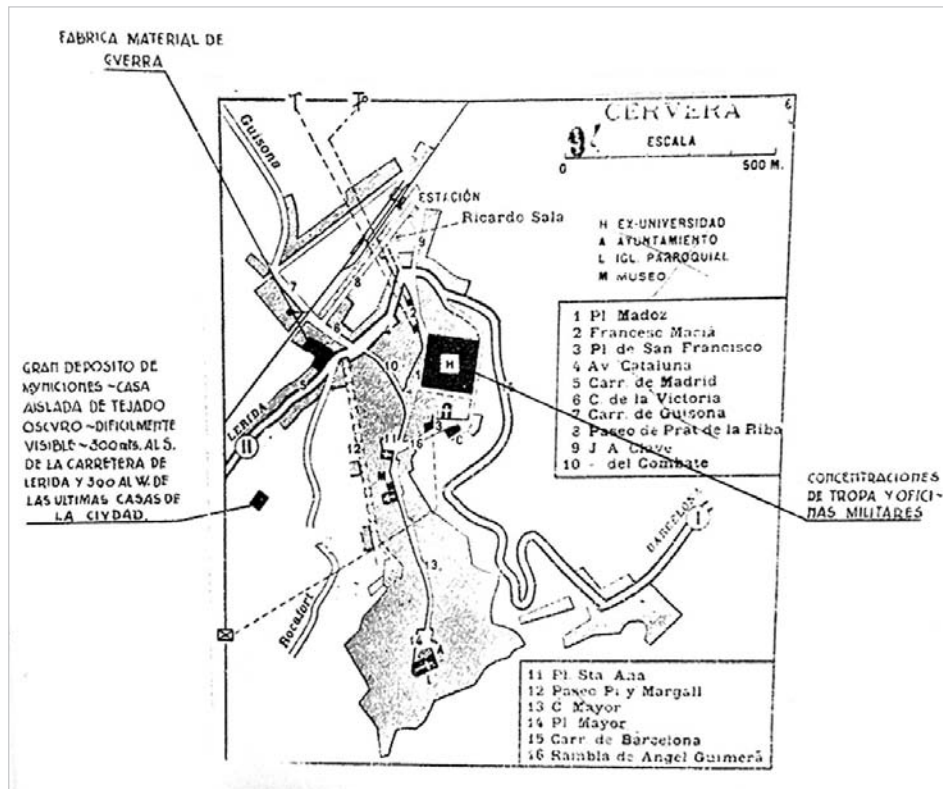
=====

Excmo. Sr. General Jefe del E.M. del Aire.

Al contestar, hagan referencia al número y fecha.

Document del Servicio de Información y Policía Militar (SIPM) adreçat al General en cap de l'Estat Major de l'Aire en què es recullen diverses informacions facilitades per agents del SIPM sobre fàbriques republicanes situades a Cervera, que posteriorment esdevindrien objectius de l'aviació feixista. Arxiu General Militar d'Àvila. Ministeri de Defensa. Exèrcit de Terra.

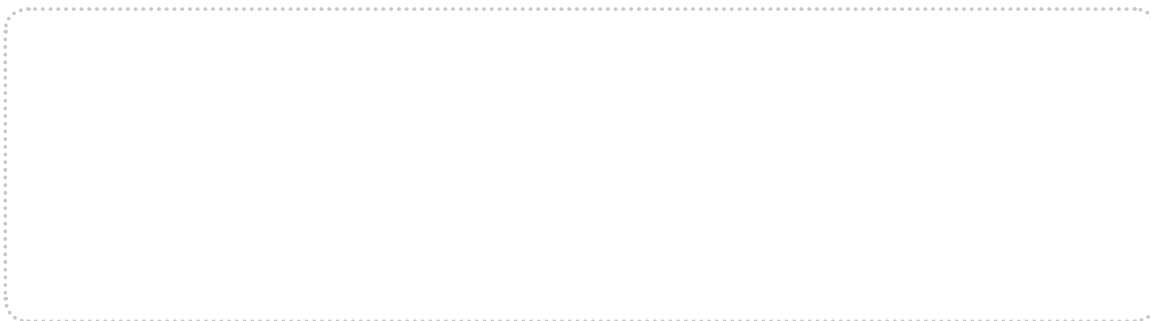
Mapa de Cervera fet per agents del SIPM per indicar possibles objectius

- Analitza el document i el mapa que et presentem. Explica qui el signa i a qui va adreçat i quin és l'objectiu que es persegueix.

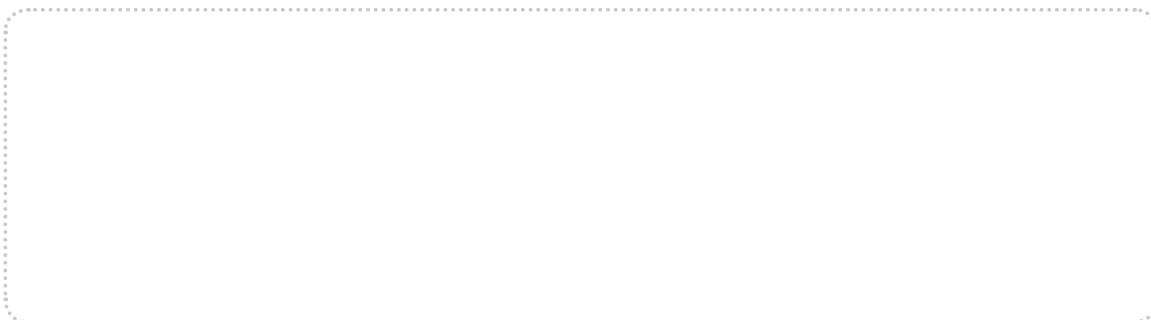
Pots utilitzar el material que ofereix l'Arxiu Nacional de Catalunya, la fitxa per a l'anàlisi de document de text que trobaràs en l'enllaç següent: http://ves.cat/a_4x

- Quines conseqüències creus que probablement va tenir l'enviament d'aquest document? Què feia aquest Servicio de Información y Policía Militar?

- Què era la Quinta Columna? Qui eren els seus membres?

- Quins objectius preferents tenien? Els aconseguien?

3.2 Bombardejos sobre els territoris i sobre les centrals hidroelèctriques

RESUM

Des d'una perspectiva més local, s'expliquen els **bombardejos sobre els territoris i les centrals hidroelèctriques** (fàbriques, ponts, comunicacions i les conseqüències d'aquests bombardejos en diferents municipis de Catalunya). S'expliquen amb més detall i de forma més personalitzada els bombardejos a poblacions com ara Barcelona, Granollers, Lleida, Tarragona, Girona i Figueres. També es tracta l'estratègia de paralització de la indústria de Catalunya amb el punt de mira sobre les centrals hidroelèctriques.

LLISTA DE TEMES

- Els bombardejos arreu de Catalunya
- Testimonis dels bombardejos: Barcelona, Granollers, Reus, Sabadell, Figueres, Manresa, Mollet del Vallès i Lleida
- Objectiu: les centrals hidroelèctriques
- Les escoles i els bombardejos
- Una nova realitat apareix a la literatura: els bombardejos

PARAULES CLAU (VOCABULARI)

Bloqueig naval	Les sirenes
Bombardeig de Gernika	Lluís Companys
Bombardejos sistemàtics	Manuel Azaña
Centrals intervingudes	Període revolucionari
Cost humà	Política d'eliminació sistemàtica de l'enemic
Exili	Refugiats
Front d'Aragó	Rereguarda republicana
Hospital de sang	Serveis Elèctrics Unificats de Catalunya
Ideari pedagògic	Testimonis
Infraestructures portuàries	Xarxa de centrals hidràuliques dels rius
José Antonio Aguirre	Xoc emocional
Juan Negrín	

Textos de l'exposició

ELS BOMBARDEJOS A BARCELONA

El 13 de febrer de 1937, el creuer italià Eugenio di Savoia atacà la ciutat, ocasionant grans destruccions i divuit morts. Tot i que era naval es tractava del primer bombardeig indiscriminat que patia la ciutat de Barcelona. Fins a l'entrada de les tropes franquistes a Barcelona el 26 de gener de 1939, es compta que foren més de 2.500 persones les que moriren arran dels bombardejos, a més d'un gran nombre de ferits enmig de terribles escenes de pànic col·lectiu. Al llarg de la Guerra, les destrosses que causaren foren incalculables, afectant tots els barris, però, especialment, el de la Barceloneta, que va ser parcialment evacuat el mes d'octubre de 1937. Extraordinàriament virulents foren els bombardejos de gener de 1938, que ocasionaren la mort d'unes 600 persones i que tingueren com a colofó l'atac del dia 30, que afectà severament l'església de Sant Felip Neri i ocasionà la mort de quaranta-dues persones, infants la majoria. Els bombardejos del març de l'any 1938 encara serien pitjor. Només entre els dies 16, 17 i 18, Barcelona patí entre deu i tretze atacs, que ocasionaren gairebé un miler de víctimes mortals. L'impacte d'una de les bombes sobre un camió carregat d'explosius davant

del cinema Coliseum, a la Gran Via de les Corts Catalanes, causà tan gran deflagració que la premsa internacional fins i tot especulà amb la possibilitat que es tractés d'una nova bomba de gran destrucció. Aquest atac, ordenat directament per Mussolini, provocà que el mateix comte Ciano, ministre d'Exteriors i gendre del dictador italià, escrivís en el seu diari: «He rebut i he entregat al Duce el relat d'un testimoni ocular. Mai havia llegit un document d'un realisme tan aterridor». Tot i així, Barcelona va ser bombardejada una vegada i una altra fins al final de la Guerra.

En acabar el conflicte, la dictadura intentà esborrar el rastre dels bombardejos, ja fos tergiversant la història (del rastre del bombardeig de Sant Felip Neri diria que no es tractava pas de forats ocasionats per la metralla, sinó d'impactes de bala d'afusellaments duts a terme per republicans) o, fins i tot, pressionant perquè les cèlebres paraules del primer ministre anglès, Winston Churchill, en elogi a la resistència dels ciutadans i ciutadanes de Barcelona, no apareguessin recollides en el diari de sessions del Parlament britànic.

ELS BOMBARDEJOS A GRANOLLERS

A les 9.05 hores del 31 de maig de 1938 cinc avions italians Savoia S-79, provinents de l'illa de Mallorca, iniciaven un bombardeig sobre Granollers. Durant un minut van llançar 60 bombes i 750 quilograms de metralla. L'objectiu principal de l'atac era la central de la companyia Energia Elèctrica de Catalunya, situada al carrer del Rec. La instal·lació no fou tocada, però, en canvi, les bombes van afectar per

complet el centre de la vila, ple de gent a aquella hora del matí, produint greus desperfectes en edificis, places i carrers. Es van comptabilitzar 224 morts i 165 ferits, però en el llibre de registre del cementiri, sota la llista de víctimes, s'hi va escriure «y aún siguen». Per tant, és molt probable que el nombre total fos superior. La sorpresa de l'atac va provocar les protestes de les autoritats de la República i nombroses

mostres de solidaritat internacional acompanyades d'una enèrgica condemna de l'acció.

L'Ajuntament i la població civil van intensificar aleshores la construcció d'una xarxa de refugis antiaeris. Malgrat que aquestes obres estaven planificades, no s'havien enllestit els tres refugis previstos. En aquell moment, amb una important implicació ciutadana, es van demanar subvencions a la Junta de Defensa Passiva de Catalunya, es confiscà material de les bòbiles i es van mobilitzar els homes d'entre 15 i 55 anys per executar-les. Tot i que no estaven finalitzats es van poder utilitzar

davant els atacs aeris esdevinguts els dies 24, 25 i 26 de gener de 1939 per part de la Legió Còndor alemanya, l'aviació legionària italiana, i la Hispana, que deixaren prop de 40 noves víctimes mortals i nombrosos ferits i danys materials.

L'any 1988, amb motiu del 50è aniversari del primer bombardeig, es va institucionalitzar la commemoració dels fets cada 31 de maig. El 2008, coincidint amb el 70è aniversari, fou recuperat el refugi de la plaça Maluquer i Salvador i se senyalitzà un itinerari urbà que passa per diversos espais afectats pel bombardeig.

ELS BOMBARDEJOS A LLEIDA

Fins al març de 1938 Lleida fou la primera ciutat catalana de la rereguarda republicana al voltant del front d'Aragó i lloc de pas de tropes, hospital de sang i refugi de població en retirada davant l'avanç franquista. La seva estratègica ubicació la va convertir en objectiu preferent dels atacs de l'aviació franquista. El 2 de novembre de 1937 es produí un dels bombardejos més cruels de la Guerra Civil quan nou trimotors italians descarregaren les seves bombes sobre les principals artèries de la ciutat, afectant especialment el Liceu Escolar i el Mercat de Sant Lluís. Amb el bombardeig del Liceu Escolar es va atacar una institució associada a un model d'educació en llibertat, que esdevingué un símbol de les víctimes innocents de la guerra. Un mínim de 250 persones, entre elles una cinquantena de nens i nenes alumnes del Liceu, moriren en aquell atac.

El 27 de març de 1938, dies abans de la seva ocupació per l'exèrcit franquista, i durant dues hores, l'aviació rebel tornà a bombardejar Lleida, ocasionant, segons algunes fonts, al voltant de 400 noves víctimes a més de centenars de ferits i

abundants danys materials. Després d'aquest bombardeig s'evacuà la ciutat, que tornà a ser objecte de successius atacs els dies 29, 30 i 31 de març i 1 i 2 d'abril d'aquell mateix any.

A la resta de comarques, altres atacs afectaren les centrals hidroelèctriques situades a les conques dels rius Flamisell, Noguera Pallaresa i Segre amb l'objectiu de paralitzar el subministrament d'energia a la indústria del voltant de Barcelona. Després de l'enfonsada del front d'Aragó cal destacar els bombardejos sobre les Garrigues i la Segarra. Les Borges Blanques patí diversos atacs des d'abril fins al desembre de 1938. Especialment destructiu va ser el primer d'ells, un dia abans de la caiguda de Lleida a mans dels rebels. A la Segarra, entre abril de 1938 i gener de 1939 es succeïren 63 accions de l'aviació franquista i 10 de les forces aèries de la República, tant d'observació i reconeixement com ofensives i defensives, que ocasionaren 75 morts. La ciutat de Cervera fou el nucli amb més víctimes i també el lloc més afectat.

ELS BOMBARDEJOS A TARRAGONA I EL Penedès

Les comarques tarragonines van patir els atacs des del mar i des de l'aire, ja des dels inicis de 1937. El primer bombardeig fou a Flix la nit del 23 al 24 de febrer d'aquell any, quan la Legió Còndor va atacar la fàbrica de cloratita que hi havia en aquesta localitat, un hospital de sang i també el nucli urbà. Les indústries de guerra i les vies i nusos de comunicació, així com els ports i els aeròdroms, foren els principals objectius militars de l'aviació franquista a Tarragona, als quals s'hi sumà l'atac indiscriminat sobre la població. L'abril de 1937 es produïren els primers bombardejos sobre les ciutats de Reus i Tarragona, accions que es repetirien durant tota la Guerra, intensificant-se a finals de 1938 i principis de 1939, quan es desenvolupà l'ofensiva sobre Catalunya. Els quinze dies previs a la seva caiguda, el 15 de gener de 1939, Tarragona va rebre 33 atacs. En total, des d'abril de 1937, hi va haver 144 bombardejos amb un total de 230 víctimes mortals i 607 edificis afectats. Reus patí

67 bombardejos, que deixaren 214 morts i un miler d'edificis destruïts o malmesos, afectant especialment la zona industrial i de comunicacions.

Al Penedès (Alt i Baix Penedès i Garraf), entre maig de 1937 i gener de 1939 es van dur a terme 304 atacs, amb el resultat de 204 víctimes mortals. El nombre més alt de víctimes es produí a Sant Vicenç de Calders, amb 73 morts, on els atacs es centraven a l'estació de tren, enllaç ferroviari entre Barcelona, Tarragona i Lleida. També Vilanova i la Geltrú, on hi va haver 33 morts, va ser durament castigada amb objectius diversos: l'estació de ferrocarril i les seves fàbriques. El Penedès acollia quatre aeròdroms republicans (els Monjos, Pacs, Santa Oliva i Sabanell), que van ser objectiu d'atacs aeris. Santa Margarida i els Monjos, on moriren 15 persones, va ser la població més castigada, ja que a més de l'aeròdrom hi havia un taller de muntatge d'avions.

ELS BOMBARDEJOS A GIRONA I A FIGUERES

El primer bombardeig franquista sobre una població catalana es produí el 30 d'octubre de 1936 a Roses, efectuat des del mar pel creuer de la marina de guerra espanyola *Canarias*. Els atacs a les poblacions costaneres (Sant Feliu de Guíxols, Palamós, Blanes, l'Escala i, sobretot, Roses) es van repetir durant tota la Guerra, amb l'objectiu de destruir les infraestructures portuàries i fer efectiu el bloqueig naval per tal d'aïllar internacionalment la zona republicana.

L'Alt Empordà fou una de les comarques amb més morts víctimes de bombardejos, en total 338 persones. A més del bloqueig naval, els objectius foren l'estació i les línies fèrries de Portbou i el pont de doble via de Colera. També van rebre bombardejos Llançà, el Port de la Selva, Vilajuïga i, sobretot, Figueres,

ciutat que va registrar 281 víctimes mortals i la destrucció de 560 cases. La carretera de Figueres al Pertús, una de les principals vies de comunicació entre Catalunya i França, utilitzada per al pas de tropes i material bèl·lic, i el castell de Sant Ferran —centre neuràlgic de l'exèrcit republicà a la zona— feien de la capital de l'Alt Empordà un important objectiu militar. Durant les darreres setmanes de la Guerra Civil a Catalunya, l'any 1939, els atacs sobre la ciutat es van intensificar per tal de col·lapsar les vies de comunicació amb França i evitar que es convertís en un nucli de resistència. El mes de febrer de 1939, l'atac aeri es va centrar als llocs on s'havien refugiat, davant l'avanç franquista, les principals autoritats de la República i la Generalitat: Manuel Azaña

(president de la República) a la Vajol, Juan Negrín (president del Govern) a Agullana, i José Antonio Aguirre (president del Govern basc) i Lluís Companys (president de la Generalitat), al Mas Perxés, entre Agullana i la Vajol.

Els bombardejos franquistes també es van dirigir sobre la població civil que fugia cap a França, atacant dones, homes, nens i ancians. Aquestes accions, d'una gran crueltat, difícilment justificables des d'un punt de vista militar, responien a la política d'eliminació sistemàtica de l'"enemic" que el general Franco va exercir durant tota la Guerra.

La resta de la demarcació de Girona suportà altres atacs de l'aviació franquista, molts d'ells centrats en la destrucció dels camps

d'aviació que hi havia, entre altres indrets a Celrà, Vidreres, Vilajuïga i Cassà de la Selva. També la capital, Girona, va patir sis bombardejos, concentrats majoritàriament cap al final de la Guerra, una vegada iniciada l'ofensiva sobre Catalunya. La Cerdanya i el Ripollès, zones de frontera i pas cap a França, també van patir intensos bombardejos. A Puigcerdà van morir més de 30 persones en els dos atacs que va rebre l'any 1938. El 5 de febrer de 1939, amb l'exèrcit republicà ja vençut, encara va patir un darrer bombardeig. Per aquelles dates, entre gener i febrer del 1939, l'exèrcit franquista també bombardejava el Ripollès, comarca que veia passar milers de refugiats camí de l'exili. Van caure bombes sobre Ripoll, Ribes de Freser i Campdevànol; en aquesta darrera localitat van morir 35 persones en un sol atac.

BOMBARDEJOS A LES CENTRALS HIDROELÈCTRIQUES

L'expansió industrial a Catalunya al segle XIX comportà un augment de la demanda energètica. Així doncs, al 1881 es creà la primera empresa d'electricitat a Espanya, que ja augurava que aquest sector esdevindria un negoci important, tant per a l'expansió de l'enllumenat públic com per al desenvolupament de la indústria catalana.

Els avenços tecnològics d'aquell segle van permetre que l'energia es pogués transportar a grans distàncies i allunyar els centres productors del principal nucli consumidor. És en aquest moment quan les conques i els rius pirinencs prengueren importància, atès l'enorme potencial energètic que tenien, i es construïren embassaments, centrals i xarxes d'alta tensió. La construcció de les centrals comportà l'arribada d'un bon nombre d'emigrants, que implantà lentament noves formes de vida amb el sorgiment de la classe obrera (que contrastava amb l'estructura de vida tradicional de la zona).

A l'inici dels anys trenta la xarxa de centrals hidràuliques dels rius Segre (Camarasa, Sant Llorenç de Montgai i Seròs), Noguera Pallaresa (Sossís, Talarn, Gavet de la Conca i Terradets) i Flamisell (Cabdella, Molinos, la Plana de Mont-ros i la Pobla de Segur) es convertiren en l'artèria vital per al desenvolupament econòmic de Barcelona i la seva àrea d'industrialització. Conseqüentment, també ho van ser per al progrés econòmic de tot el país.

Un dels punts neuràlgics per a la distribució d'energia cap a Barcelona i tota la seva àrea d'influència va ser l'estació de maniobra de la Pobla, coneguda popularment com "El Poste".

L'aixecament militar del 18 de juliol de 1936 contra el Govern de la República va comportar l'esclat de la Guerra Civil. Aquest cop d'estat no va triomfar a Catalunya; tanmateix, va encetar un període revolucionari que provocà la fugida

d'alguns empresaris, que, veient la disbauxa revolucionària del moment, optaren per marxar a l'estranger o passar-se a les zones sollevades. En el sector elèctric, i per tal de garantir la producció, les centrals van ser intervingudes pel Comitè Central de Control Obrer de Gas i Electricitat. Més endavant es van unificar tots els serveis d'electricitat sota la denominació de Serveis Elèctrics Unificats de Catalunya (SEUC).

Tot i que el front de guerra no va arribar a Catalunya fins a la primavera de 1938, les centrals elèctriques es van convertir, des de l'inici, en objectiu prioritari de l'aviació franquista. Aquests atacs aeris van fer arribar, de sobte, els horrors de la guerra a uns indrets que fins a aquell moment se n'havien mantingut allunyats, però també van posar a prova la capacitat d'emprendre unes mesures conjuntes i coordinades per protegir-se.

Conscients del perill que les instal·lacions elèctriques podien ser objecte d'un atac aeri, el Comitè de Control del SEUC establí, a final de l'any 1936, un seguit de normes generals que calia seguir, que van ser adaptades pels comitès locals de cada central en funció de les característiques de la seva instal·lació.

A partir del 1937 afegiren noves directrius

"...cal protegir les màquines de les centrals, fent muralla de sacs a l'entorn de cada màquina per aïllar-la de les altres...".

Aquestes mesures es van complementar amb la creació de refugis nous i millors per a les famílies que vivien prop de les centrals.

Al febrer de 1937 tres avions de la Legió Còndor alemanya reberen l'ordre de bombardejar les centrals hidroelèctriques. S'iniciava així un seguit d'accions bèl·liques que durarien pràcticament tot l'any 1937 i els primers mesos del 1938.

En gairebé un any, les centrals de la Noguera Pallaresa, el Flamisell i el Segre van patir 11 bombardejos, amb un cost humà de 3 treballadors morts, diversos ferits i danys econòmics de diversa índole, tant pels costos dels materials malmesos com per la reducció de la producció i del subministrament als centres productius. Les bombes van arribar a punts aïllats dels Pirineus i van afectar poblacions que probablement haurien passat desapercebudes si no hagués estat per les centrals hidroelèctriques.

En qualsevol cas, però, els esforços de l'aviació franquista no van aconseguir l'objectiu fixat. "Interrumpir el servicio eléctrico en Cataluña" no va ser possible.

Activitats d'aprenentatge

Bombardejos sobre els territoris i sobre les centrals hidroelèctriques**Els bombardejos arreu de Catalunya**

Amb les dades que apareixen en els textos, referents a l'impacte i les conseqüències dels bombardejos sobre cada municipi, fes un quadre on es reculli el següent: lloc del bombardeig, dates (si n'hi ha més d'una, anota-les per ordre cronològic), nombre de víctimes i objectiu que es perseguia bombardejar (indica si s'aconseguí o no). En la darrera columna pots anotar les observacions que tu consideris rellevants i úniques de cada zona. Si tens algun dubte pots consultar, en l'annex, la cronologia dels bombardejos.

- La darrera línia està reservada al teu municipi o el que tinguis més proper i que hagi estat bombardejat. Fes recerca a la biblioteca i amb el teu professor valora la possibilitat de fer una petició a l'arxiu municipal, pregunta als veïns i veïnes més grans, consulta els llibres de referència i/o els historiadors locals i omple la graella. Quan tinguis totes les dades ens les pots fer arribar a memorialdemocratic@gencat.cat.

Lloc	Dates	Nº de víctimes	Objectius	Observacions

Respon a partir del quadre.

- En quines dates Catalunya va patir més els bombardejos?

- Quins van ser els bombardejos més agressius, els que van causar més víctimes?

- Quins eren els objectius dels bombardejos?

En el llibre de Josep M. Solé i Sabaté i Joan Villarroja, *Catalunya sota les bombes* (1936-1939), entre les pàgines 233 i 237, s'hi inclou un text de conclusions relacionat amb els bombardejos que es van viure a Catalunya i que ara acabem de repassar amb les preguntes anteriors.

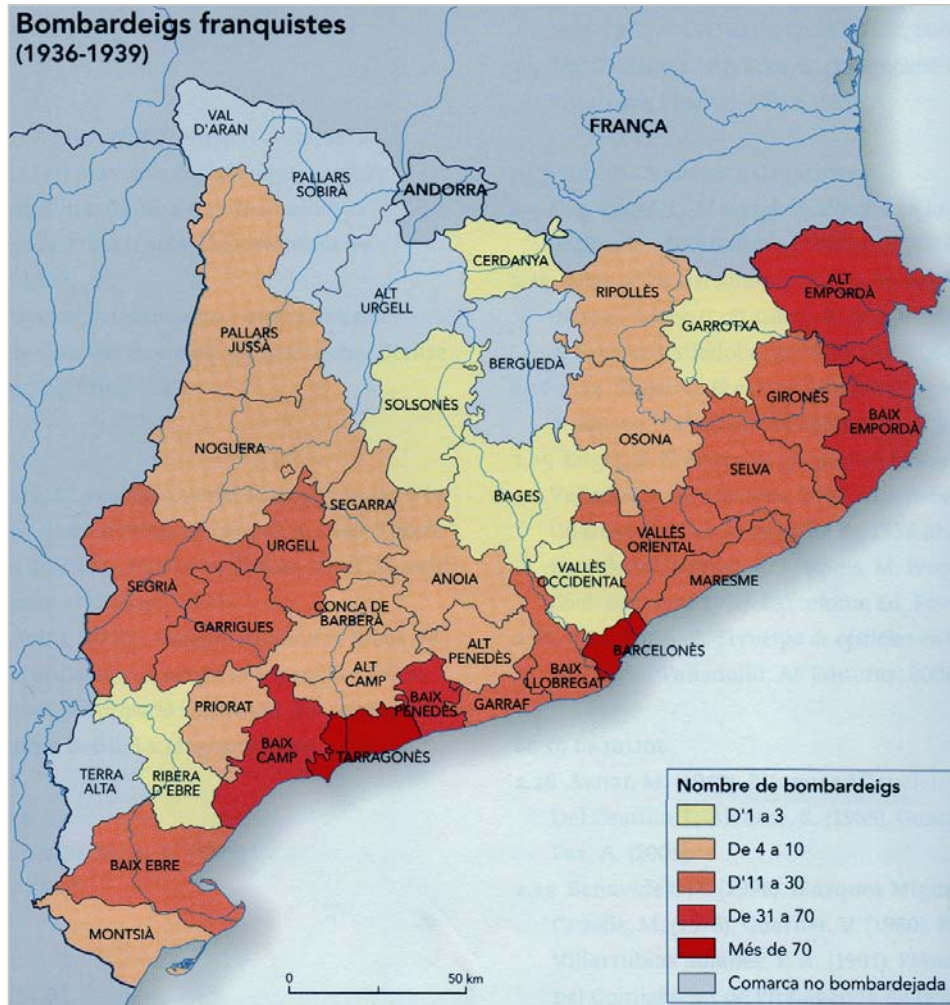
- A partir d'aquest text, et proposem revisar els continguts apresos i fer l'exercici següent: llegeix les conclusions que et mostrem i decideix si són certes o, per contra, són incorrectes. Rectifica el que convingui perquè esdevinguin certes.

1	Durant la Guerra Civil espanyola, per primera vegada a la història l'aviació serà utilitzada intensament en missions de bombardeig únicament sobre la línia de front enemiga	
2	Això fou possible perquè en el transcurs d'aquesta Guerra el nivell tècnic i la capacitat de destrucció dels avions augmentà considerablement	
3	Els primers bombardejos sobre les ciutats i els pobles de Catalunya foren fets per avions des del mar	
4	La majoria dels bombardejos foren efectuats des de l'aire, per l'aviació amb base a Saragossa	
5	La primera ciutat catalana bombardejada fou Roses. Altres ciutats o pobles catalans intensament bombardejats foren Tarragona, Reus, Tortosa, Sant Vicenç de Calders, Lleida, Tàrraga, les Borges Blanques, Badalona, Sant Adrià de Besòs, Figueres, Girona, Sant Feliu de Guíxols, Palamós, Portbou, Colera, etc.	
6	A les ciutats costaneres, els barris marítims foren els menys afectats. És el cas del barri de la Barceloneta, a Barcelona, i del Serrallo, a Tarragona	
7	En aquest barri marítims, les autoritats republicanes ordenaren construir més refugis pel perill que habitar-hi representava per a la població civil	
8	Els bombardejos que van fer els republicans són poc importants; el nombre total de víctimes que ocasionen, 18, ja ens dona idea del poc abast que tingueren	

Solé i Sabaté, J. M. i J. Villarroja (1986). *Catalunya sota les bombes*. Barcelona, Abadia de Montserrat

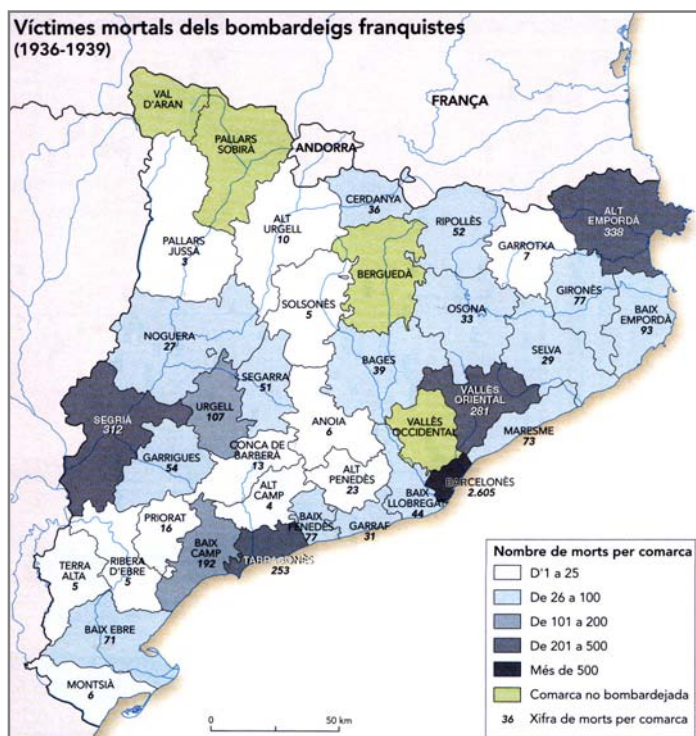
En els mapes que trobaràs a continuació hi pots veure representats, per una banda, el nombre de bombardejos franquistes i, per l'altra, les víctimes mortals que aquests bombardejos van produir a cada comarca.

Bombardejos franquistes (1936-1939).
Hurtado, V.; Segura, A. i J. Villarroya, J. (2010). *Atlas de la Guerra Civil a Catalunya*. Barcelona, DAU, p.493

- Fixa't quines han estat les comarques més bombardejades. Intenta explicar els motius perquè aquestes hagin estat les que han rebut més impactes (situació de la comarca, objectius estratègics, cronologia...). Raona la teva resposta.

- Quines van ser les 10 comarques amb més víctimes? Fes una llista amb el nom de les 10 primeres comarques en nombre de víctimes, ordenades de major a menor nombre.

Víctimes mortals dels bombardejos franquistes (1936-1939). Hurtado, V., Segura, A., i Villarroja, J. (2010). *Atles de la Guerra Civil a Catalunya*. Barcelona, DAU, p. 492.

- Coincideix amb la llista de comarques més bombardejades? Raona la resposta.

Testimonis dels bombardejos

L'any 2008, amb motiu del 70è aniversari dels bombardejos de 1938, es creà un web, www.barcelonabombardejada.cat on es va recollir tot de material: històries de vida, mapes, bibliografia, cartells, audiovisuals, etc. Us proposem llegir alguns dels testimonis de la ciutat de Barcelona a la pestanya "Històries de vida".

A continuació trobareu alguns testimonis de persones d'arreu de Catalunya que expliquen com van viure els bombardejos.

Testimoni 1. Barcelona.

"La nit i la matinada d'aquell 17 de març de 1938 poca gent va dormir a Barcelona: les alarmes de bombardeig i els bombardejos efectius van interrompre contínuament qualsevol temptativa de repòs.

A la Universitat, aquell matí teníem un exercici de grec i uns quants ens havíem de trobar de bona hora per fer un repàs general en un banc del jardí tocant a Balmes.

Tots vam arribar-hi tard i no devíem lamentar-ho: una bomba –petita– havia caigut entre el palauet francès que havia estat del Gas Lebon i ara és seu de la Mútua Universal, i el nostre jardí. Havia malmès la tanca i la reixa que els separen i havia esqueixat pel mig l'arbre que feia ombra al nostre banc.

Tot el matí va ser agitat perquè les alarmes es van repetir contínuament: un bombardeig, vam sentir dir, a mig matí, havia colpit particularment el barri no llunyà de Sant Antoni. (...)

Vaig arribar a casa que eren les dues, uns minuts més o uns minuts menys; vaig deixar els meus llibres i vaig obrir la porta d'un balcó que donava al carrer. En aquell precís moment, superant el bronzir d'uns avions i el bruel de les sirenes, vaig sentir una explosió fortíssima, llunyana, però com si fos a tocar, perquè tota la casa va tremolar, i vaig veure aixecar-se una columna de fum negríssima –que molts anys després vaig recordar com una petita Hiroshima– al mateix temps que m'arribaven a la cara una polseguera com de cendra i tot de volves negres com de paper cremat. Poc després la ràdio intentava explicar, sense saber encara ben bé com, el que havia passat, just allà davant d'on jo m'hauria aturat un quart d'hora abans.

Aquella mateixa tarda, tornant a la Universitat, vaig poder avaluar la dimensió del desastre. L'expansió –no pas l'impacte material de cap projectil–, la brutal força expansiva de l'aire provocat per l'explosió, havia colpit de baix cap a dalt i havia destruït les façanes, i pràcticament tot el que hi havia darrere de gairebé tots els edificis dels dos costats de la Gran Via des de mitja illa fins al carrer de Balmes; edificis alguns d'ells de pedra que hauríem dit prou sòlids per resistir un bombardeig diguem-ne 'normal', els que ocupaven l'espai on avui s'aixeca l'Institut Nacional de Previsió, de la banda de muntanya, i els de l'espai que uns anys després va ocupar la Pirelli i ara ocupa la seu del Departament d'Agricultura de la Generalitat, de la banda de mar.

Una brigada d'obers, molts d'ells voluntaris passavolants, treballaven frenèticament a la recerca de víctimes d'entre la runa i al mig de l'avinguda, de

la Gran Via, un enorme esvoranc marcava el centre de l'explosió; no pas on ara s'aixeca un estrany monument en record dels morts als bombardejos durant la Guerra –la ciutat i la ciutadania mereixerien un monument força més digne–, sinó ben bé cinquanta passes més enllà, cap a Balmes.

La Universitat havia rebut també l'impacte de l'explosió: de les grans portes de la façana principal, una almenys recordo haver-la vist guexa i mig arrencada, impracticable.

L'endemà vam conèixer el terrible còmput de víctimes, el real d'unes vides perdudes i el tràgicament hipotètic de les persones desaparegudes sense deixar cap rastre material. Era, amb el bombardeig de Gernika l'any anterior, l'inici de la guerra total.

Quan, poques setmanes després, van ser mobilitzades les últimes lleves de soldats – jo n'era un dels més joves– el record d'aquell horror feia difícil d'imaginar que anar al front pogués ser més perillós que restar a la ciutat.”

Pau Verrié, bombardejos a Barcelona el 17 de març de 1938

Testimoni 2. Granollers.

Visiteu aquest web: <http://ves.cat/bfHJ>

En el web del museu de Granollers trobareu a *Testimonis i vídeos* una llista per poder escoltar i veure com varen ser els bombardejos a Granollers.

Cases destrossades del carrer Anselm Clavé de Granollers després d'un bombardeig l'any 1938. P. Luis Torrents. Fons de l'Ajuntament. Arxiu Municipal de Granollers

Testimoni 3. Reus.

“De bombardejos, vaig viure tots els de Reus. A la CNT, on treballava, si tocaven les sirenes, anava a un refugi que hi havia escales avall. I quan era a casa, també

cap al refugi, encara que a la nit no ens quedàvem a casa, anàvem a uns baixos que tenia la meua àvia, i ens quedàvem a dormir allà, perquè davant mateix hi havia una entrada de refugi i, quan tocava la sirena, com que dormíem vestits, ens aixecàvem i anàvem al refugi. I fins que no tocava l'altra sirena no marxàvem. Ens feien posar un bastonet a la boca. Em va quedar una por...

[...] A Reus hi va haver uns bombardejors terribles, que no va quedar casa sencera. Recordo que me n'anava al refugi del carrer de la Girada, que donava a diversos carrers. Era molt gran, podies baixar sota terra uns 500 metres i tenia quatre o cinc sortides. No era un forat a terra, estava tot entubat, amb rajoles, i tenia pous per respirar. Estava molt ben fet.

Jo encara, perquè tenia 14 anys, però els meus pares s'ho van passar molt malament. A més, tenia un germà més petit que jo. També teníem un gos que havíem trobat i que ens seguia, que el pobre no devia tenir casa, i com que li vam donar avellanes, pobre, se les menjava amb closca i tot. Quan sentíem les sirenes, era el primer que bordava i avisava que havíem d'anar al refugi.

Estant a dins d'aquest refugi van tirar una bomba just al damunt. Allà hi havia un magatzem d'avellanes i ametlles que es deia Frutos Secos, i va caure una bomba allà que ho va aixafar tot, i dèiem: «ai... quan sortirem...», però la nostra casa no estava aixafada. I quan sorties del bombardeig, altre cop a casa, i altre cop a fer el de sempre, com si no haguessin bombardejat. I un t'explicava: «Oi, ha caigut una bomba...».

Rosa Monné Vidal, "Bombardejors a Reus". A: La vida sota les bombes.
Col. "La Guerra Civil a Catalunya". Vol. 1. Barcelona: Edicions Primera Plana - El Periódico de Cataluña, 2008

Detall del bombardeig de Tarragona, el 14 de març de 1938.
Centre d'Història Contemporània de Catalunya

Testimoni 4. Sabadell.

“A Sabadell quasi no en vam patir, de bombardejos. [...] De totes maneres hi havia refugis: a la Riereta, al camp d’aviació, i també es feia servir el túnel dels [Ferrocarils] Catalans com a refugi.

Quan tocaven les sirenes, s’havien de seguir una sèrie de normes: havies d’estirar-te al terra, hi havia uns gràfics que ho explicaven. Portàvem, amb un cordillet, un bastonet que ens havíem de posar a la boca, perquè l’expansió de la bomba no et trobés amb la boca tancada i llavors rebentessis, i tots anàvem amb el bastonet.

També es posava paper als vidres, es feia una creu i això salvava que es trenquessin. Els fanals del carrer estaven pintats de blau perquè no es veiés la il·luminació d’una gran ciutat. Hi havia una penombra a tot Sabadell... que no hi veies res.”

Jaume Mercadé Vergés, “Bombardejos a Sabadell”. A: La vida sota les bombes. Col. “La Guerra Civil a Catalunya”. Vol. 1. Barcelona: Edicions Primera Plana - El Periódico de Cataluña, 2008

Testimoni 5. Figueres.

“Figueres va patir molts bombardejos i la mare i jo anàvem a un refugi que estava a prop, però aquell dia no hi vam arribar a temps. Quan ja ens hi acostàvem vam veure que no engolia tota la gent que volia entrar-hi. [...] Tot eren empentes per entrar al refugi, que ja estava ple. Ja queien les primeres bombes i ens vam anar a protegir a una casa. Recordo que allà estàvem, en una mena de pati interior, molta, molta gent. Hi va haver un bombardeig terrible, una bomba va caure a la casa del costat i la nostra es va enfonsar. Amb l’ona expansiva vaig sortir disparada, i vaig anar a parar a un forat on, per sort, diu la mare que una porta em va protegir. Em vaig quedar atrapada sota la runa. Han passat 69 anys i us asseguro que ho recordo com si fos ara. Estava en aquell forat, a les fosques, em sentia apretada amb una cosa sobre meu que no podia apartar (la porta), no podia respirar de la pols que s’aixecava, no podia empassar la saliva, els ulls em coïen, i a més estava sola. Jo creia que estava sola.

Però de seguida vaig sentir crits i gemecs: era la gent que estava allà atrapada. I llavors jo també vaig començar a cridar la meva mare. No sé quanta estona vaig estar sota les runes. Igual podrien ser quinze minuts que una hora o més. Quan vaig sentir unes persones que removien les runes, vaig saber que m’havien localitzat.

Quan van aixecar la porta, i em van treure d’aquell forat, i el que vaig veure també ho tinc tant clar! Primer, de la casa només en quedava una paret, un gran núvol de pols, i dos homes enfarinats que a mi em van recordar el forner de Can Foix, a Sarrià. No sabia què m’havia passat, no entenia com havia entrat en una casa i sortia d’aquella manera. I sobretot, i el més traumàtic, és el xoc emocional que a mi em va representar veure que aquelles persones que jo sentia gemegar i cridar estaven allà. Vaig veure els primers ferits i morts de la guerra i només tenia quatre anys i mig. [...]

Vam buscar la mare i la vam trobar. Estava allà a terra. Vaig pensar que havia envellit de cop. Els cabells tots blancs i, com que s’assemblava molt a la seva mare, que havíem deixat a l’estació de Sant Gervasi, vaig pensar: «Mira, és la meva àvia».

Tenia la cara plena de sang, però no va ser res, només una petita ferida. Tot i així, com que no sabia què tenia i va veure que jo no reaccionava, que estava paraitzada pel terror dels moments que havia viscut, vam anar a l'hospital de Figueres. Allà van tornar els avions. Per això dic que els bombardejos venien molt seguits. Hi havia tants ferits que no ens hi vam quedar. A fora vaig veure un camió amb dues fileres de peus. Vaig pensar: «Mira que ben col·locadets que estan». Eren morts!»

Josefina Piquet Ibáñez, "Bombardejos a Figueres". A: La vida sota les bombes. Col. "La Guerra Civil a Catalunya". Vol. 1. Barcelona: Edicions Primera Plana - El Periódico de Cataluña, 2008]

Imatge de Palamós després de ser bombardejat.
Fons Infiesta. Biblioteca del Pavelló de la República-CRAI (Universitat de Barcelona)

Testimoni 6. Manresa.

Mira't el web i descobreix els testimonis dels bombardejos a Manresa: <http://ves.cat/a-A8>

Testimoni 7. Mollet del Vallès.

Jo vivia als Quatre Cantons, on hi havia el dispensari del doctor Tiffon. Sóc del 30 de gener del 1929, tenia 9 anys. Me'n recordo de tot, dels morts de davant de casa, del doctor Rosés... On ara és cal Rebull hi vivien la Sra. Rosa, el seu marit i els germans Moretó, el Miquel i els altres. Amb el Miquel érem de la mateixa edat i havíem jugat junts, perquè ells tenien la casa i un barri que arribava fins a la farmàcia Foz, en punxa. (...) La casa era una planta baixa, on hi havia el dispensari. Mentre el doctor Tiffon atenia les visites, els meus pares eren allà, treballant-hi. Hi havia l'entrada, a la dreta on visitava el doctor Tiffon, i al cantó esquerre teníem dues habitacions, la del davant, que donava al carrer Berenguer, on dormia jo, l'habitació del mig on dormien els meus pares i llavors teníem la cuina i l'estada. A darrera hi havia un hort molt llarg que donava a cal Medir. El Dr.

Tiffon, per la guerra, va marxar a França; se'n va anar a París. Llavors el va substituir un metge de l'Escala, el doctor Isern, que hi va estar molts anys.

Estàvem a dintre de casa dels meus pares. Van tocar les sirenes i ens vam refugiar a dins una habitació tots tres, el meu pare, la meua mare i jo. A darrera teníem un hort molt gran que donava a cal Medir. Va caure una bomba allà i l'altra va caure al mig dels Quatre Cantons. A dintre a casa va caure tot, no va quedar res, les fustes de l'habitació i tota l'entrada va quedar tapada... per sortir, la feina que vam tenir! Primer va caure una bomba ben bé al mig de l'hort; no va fer gaire mal perquè va caure cap a la punta d'hort; ara, a les cases nostres, sí. Deien que eren bombes de 50 Kg. Els edificis no queien, però queien les fustes i tot. Per arribar a la porta, estava tot per terra. Sort que era al gener i feia fred i a les 6 de la tarda no veies ningú pel carrer, i menys en aquell temps i tocant la sirena. Això ja ho sentíem, nosaltres, i no era la primera vegada, ens havíem d'aixoplugar a dintre l'habitació tots tres tancats i no passava res i tornaves a fer vida normal. Jo anava als Col·legis Nous i ens donaven un bastonet i quan sonaven les sirenes ens feien sortir al pati. De refugis no n'hi havia, ni de rases. Hi havia el torrent i ens feien sortir estirats per allà a fora, per terra.

Vicenç Vallcorba, bombardejós a Mollet.
Extret d'"Els bombardejós del 1938 i del 1939 a Mollet. La memòria popular"
de Glòria Arimon i Ventura. A: Notes. Vol. 24. Santa Eulàlia de Ronçana: Centre
d'Estudis Molletans i Ajuntament de Mollet del Vallès, 2009

Per conèixer més (racó.cat): <http://ves.cat/a-A9>

Testimoni 8. Lleida.

"El bombardeig de Lleida va ser el 2 de novembre de 1937 a quarts de quatre de la tarda, després de dinar. Feia un dia preciós i la gent prenia el sol tranquil·lament als carrers, asseguts davant les cases, quan de sobte van aparèixer nou avions Heinkel alemanys, que després vam saber que venien de Saragossa. Van resseguir el carrer Major, on vivíem nosaltres i on hi havia la farmàcia on treballava el meu pare, van continuar per la plaça Sant Joan i l'avinguda Ferran, metrant a tothom que trobaven pel carrer i llançant bombes. Es calcula que van morir unes tres-cents persones, ja que aquella era una hora que hi havia molta gent al carrer. Tres-cents morts en una població d'unes quaranta mil persones que devia tenir Lleida en aquella època és una proporció altíssima! Jo podria haver estat una de les víctimes però ho va ser el meu pare. (...) El meu pare era l'encarregat d'una farmàcia, la principal de Lleida, al carrer Major. Ell, curiosament, simpatitzava amb els que el van bombardejar: els franquistes. Era un home d'ordre i l'espantaven les revolucions i els disturbis. Estava en edat militar, però va tenir la sort que el destinessin a la mateixa farmàcia on treballava, que havia estat confiscada per les autoritats republicanes. L'amo de la farmàcia havia fugit a París i li havia demanat al meu pare que li vigilés el negoci. Així que complia l'encàrrec del seu antic patró i el servei militar al mateix temps. (...) En el moment del bombardeig jo era al pis amb la senyora fent classe. Allà també va caure una bomba i bona part de la façana es va desplomar. Ens vam emportar un ensurt enorme. Després de l'estrèpit horrorós de l'explosió hi va haver uns instants de silenci, com si el pànic ho hagués paralitzat tot, i després recordo crits, pols, sirenes i plors... (...) No vaig

tornar a casa fins l'endemà. No sabia res del meu pare però tothom es temia el pitjor. Aquell migdia, després de dinar havia baixat a prendre el sol a la porta de la farmàcia, com feia sempre que el temps ho permetia. Alguna gent el va veure allà minuts abans que una bomba enfonsés la meitat de la casa.(...) Només arribar em van dir "El pare ha mort!"(...) La mare va anar al cementiri conscient del que es trobaria. Es va agenollar al costat del pare i va començar a plorar desconsoladament. Hi havia gent envoltant-la: dones que la volien consolar, fotògrafs, càmeres de cinema i periodistes, però ella no veia ningú, no s'adonava de res. El record que ella tenia d'aquell instant, que es va fer universal gràcies a la foto d'Agustí Centelles, és que estava sola amb el seu home mort, sense ningú més: no veia ni els altres morts, ni els funcionaris del cementiri, ni les càmeres... El món era buit, només estava ella amb el cos sense vida del seu marit, no existia res més, estava desconsolada i ningú la podia ajudar..."

Josep Pernau, testimoni dels bombardejors a Lleida
Extret de *Ramon Perera, l'home dels refugis*, d'M. Armengou i R. Belis (2008)

Una dona plora el marit mort en el bombardeig de l'aviació italiana sobre el Liceu Escolar de Lleida el 2 de novembre de 1937. Arxiu Nacional de Catalunya

Després d'haver llegit aquests testimonis convé fer una aturada i reflexionar una estona. Cadascuna d'aquestes persones va viure la seva pròpia experiència dels bombardejors. Cadascuna en un lloc concret i en un moment determinat. Tanmateix, hi ha certes semblances en els seus testimonis.

- Què destacaries, quant a semblances, entre els texts que has pogut llegir?

- Què feien les persones per protegir-se dels bombardejos? I per protegir les cases i els edificis?

- Quines emocions pots trobar descrites en cadascun dels testimonis?

- Què és el que t'ha sorprès o impactat més?

- Si et trobessis alguna persona que hagués estat víctima dels bombardejos, què li voldries preguntar? Què li diries? Pots fer-ho en forma de redacció o carta

Investiga. Busca en el teu municipi o barri més proper persones que hagin viscut els bombardejos. Prepara abans les preguntes que li vols fer. Grava i analitza el seu testimoniatge.

Fem un salt en el temps: ens trobem al teu municipi al 1938. Acabes de viure un bombardeig. Escribe una carta al teu amic o amiga que viu a Cerbère, França, lluny del perill dels bombardejos, per explicar-li tot el que ha passat, el que has vist i com et sents.

Objectiu: les centrals hidroelèctriques

La xarxa de centrals hidroelèctriques dels rius Segre, Noguera Pallaresa i Flamisell era a l'inici dels anys trenta la base per al desenvolupament econòmic de les indústries de Barcelona i rodalies i, consegüentment, base pel progrés econòmic de tot el país.

Mapa i esquema de la xarxa de distribució elèctrica de l'any 1925 a Catalunya. Elaboració pròpia a partir de CAPEL, Horacio: (Dir.): Las Tres Chimeneas. Implantación industrial, cambio tecnológico y transformación de un espacio urbano barcelonés, Barcelona, Fecsa, 1994, 3 vols.

- A quines comarques estan situades aquestes centrals hidroelèctriques? Busca el nom de les centrals en els textos de l'exposició i localitza-les en el següent mapa.

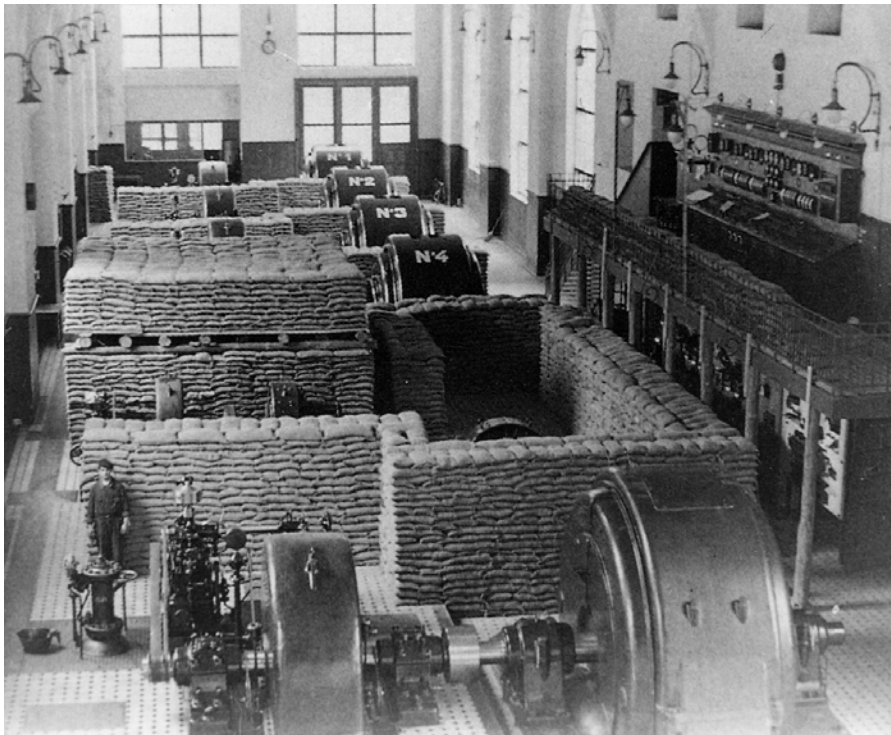

tiene que hacerse con un programa completo, porque con la inutilización de tres o cuatro o cinco centrales no se conseguirá ningún efecto práctico. Son quince las grandes centrales que alimentan de energía eléctrica a Cataluña, con un total de 400.000 HP (aproximadamente, 300.000 kw)”

- Quines van ser les mesures que es van posar en marxa per protegir les centrals i els treballadors i familiars que vivien a prop? Què va fer que les haguessin d'establir?

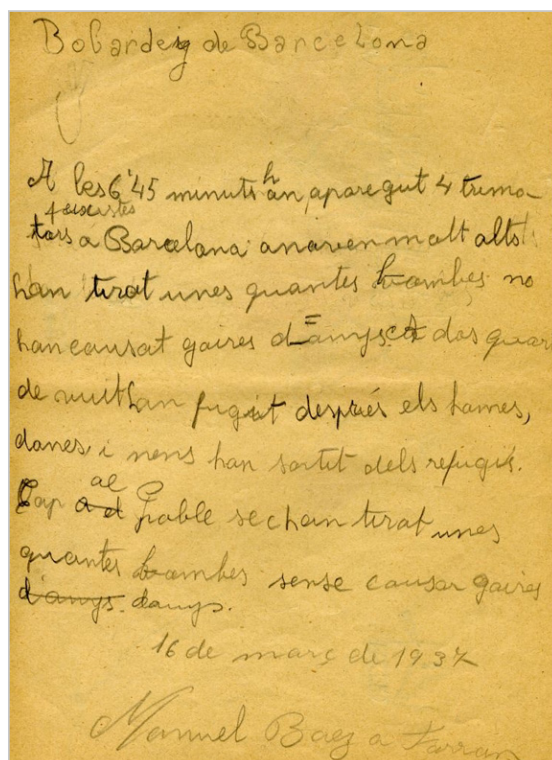

Estació receptora de la central de Talarn protegida amb sacs terrers. Generadors de la central de Cabdella, protegits amb sacs terrers l'any 1937. Arxiu: Fons històric d'Endesa.

- Quin va ser el resultat final i les conseqüències dels bombardejos que van patir les centrals hidroelèctriques?

Les escoles i els bombardejors

La mestra Joaquina Alemany Bori, del Grup Escolar Milà i Fontanals, una escola a Barcelona ciutat, seguint l'ideari pedagògic expressat durant la República, feia dibuixar i redactar a l'aula la vivència que els seus alumnes havien tingut arran dels bombardejors.

Redaccions i dibuixos d'alumnes del Grup Escolar Milà i Fontanals sobre els bombardejors de Barcelona del 16 de març de 1937, a les 6.45 h. Extrets de l'Arxiu personal de Rosa Sensat i Vilà. Biblioteca de l'Associació de Mestres Rosa Sensat

“Voldria, per començar, que m’acompanyéssiu en un viatge a través del temps, cap enrere, just fins a l’any 1931. Una mare presenta el seu fill de pocs anys al Grup Escolar Milà i Fontanals a la directora; aquesta accepta el nen i li fa un petó de benvinguda. La mare era la meva, i el nen, era jo. La directora, que tan amablement em rebé, era la gran pedagoga Rosa Sensat. Mestra de mestres, havia nascut al Masnou. A més de la carrera de magisteri, havia ampliat estudis de pedagogia arreu d’Europa, principalment a l’Institut Jacques Rousseau de Ginebra, Suïssa. Abans d’ocupar la direcció de l’Escola Milà i Fontanals, havia dirigit l’Escola del Bosc, situada a la vessant de la muntanya de Montjuïc.(...)”

El dia 17 de març, a mig matí, estàvem fent classe amb el senyor Gras; el recordo alt, ben plantat, vestit de negre de cap a peus pel dol de la seva dona. Nosaltres devíem estar escrivint una redacció i ell, dret prop de la finestra, tenia un llibre a la mà. No vam sentir les sirenes, sinó, com passava algunes vegades, vam sentir primer unes explosions, en un principi llunyanes, i després una de molt forta, i vam veure, espantats, com els vidres i els marcs de les finestres saltaven pels aires. No vam tenir gairebé ni temps de posar-nos sota les taules, mentre alguns companys ploraven, i altres xisclaven. La bomba va caure arran de la font, i sembla que la metralla va causar morts i ferits al forn del xamfrà amb el carrer Egipcíacues. Alguns nois, i el mateix senyor Gras, van resultar ferits, tot i que no de gravetat. Ell em va explicar, ja de gran, que guardava el llibre que llegia, tacat de sang. A partir d’aquí, va començar el desordre. Tots corrent pel passadís i, al cap d’un moment, gent que va entrar per auxiliar-nos i calmar-nos.”

Extret de Satué i Sillué, M. “L’escola Milà i Fontanals”. A: Vivències. La Barcelona que vaig viure 1931-1940. Biblioteques de Barcelona, 2006. Per saber-ne més: <http://ves.cat/a-4C>

Quin era l’ideari pedagògic durant la Segona República? Cerca informació sobre qui van ser els màxims representants pedagògics.

- Malgrat els bombardejos i les situacions dramàtiques viscudes, la vida quotidiana prosseguia. L’activitat a les escoles n’és un clar exemple. Per què creus que es va continuar fent classes?

- Per què creus que escoles com el Grup Escolar Milà i Fontanals, dirigit per Rosa Sensat, feien dibuixar i escriure sobre els bombardejos als seus alumnes?

Escoles bombardejades. Investiga altres escoles que hagin patit els bombardejos arreu de Catalunya durant la Guerra Civil. Investiga si a l'actualitat aquesta pràctica segueix existint. Redacta un breu article per al bloc de l'escola per tal d'explicar els efectes dels bombardejos sobre les escoles.

Una nova realitat apareix a la literatura: els bombardejos

Maria Campillo, al llibret *Quan plovien bombes. Textos literaris catalans sobre els bombardejos de Barcelona* (2008), escriu:

“Relacionat amb l'eix del dolor i de la pèrdua que vertebra la producció literària, apareix al 1937 un motiu inèdit: el del bombardeig, que s'inscriu en els diferents gèneres i registres. I aquesta nova realitat apareix en la literatura perquè (...) la guerra d'Espanya havia tingut el trist privilegi d'inaugurar la tradició del bombardeig sistemàtic sobre ciutats obertes.”

Extret de *Quan plovien bombes*, de Maria Campillo (2008)

En el mateix llibre s'explica que Josep Gimeno-Navarro, poeta, dramaturg i pintor català, al 1938 va escriure:

“Ara la sensibilitat és una altra, el sentiment d'humanitat presideix la moral de l'home d'avui i, més que exaltar la lluita, més que lloar la gesta heroica, tot i sentir-les vives i glorioses en les pregoneses de l'ànima, plorem les cases enderrocades, els infants assassinats, la cultura en perill. Perquè pensem que això és el llevat de les generacions futures i la continuïtat de l'esperit”.

Extret d'“*Un poeta davant la guerra*”, de Josep Gimeno-Navarro (1938)
A: *Quan plovien bombes* de Maria Campillo, 2008

La vida quotidiana es va veure notablement afectada pels bombardejos. Tant és així que els escriptors, colpits per aquesta nova realitat, van abocar els seus sentiments a la seva feina, l'escriptura.

- Quin canvi es viu a la literatura arran dels bombardejos durant la Guerra Civil espanyola?

Cerca informació dels escriptors que pots trobar a l'inici d'aquest dossier i que escriuen sobre els bombardejos: Teresa Pàmies i Carles Rahola. Com creus que els van influir els bombardejos? Investiga com els va afectar la Guerra Civil espanyola.

Ramon Bech, Guillem Viladot, Josep Oller i Rabassa, Carles Rahola, Juan Goytisolo, Ferran Soldevila, Xavier Benguerel, Mercè Rodoreda, Enriqueta Huguet, Josep Miracle, Pere Calders, Josep M. Francés, Pere Quart, Agustí Esclasans, J.M. Prous i Vila, Josep Janés i Olivé o Joaquim Horta, són alguns dels escriptors i escriptores que, impressionats per les experiències dels bombardejos, escriuran sobre les seves vivències.

Cerca altres autors coetanis que patissin les mateixes conseqüències (pots investigar els noms que tens més amunt). Fes-ne una llista.

- Per què creus que molts d'aquests intel·lectuals van seguir el mateix camí de l'exili?

CATALUNYA BOMBARDEJADA

75è aniversari dels bombardeigs a la població civil i a les infraestructures catalanes

memorial
democràtic

Generalitat
de Catalunya

Han passat els avions...
i damunt de les teulades
han caigut estels agònics
perquè arribaven les albes.

Fragment de les "Elegies civils" de Ramon Bech, dins *Poesia de guerra*,
Barcelona, Generalitat de Catalunya, Serveis de Cultura al Front, 1938

memorial
democràtic

Generalitat
de Catalunya

En aquest punt de llibre apareix un fragment de les "Elegies civils" de Ramon Bech, dins *Poesia de guerra*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Serveis de Cultura al Front, 1938.

Us proposem un treball d'aula. Busqueu un text d'aquests autors o d'altres que conegueu que parlin dels bombardejors i afegiu alguna de les imatges (cartell, dibuix, fotografia...) que podeu trobar al recull de pàgines web recomanades a l'annex. Després podeu compartir amb la resta de companys i companyes la lectura dels textos literaris que heu escollit mentre exposeu les fotografies o imatges triades.

- Quines reaccions us desperta escoltar els textos? Quin us ha agradat més? Per què?

3.3 Els refugis, els valors ciutadans i l'ajut internacional

RESUM

Els refugis, els valors ciutadans i l'ajut internacional. Aquesta secció ens apropa a conèixer com es van viure aquests atacs indiscriminats contra la població i què van fer les administracions municipals, la Generalitat de Catalunya i la ciutadania per fer-hi front i sobreviure. El treball de la Junta de Defensa Passiva de Catalunya, el teixit associatiu, la Creu Roja, el Comitè Suís d'Ajuda als Nens, la Comissió Internacional per a l'Ajut dels Nens Refugiats o noms propis com Pau Casals, Ramon Perera o Pablo Picasso, entre molts d'altres, són exemples de lluita, resistència i solidaritat social.

LLISTA DE TEMES

- La Junta de Defensa Passiva: els ajuntaments i la Generalitat de Catalunya
- Els refugis
- Ramon Perera
- Ajut internacional als infants i joves
- L'art al servei de la propaganda

PARAULES CLAU (VOCABULARI)

Acollida de refugiats

Actes indiscriminats

Bateries antiaèries

Ciutats assetjades

Colònies infantils

Cooperació

Desmoralitzar

Èxodes

Exposició Universal de 1937

Junta de Defensa Passiva de Catalunya

Mobilització ciutadana

Quotidianitat

Recaptar fons

Refugis antiaeris

Resistència ciutadana

Servei de Defensa Passiva Antiaèria

Solidaritat internacional

Teixit associatiu

Textos de l'exposició

ELS REFUGIS ANTIAERIS

«Atenció catalans, hi ha perill de bombardeig, aneu als vostres refugis amb calma i serenitat. La Generalitat de Catalunya vetlla per vosaltres.»

Amb aquestes paraules el Govern de la Generalitat republicana alertava la ciutadania, a través de la ràdio, dels atacs aeris i l'encaminava a aixoplugar-se als refugis. El mes de setembre de 1936, l'Ajuntament de Barcelona va crear un primer Servei de Defensa Passiva Antiaèria preveient una imminent guerra lliurada des de l'aire. Tot seguit es prevenia la ciutadania, recomanant actuar d'una manera ordenada davant d'un fenomen desconegut fins aleshores i informant dels senyals d'alerta que es donarien i dels llocs on calia arrecerar-se: bàsicament soterranis i estacions de metro, atès que en aquell moment encara no s'havien excavat refugis.

El juny de 1937, a conseqüència dels primers bombardejos amb víctimes sobre Barcelona esdevinguts el mes de febrer, la Generalitat de Catalunya constitueix la Junta de Defensa Passiva de Catalunya (JDPC), en el marc de la qual es crearien i s'integrarien les juntes de defensa passiva locals. La Junta promogué i coordinà la tasca que ja s'havia iniciat a diversos municipis per construir refugis i per instal·lar bateries antiaèries, així com sistemes d'alarma i de detecció d'avions

enemics. S'impulsà un tipus de refugi que fos ràpid i senzill de construir, però tenint en compte el pes de les bombes. Cal esmentar la dedicació de l'enginyer Ramon Perera, que va treballar construint refugis i investigant materials que els fessin més resistents. No hi ha constància de cap mort dins d'un refugi dels dissenyats per aquest enginyer.

Avançada la Guerra, davant la generalització dels atacs aeris que feia que la població s'hagués de protegir als refugis durant hores o fins i tot dies, se'ls va dotar de serveis bàsics com enllumenat elèctric, pous de ventilació, bancs per seure, latrines i farmacioles. Fins i tot es bastiren refugis en esglésies. Es calcula que a Catalunya es construïren uns 2.100 refugis, dels quals prop de 1.400 corresponen a la ciutat de Barcelona. La seva construcció s'impulsà en gran mesura des de la ciutadania i el teixit associatiu de les ciutats i pobles, que s'havia establert sòlidament els anys de la República. Les comissions de festes o les assemblees de veïns dirigien i coordinaven les obres, edificades habitualment amb la participació de dones, infants i gent gran, que no havien d'anar al front.

VIURE SOTA LES BOMBES: ELS VALORS CIUTADANS

Els bombardejos suposaren una experiència traumàtica per a la població, causant morts, destrucció i èxodes. Els habitants de nuclis urbans que patien els atacs aeris nocturns deixaven la seva localitat al vespre per arrecerar-se al camp, boscos i coves, mentre que moltes famílies de Barcelona i d'altres ciutats atacades van fugir a zones menys assetjades, acollits per amics o familiars. L'objectiu de l'aviació feixista era

fragmentar la societat, destruir, individualitzar i desmoralitzar. Malgrat tot, l'amenaça permanent dels bombardejos també va evidenciar l'existència d'una societat sòlida i cohesionada. L'entusiasme popular que havia fet possible la proclamació de la República es canalitzà en diverses formes de resistència col·lectiva en esclatar la guerra. La construcció de refugis, els actes de voluntariat, la col·lecta de donatius i l'acollida

de refugiats no haurien estat possibles sense una societat solidària i ben articulada.

L'impacte inicial que causaren els bombardejos es va anar transformant en quotidianitat. La població, a poc a poc, integrà la guerra en les seves vides, tal com queda palès en els dibuixos dels infants, l'obra dels cartellistes, les novel·les dels escriptors o la contribució dels obrers en la indústria de guerra. Els pobles i ciutats no es van paraitzar: els comerços continuaven oberts malgrat les mancances, les agendes dels diaris seguien anunciant espectacles teatrals i els actes solidaris amb participació

ciutadana es van multiplicar. L'octubre de 1938 Pau Casals oferí un concert benèfic al Teatre del Liceu en què va demanar al poble americà ajuda per adquirir roba, aliments i medicaments per als infants i ancians que estaven patint les conseqüències de la guerra. I és que Catalunya, que va quedar allunyada del front de guerra fins al març de 1938, es va convertir en el principal centre d'acolliment de refugiats de la resta de la península. El nombre de refugiats acollits a Catalunya arribà a 318.000 l'agost de 1938. A la ciutat de Barcelona representaren fins al 30% de la seva població.

LA RESISTÈNCIA CIUTADANA I L'AJUT INTERNACIONAL

La guerra i els atacs indiscriminats mobilitzaren la població per defensar-se i resistir a la crueltat dels bombardejos. Milers de ciutadans anònims s'involucraren en la construcció de refugis en el marc de l'associacionisme i, en alguns casos, amb el suport de les administracions municipals i d'organitzacions d'ajut internacional com la Creu Roja, desenvolupant una tasca solidària i generosa basada en els valors del treball en equip, la resistència social, la col·laboració i la cooperació.

Des de la Junta de Defensa Passiva de Catalunya es formà personal de salvament, que també s'encarregava de consolidar un estat d'alerta i cooperació entre la població. L'espontània mobilització ciutadana que es produïa després de cada bombardeig, ajudant en les tasques de salvament de vides i desenrunament, és una clara mostra de coratge i d'implicació solidària.

La ciutadania, castigada pels bombardejos i els efectes de la guerra, va rebre suport exterior per ajudar-la a resistir. Ben aviat, l'octubre de 1936, la Unió Soviètica va enviar a Barcelona un vaixell carregat amb 3.000 tones d'aliments i, el gener de 1937, un altre amb 2.500 tones més i dos contenidors de roba i joguines, recollides en col·lectes fetes entre treballadors de les fàbriques de

la URSS. Més a prop, alguns municipis del sud de França van acollir veïns de pobles catalans que eren objectiu dels bombardejos. És el cas de Cervera de la Marenda, on es refugiaren joves de Portbou, Colera i Llançà: un exemple de solidaritat entre pobles veïns malgrat les fronteres. Diverses organitzacions d'ajut com el Comitè Suís d'Ajuda als Nens i la Comissió Internacional per a l'Ajut dels Nens Refugiats evacuaren centenars d'infants residents a zones on tenien lloc combats i bombardejos, organitzant colònies infantils en províncies allunyades del front i, fins i tot, al sud de França. Els dibuixos realitzats per joves d'entre 7 i 14 anys durant la seva estada a les colònies foren utilitzats com a material de denúncia a l'estranger per difondre la situació d'aquests joves i, alhora, per recaptar fons per a les evacuacions.

Altres manifestacions de resistència les trobem en el món intel·lectual i artístic. Pel que fa als bombardejos, el quadre *Gernika*, del pintor Pablo Picasso ha estat l'expressió més rellevant i amb més impacte internacional contra les guerres i en favor de la pau. Aquestes accions, mostra de valors positius dels éssers humans, en conjunt són un poderós instrument pedagògic de memòria en defensa dels drets humans i la cultura de la pau.

Activitats d'aprenentatge

Els refugis, els valors ciutadans i l'ajut internacional**La Junta de Defensa Passiva: els ajuntaments i la Generalitat de Catalunya**

Auca del Consell de Sanitat de Guerra del Departament de Defensa de la Generalitat de Catalunya on es donen diverses instruccions per a casos de bombardeig. 1936. Biblioteca del Pavelló de la República-CRAI (Universitat de Barcelona).

L'any 1936 l'Ajuntament de Barcelona va formar el primer Servei de Defensa Passiva Antiaèria. Posteriorment serà el Departament de Defensa de la Generalitat de Catalunya, el Consell de Sanitat de Guerra, qui assumirà la secció de defensa passiva de la població civil.

Per aquest motiu, una de les primeres activitats és editar aquest document en forma d'auca. Es tracta de donar instruccions per protegir a tots els ciutadans i ciutadanes de Catalunya en cas que pateixin bombardejos sobre la ciutat.

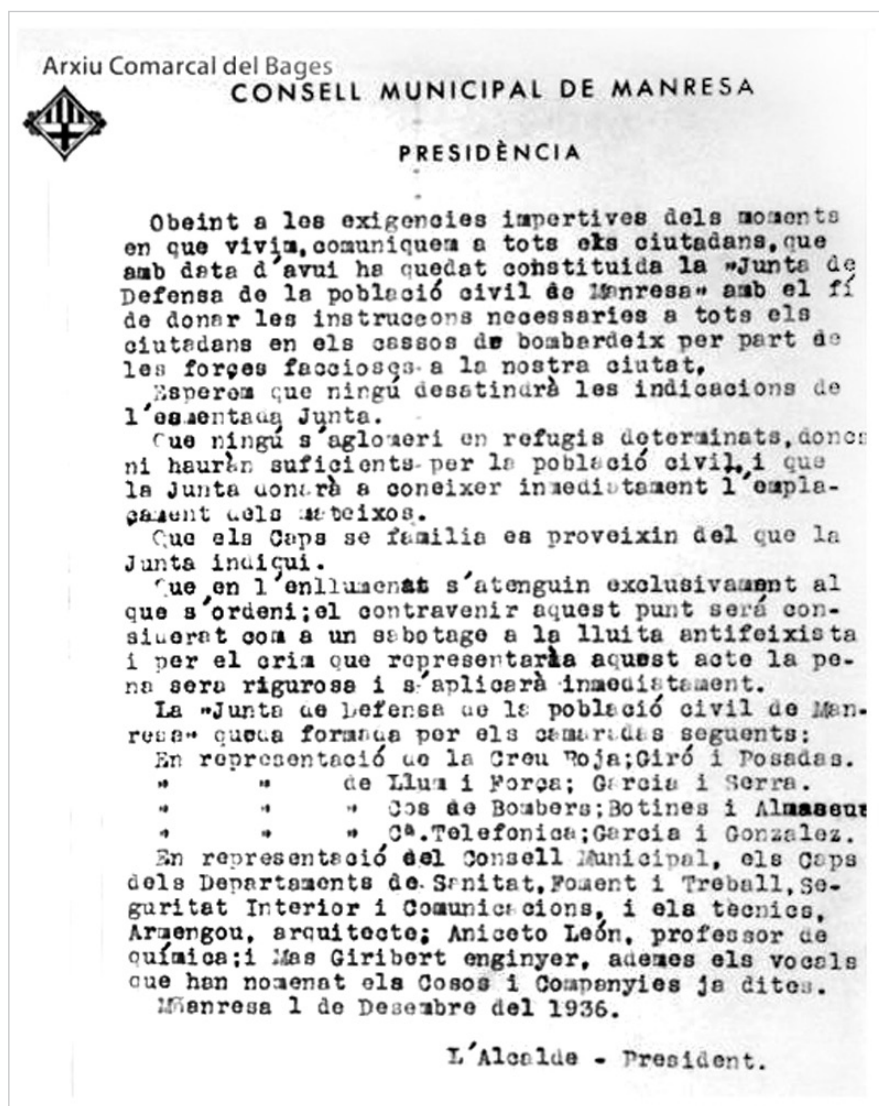

- Quines instruccions t'han cridat més l'atenció? Per què?

- Què et sembla aquesta manera d'informar els ciutadans? Per què creus que s'havia de fer amb tant de detall i emprant dibuixos, tan gràficament? Per quins mitjans de comunicació es podia fer arribar instruccions a la població en aquella època?

- On es podien arrecerar les persones en aquells primers dies?

Els diferents municipis de Catalunya, davant el perill dels bombardejos, es van anar organitzant en les seves pròpies juntes de defensa (des dels primers bombardejos). Així, per exemple, l'1 de desembre de 1936, l'alcalde de Manresa publicà el document següent referent a la constitució de la Junta de Defensa de la població civil.

Document del Consell Municipal de Manresa.
Fons Arxiu Comarcal del Bages

Després de la lectura del document respon les preguntes següents:

- Per què es constitueix la Junta de Defensa de la població civil de Manresa (i a d'altres municipis de Catalunya)?

- Quines instruccions dóna?

- Qui forma part d'aquesta Junta de Defensa?

Més endavant, el juny de 1937, la Generalitat de Catalunya va constituir la Junta de Defensa Passiva de Catalunya (JDPC), on es van integrar totes les juntes de defensa passiva locals que s'havien anat creant.

- Quines seran les funcions de la Junta de Defensa Passiva de Catalunya de la Generalitat (trobaràs la resposta en els textos)?

El 1937, a la premsa local de Lleida, concretament en el diari *Acràcia* —setmanari anarquista publicat entre 1934 i 1938—, va aparèixer l'anunci següent:

“En las últimas alarmas señaladas en nuestra ciudad, hemos observado que muchos ciudadanos se estacionan en los alrededores y entradas de los refugios. Entendemos que esto debería evitarse para prevenir accidentes y atropellos como análogamente se han producido en otras capitales en casos de bombardeos reales. Ofrecemos nuestra sugerencia a la Junta de Defensa Pasiva y al Comisario de Orden Público.”

Extret de premsadigital.paeria.es

Un any després, el 5 de febrer de 1938, també a Lleida, la Junta Local de Defensa Passiva, ja més organitzada, va publicar el document següent:

“Junta Local de Defensa Pasiva de Lérida

“En su última sesión celebrada, esta Junta Local acordó comunicar por medio de la Prensa a los vecinos de esta Ciudad, que en caso de no poder hacer las

correspondientes señales de alarma con las sirenas que tiene instaladas en diferentes lugares de la población, por causa de averías o por falta de fluido eléctrico, serán efectuadas las citadas señales por medio de los coches de Servicio de Orden público, que llevan adicionados dichos aparatos acústicos.”

Lérida, 5 de febrero de 1938
La Junta Local de Defensa Pasiva.”
Extret de premsadigital.paeria.es

- Què passa a diverses ciutats catalanes el 1937 quan sonen les primeres sirenes que avisen dels imminents bombardejos?

- Què es proposa?

- Què et sembla aquesta iniciativa? Creus que això és un exemple de col·laboració ciutadana?

- Què passa al 1938 perquè la Junta de Defensa Passiva decideixi fer un comunicat de premsa?

- Només a Barcelona la població civil va construir més de 1200 refugis durant la guerra. Què creus que ho va fer possible?

«Atenció catalans, hi ha perill de bombardeig, aneu als vostres refugis amb calma i serenitat. La Generalitat de Catalunya vetlla per vosaltres.»

- A l'exposició pots escoltar arxius sonors sobre els bombardejos (també els pots trobar per Internet). Quines sensacions has experimentat en escoltar-ho i veure les imatges (intenta posar-te a la pell dels qui ho van viure abans de respondre)?

Investiga si en el teu municipi o barri existia una junta de defensa passiva. Qui n'ha feina feia? Qui en formava part? Cerca informació documental per acompanyar la teva redacció.

Els refugis

“Una hora abans (del bombardeig) no ens ho podíem ni imaginar. De seguida es van començar a construir refugis. A la plaça de la Revolució, just a sota de casa meua, en van fer un. Els feia la gent del barri, la població civil. Perquè aquí a Gràcia, com que hi havia les Comissions de festa, que encara existeixen, es van encarregar d'organitzar les construccions. La Generalitat posava un arquitecte i donava els paràmetres i requisits, però tota l'obra la feien els veïns. Hi col·laborava tothom. Els nens, per exemple, anaven a treure cabassos de terra quan sortien de col·legi. El recordo perfectament (el refugi de la plaça de la Revolució), baixaves per una escala molt estreta i llarga protegida per sacs de sorra i arribaves a un passadís estret i molt llarg amb un banc a la banda dreta. Era això, un banc molt llarg enganxat a la paret del passadís. També hi havia una sala de cures per si algú prenia mal quan corria o per si arribava ferit. Una de les dues portes que tenia donava just a la cantonada de la plaça amb Verdi i Terol, davant del portal de casa. (...)”

Meri Arbonès (Barcelona) va participar activament en la construcció del refugi de la plaça de la Revolució. [Extret de *La guerra quotidiana. Testimonis d'una ciutat en guerra (1936-1939)*, de D. Serra i J. Serra (2006)]

- Explica les característiques del refugi de la plaça de la Revolució de Gràcia (Barcelona) segons ens explica la testimoni.

- Quants refugis es van construir a tot Catalunya?

Mira el web www.refugisantiaerisdebarcelona.blogspot.com. Hi trobaràs molta informació i documents del refugi de la plaça de la Revolució, al barri de Gràcia de Barcelona.

Busca els documents que s'anomenen *Carnets del refugi de la plaça de la Revolució*.

- Com creus que estaven organitzats aquests veïns?

Construcció d'un refugi antiaeri al barri del Poblenou de Barcelona, 1936-1937.
Manuel Centelles. Arxiu personal Alicia Bou

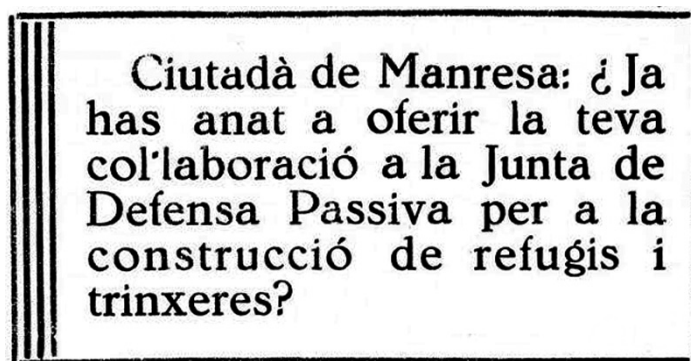
- Observa la fotografia i descriu-la. Qui està construint els refugis? Com ho fan? Quines eines i transports utilitzen?

“Company:

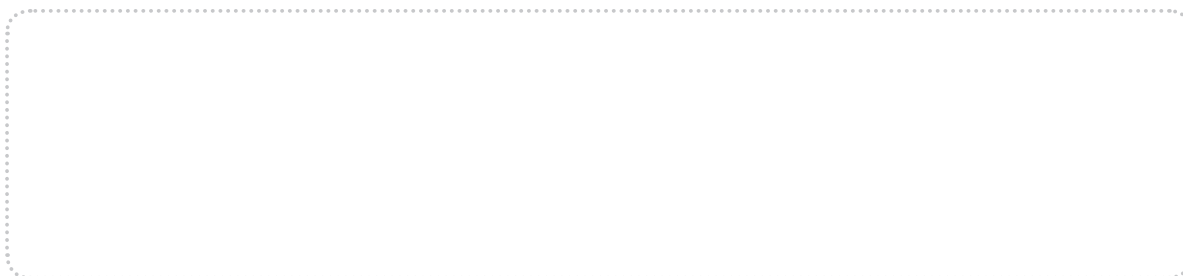
Esperem que no deixaràs de contribuir amb la teva aportació personal a una obra tan humanitària: pensa que t’ho agrairem tots (...) pensa que treballes per la vida dels teus familiars, dels teus conciutadans.”

Manifest públic de la Junta de veïns de la plaça del Diamant (Barcelona), per a la construcció del refugi

Cartell a Manresa. Arxiu Comarcal del Bages

- En tots dos documents, al manifest públic fet pels veïns i al cartell de Manresa que demana l’aportació a la Junta de Defensa Passiva, s’hi fa referència a la participació ciutadana. Què creus que significa?

A *Catalunya sota les bombes*, els autors fan referència a la manca de recursos econòmics a l’hora de fer front a la construcció de refugis amb garanties. Per aquest motiu es van cercar altres solucions com ara construir rases o refugis de galeria de mina, menys costosos que els de formigó.

Per garantir l’eficàcia del refugi es van difondre des de diversos mitjans les característiques tècniques que haurien de tenir i també es posaven a disposició de la ciutadania arquitectes municipals. Cal tenir present que la majoria dels refugis construïts a ciutats com Barcelona foren realitzats pels mateixos veïns.

ANY XL—NUMERO 10.341

L'AUTONOMISTA

DIMARTS 17 D'AGOST 1937

En el último bombardeo de Sarrià, algunas casas fueron ejemplo de lo dicho, las grietas eran de dentro la casa a la calle, prueba evidente de la fuerza de aspiración de la bomba. En este caso las casas construidas con arcos favorecen la acción destructora de la explosión. Las construidas con vigas de madera sobre todo si estas se apoyan en la pared que recibe los efectos del bombardeo, pueden amortiguar los daños de la explosión a distancia.

Una bomba al explotar tiene un radio de acción, dentro el cual los efectos de la presión pueden producir graves daños que dependen de la carga y de la distancia, véase el siguiente cuadro:

Bombas	Carga	Radio de la zona hasta donde puede producirse daño
50 Kgs.	10 Kgs.	30 Mts.
100 Kgs.	53 Kgs.	75 Mts.
300 Kgs.	180 Kgs.	135 Mts.
1000 Kgs.	600 Kgs.	250 Mts.

Una bomba al caer choca contra un cuerpo más o menos duro, penetra según la resistencia que encuentra a una profundidad menor o mayor.

En términos generales se admiten de una manera aproximada que:

Un espesor de tierra de resistencia mediana	Un espesor de pared de gruta de	Un espesor de hormigón ordinario de	Pueden la penetración contra una bomba de
3 metros	0'75 metros	0'40 metros	10 kgs.
5 "	1'50 "	1'00 "	50 a 100 kgs.
8 "	2'50 "	1'70 "	300 a 1000 kgs.
12 "	4'00 "	2'10 "	
20 "	6'00 "	3'00 "	

Lo que quiere decir que los cimientos de las casas deberían descender a lo menos 500 centímetros por debajo la máxima profundidad de penetración de los proyectiles.

Para evitar los efectos de las bombas al producirse la explosión, convendría que la pared de cimientos fuese separada del terreno natural por una pared de piedra en seco de 50 centímetros, lo que facilitaría la expansión de los gases producidos por la explosión.

La bomba al penetrar en el terreno lo hace abriendo en éste un gran agujero proyectando la metralla en forma de embudo, esto hace que los subterráneos ofrezcan más garantía que el resto de la casa. En general nuestras casas no pueden resistir los efectos de la explosión de una bomba de 100 Kilos.

Una bomba puede caer en ángulo recto con el terreno o bien ligeramente inclinada. En el primer caso se producen los daños del cuadro anterior pero si cae inclinada o resbala en un margen, deja en el suelo un hoyo marcado o bien se hunde a determinada profundidad. Este fue el caso de las bombas que en el último bombardeo de Girona, no llegaron a explotar. En los terrenos cerca de los Salesianos, resbalaron por el margen, hundándose en la tierra sin explotar; por contra, a pleno campo y a pocos metros cayendo verticales, explotaron las bombas, dejando en la tierra un hoyo en forma de embudo. Hechas estas consideraciones generales, vamos a examinar lo que es un refugio.

REFUGIOS

Para protegerse contra los peligros del bombardeo aéreo, se construyen Refugios a fin de salvarse de los efectos de las bombas, de los de la metralla, y del derrumbamiento del edificio.

Por lo dicho anteriormente y si se recuerda que una bomba de 100 Kilos necesita 8 metros de tierra de consistencia mediana, para protegerse: que penetre una tierra caliza (Girona) de 4 a 4'50 metros, se comprenderá que un buen refugio no es una cosa económica, ni tan rápida como desean muchos ciudadanos.

Por otra parte, la probabilidad de sufrir los efectos directos de un bombardeo representa un porcentaje tan pequeño, que hace que se dé más importancia a los efectos indirectos, contra los cuales es más rápido y económico defenderse y está al alcance de todos.

Es más sencillo y práctico defenderse de la metralla y de los peligros de derrumbamiento de los edificios cercanos, que no construir grandes refugios para centenares de ciudadanos, que, por la complicación de problemas técnicos, que plantean, están fuera del alcance de la hacienda de las ciudades medianas.

Por otra parte la guerra ha demostrado que hay muchas más víctimas en caso de bombardeo, en las ciudades que en el campo de batalla, donde los refugios son sencillas trincheras que salvaguardan a los combatientes de los efectos de la metralla.

Una bomba haciendo explosión en una casa ocasiona más víctimas que cayendo cerca de una trinchera en el campo de batalla. Es por esta razón que el Ayuntamiento de Girona, ha construido trincheras en gran número en las cuales pueden protegerse miles de ciudadanos.

Ahora bien, para los que no quieran ir a las trincheras, que el sitio relativamente más seguro, es necesario que busquen en cada casa o en la del vecino un sitio que ofrezca las máximas garantías, y para esto damos las siguientes indicaciones.

Todo local destinado a refugio ha de tener dos salidas independientes, combiene dotarlo de lámparas eléctricas de mano, rechinándose las luces de petróleo, aceite o cera; téngase en cuenta que una vela consume medio metro cúbico de aire por hora y una luz de petróleo de 2 a 2'50 metros cúbicos de aire. Como es probable una permanencia de 3 o 4 horas, precisa que el volumen de aire sea lo suficiente para que la atmósfera en su interior se mantenga lo más pura posible, siendo preciso que tenga una cabida de 4 a 5 metros cúbicos de aire por persona. Más de 20 a 25 personas no es convenientemente ponerlas en un mismo refugio.

Si el refugio se construye debajo tierra y se quiere la garantía contra bombas de 100 Kilos, será necesario un espesor de tierra de 8 metros.

TECHOS. — Los techos deben tener la resistencia necesaria para sostener los escombros que pueden caer al hacer la explosión y quedar el edificio agrietado. El techo ha de tener por lo tanto una resistencia suficiente para sostener la sobrecarga que supone el derrumbamiento de los pisos superiores.

Los reglamentos extranjeros admiten como sobrecarga adicional al techo que sirve de refugio, lo siguiente:

1500 Kg. por metro cuadrado hasta a 2 pisos.
2000 Kg. por metro cuadrado hasta a 4 pisos.

En general ningún techo de nuestras casas puede aguantar el peso de que supone el derrumbamiento de los pisos superiores.

Los techos hechos de solera de tres gruesos, tabiques y bovedillas formando "sastre mort", pueden resistir las bombas incendiarias ya que estas acostumbran a ser de unos 5 Kilos, pero no las bombas explosivas.

Si una bomba explosiva cae en un edificio, sus efectos son más notables en las partes altas, y a consecuencia de la forma de embudo con que se hace la explosión, las fachadas son más peligrosas en las partes altas.

Las plantas bajas no pueden aceptarse como refugio sólo en caso de protegerse contra la acción directa de la metralla y proyección de los escombros de la casa y las que pueden entrar por los patios, balcones y ventanas. Si la planta baja se protege reforzando el techo y protegiendo las aberturas, puede ser un refugio tolerable.

LOS SUBTERRANEOS. — O semi - subterráneos, son en general los sitios más indicados para refugios siempre que tengan una entrada y una salida completamente diferentes. Conviene no olvidar de reforzar el techo si esto es de arcos o bien de vigas, que se reforzarán por medio de tabloncillos de canto y pies derechos y gruesos. Si el techo es de bovedillas se reforzará por medio de encofrados o cimbras.

Antes de utilizar un subterráneo consultar a un arquitecto.

REFUGIOS EN SOLARES O HUERTOS. — En los solares o huertos los refugios pueden ser desde sencillas trincheras, como ha construido el Ayuntamiento en distintos sitios de Girona, hasta verdaderos refugios colectivos.

En nuestra ciudad hay trincheras en las cuales pueden alojarse 4000 personas.

Las trincheras combiene alejarlas de las casas una distancia dos o tres veces la altura de éstas. Es decir, si la casa tiene 6 metros de altura, la trinchera debe situarse a unos 12 o 18 metros de distancia de la fachada. Las trincheras tendrán las paredes inclinadas, su profundidad será de 1'80 a 2 metros y una base de 0'80 metros para una sola fila de personas. Ninguna alineación será recta más allá de 5 metros, es preferible la forma sinuosa, zig - zag, curva, etc.

La trinchera tiene el inconveniente moral de poca protección, puede mejorarse no obstante cubriéndola con vigas, troncos, de árboles o rollos de madera, amontonada encima las tierras procedentes de la excavación y cubriéndolas con vegetación.

GALERIAS O MINAS. — Esta clase de refugios exigen un buen terreno, han de tener entrada y salida, de ser posible una a cada extremo y conviene protegerlas y norma que no vengán afectadas por la explosión de una bomba donde la metralla no pueda entrar, y los efectos del soplo puedan ser anulados.

Cuando se construyen como protección de la metralla, el grueso del suelo puede ser reducido, dos metros es un espesor aceptable, siempre que la consistencia del terreno lo permita.

Pero si se quiere protegerse contra las bombas explosivas entonces conviene ir a 20 o 10 metros bajo tierra, profundidades siempre peligrosas en nuestra ciudad por hallarse las aguas superficiales. Estas galerías o minas tienen el defecto de ser costosas y por lo tanto fuera del alcance de los particulares.

Las dimensiones mínimas de estas galerías o minas son de 0'80 metros de ancho, 2 de alto. Si se quieren para dos filas de personas, la anchura ha de ser de 1'48 metros.

El Ayuntamiento tiene instalados en los bajos de la Casa Ciudad los servicios de la Cruz Roja, y una brigada disponible para acudir en todo momento en el lugar que más precise.

El Ayuntamiento pone a disposición de todos los ciudadanos todos los arquitectos de Girona, cedidos generosamente por el Sindicato de Arquitectos de Catalunya, a ellos y a las Oficinas Municipales pueden dirigirse todos los ciudadanos para consultas o hacer las aclaraciones que sean precisas.

Girona, 29 de Julio de 1937.

JUNTA DE DEFENSA PASIVA DE GERONA.

Un espesor de tierra de resistencia mediana

Un espesor de pared de gruta de

Un espesor de hormigón ordinario de

Pueden la penetración contra una bomba de

3 metros

5 "

8 "

12 "

20 "

0'75 metros

1'50 "

2'50 "

4'00 "

6'00 "

0'40 metros

1'00 "

1'70 "

2'10 "

3'00 "

10 kgs.

50 a 100 kgs.

300 a 1000 kgs.

Un espesor de tierra de resistencia mediana

Un espesor de pared de gruta de

Un espesor de hormigón ordinario de

Pueden la penetración contra una bomba de

3 metros

5 "

8 "

12 "

20 "

0'75 metros

1'50 "

2'50 "

4'00 "

6'00 "

0'40 metros

1'00 "

1'70 "

2'10 "

3'00 "

10 kgs.

50 a 100 kgs.

300 a 1000 kgs.

Un espesor de tierra de resistencia mediana

Un espesor de pared de gruta de

Un espesor de hormigón ordinario de

Pueden la penetración contra una bomba de

3 metros

5 "

8 "

12 "

20 "

0'75 metros

1'50 "

2'50 "

4'00 "

6'00 "

0'40 metros

1'00 "

1'70 "

2'10 "

3'00 "

10 kgs.

50 a 100 kgs.

300 a 1000 kgs.

Un espesor de tierra de resistencia mediana

Un espesor de pared de gruta de

Un espesor de hormigón ordinario de

Pueden la penetración contra una bomba de

3 metros

5 "

8 "

12 "

20 "

0'75 metros

1'50 "

2'50 "

4'00 "

6'00 "

0'40 metros

1'00 "

1'70 "

2'10 "

3'00 "

10 kgs.

50 a 100 kgs.

300 a 1000 kgs.

Un espesor de tierra de resistencia mediana

Un espesor de pared de gruta de

Un espesor de hormigón ordinario de

Pueden la penetración contra una bomba de

3 metros

5 "

8 "

12 "

20 "

0'75 metros

1'50 "

2'50 "

4'00 "

6'00 "

0'40 metros

1'00 "

1'70 "

2'10 "

3'00 "

10 kgs.

50 a 100 kgs.

300 a 1000 kgs.

Un espesor de tierra de resistencia mediana

Un espesor de pared de gruta de

Un espesor de hormigón ordinario de

Pueden la penetración contra una bomba de

3 metros

5 "

8 "

12 "

20 "

0'75 metros

1'50 "

2'50 "

4'00 "

6'00 "

0'40 metros

1'00 "

1'70 "

2'10 "

3'00 "

10 kgs.

50 a 100 kgs.

300 a 1000 kgs.

Un espesor de tierra de resistencia mediana

Un espesor de pared de gruta de

Un espesor de hormigón ordinario de

Pueden la penetración contra una bomba de

3 metros

5 "

8 "

12 "

20 "

0'75 metros

1'50 "

2'50 "

4'00 "

6'00 "

0'40 metros

1'00 "

1'70 "

2'10 "

3'00 "

10 kgs.

50 a 100 kgs.

300 a 1000 kgs.

Un espesor de tierra de resistencia mediana

Un espesor de pared de gruta de

Un espesor de hormigón ordinario de

Pueden la penetración contra una bomba de

3 metros

5 "

8 "

12 "

20 "

0'75 metros

1'50 "

2'50 "

4'00 "

6'00 "

0'40 metros

1'00 "

1'70 "

2'10 "

3'00 "

10 kgs.

50 a 100 kgs.

300 a 1000 kgs.

Un espesor de tierra de resistencia mediana

Un espesor de pared de gruta de

Un espesor de hormigón ordinario de

Pueden la penetración contra una bomba de

3 metros

5 "

8 "

12 "

20 "

0'75 metros

1'50 "

2'50 "

4'00 "

6'00 "

0'40 metros

1'00 "

1'70 "

2'10 "

3'00 "

10 kgs.

50 a 100 kgs.

300 a 1000 kgs.

Un espesor de tierra de resistencia mediana

Un espesor de pared de gruta de

Un espesor de hormigón ordinario de

Pueden la penetración contra una bomba de

3 metros

5 "

8 "

12 "

20 "

0'75 metros

1'50 "

2'50 "

4'00 "

6'00 "

0'40 metros

1'00 "

1'70 "

2'10 "

3'00 "

10 kgs.

50 a 100 kgs.

300 a 1000 kgs.

Un espesor de tierra de resistencia mediana

Un espesor de pared de gruta de

Un espesor de hormigón ordinario de

Pueden la penetración contra una bomba de

3 metros

5 "

8 "

12 "

20 "

0'75 metros

1'50 "

2'50 "

4'00 "

6'00 "

0'40 metros

1'00 "

1'70 "

2'10 "

3'00 "

10 kgs.

50 a 100 kgs.

300 a 1000 kgs.

Un espesor de tierra de resistencia mediana

Un espesor de pared de gruta de

Un espesor de hormigón ordinario de

Pueden la penetración contra una bomba de

3 metros

5 "

8 "

12 "

20 "

0'75 metros

1'50 "

2'50 "

4'00 "

6'00 "

0'40 metros

1'00 "

1'70 "

2'10 "

3'00 "

10 kgs.

50 a 100 kgs.

300 a 1000 kgs.

Un espesor de tierra de resistencia mediana

Un espesor de pared de gruta de

Un espesor de hormigón ordinario de

Pueden la penetración contra una bomba de

3 metros

5 "

8 "

12 "

20 "

0'75 metros

1'50 "

2'50 "

4'00 "

6'00 "

0'40 metros

1'00 "

1'70 "

2'10 "

3'00 "

10 kgs.

50 a 100 kgs.

300 a 1000 kgs.

Un espesor de tierra de resistencia mediana

Un espesor de pared de gruta de

Un espesor de hormigón ordinario de

Pueden la penetración contra una bomba de

3 metros

5 "

8 "

12 "

20 "

0'75 metros

1'50 "

2'50 "

4'00 "

6'00 "

0'40 metros

1'00 "

1'70 "

2'10 "

3'00 "

10 kgs.

50 a 100 kgs.

300 a 1000 kgs.

Un espesor de tierra de resistencia mediana

Un espesor de pared de gruta de

Un espesor de hormigón ordinario de

Pueden la penetración contra una bomba de

3 metros

5 "

8 "

12 "

20 "

0'75 metros

1'50 "

2'50 "

4'00 "

6'00 "

0'40 metros

1'00 "

1'70 "

2'10 "

3'00 "

10 kgs.

50 a 100 kgs.

300 a 1000 kgs.

Un espesor de tierra de resistencia mediana

Un espesor de pared de gruta de

Un espesor de hormigón ordinario de

Pueden la penetración contra una bomba de

3 metros

5 "

8 "

12 "

20 "

0'75 metros

1'50 "

2'50 "

4'00 "

6'00 "

0'40 metros

1'00 "

1'70 "

2'10 "

3'00 "

10 kgs.

50 a 100 kgs.

300 a 1000 kgs.

Un espesor de tierra de resistencia mediana

Un espesor de pared de gruta de

Un espesor de hormigón ordinario de

Pueden la penetración contra una bomba de

3 metros

5 "

8 "

12 "

20 "

0'75 metros

1'50 "

2'50 "

4'00 "

6'00 "

0'40 metros

1'00 "

1'70 "

2'10 "

3'00 "

10 kgs.

50 a 100 kgs.

300 a 1000 kgs.

Un espesor de tierra de resistencia mediana

Un espesor de pared de gruta de

Un espesor de hormigón ordinario de

Pueden la penetración contra una bomba de

3 metros

5 "

8 "

12 "

20 "

0'75 metros

1'50 "

2'50 "

4'00 "

6'00 "

0'40 metros

1'00 "

1'70 "

2'10 "

3'00 "

10 kgs.

50 a 100 kgs.

300 a 1000 kgs.

Un espesor de tierra de resistencia mediana

Un espesor de pared de gruta de

Un espesor de hormigón ordinario de

Pueden la penetración contra una bomba de

3 metros

5 "

8 "

12 "

20 "

0'75 metros

1'50 "

2'50 "

4'00 "

6'00 "

0'40 metros

1'00 "

1'70 "

2'10 "

3'00 "

10 kgs.

50 a 100 kgs.

300 a 1000 kgs.

Un espesor de tierra de resistencia mediana

Un espesor de pared de gruta de

Un espesor de hormigón ordinario de

Pueden la penetración contra una bomba de

3 metros

5 "

8 "

12 "

20 "

0'75 metros

1'50 "

2'50 "

4'00 "

6'00 "

0'40 metros

1'00 "

1'70 "

2'10 "

3'00 "

10 kgs.

50 a 100 kgs.

300 a 1000 kgs.

Un espesor de tierra de resistencia mediana

Un espesor de pared de gruta de

Un espesor de hormigón ordinario de

Pueden la penetración contra una bomba de

3 metros

5 "

8 "

12 "

20 "

0'75 metros

1'50 "

2'50 "

4'00 "

6'00 "

0'40 metros

1'00 "

1'70 "

2'10 "

3'00 "

10 kgs.

50 a 100 kgs.

300 a 1000 kgs.

Un espesor de tierra de resistencia mediana

Un espesor de pared de gruta de

Un espesor de hormigón ordinario de

Pueden la penetración contra una bomba de

3 metros

5 "

8 "

12 "

20 "

0'75 metros

1'50 "

2'50 "

4'00 "

6'00 "

0'40 metros

1'00 "

1'70 "

2'10 "

3'00 "

10 kgs.

50 a 100 kgs.

300 a 1000 kgs.

Un espesor de tierra de resistencia mediana

Un espesor de pared de gruta de

Un espesor de hormigón ordinario de

Pueden la penetración contra una bomba de

3 metros

5 "

8 "

12 "

20 "

0'75 metros

1'50 "

2'50 "

4'00 "

6'00 "

0'40 metros

1'00 "

1'70 "

2'10 "

3'00 "

10 kgs.

50 a 100 kgs.

300 a 1000 kgs.

Un espesor de tierra de resistencia mediana

Un espesor de pared de gruta de

Un espesor de hormigón ordinario de

Pueden la penetración contra una bomba de

3 metros

5 "

8 "

12 "

20 "

0'75 metros

1'50 "

2'50 "

4'00 "

6'00 "

0'40 metros

1'00 "

1'70 "

2'10 "

3'00 "

10 kgs.

50 a 100 kgs.

300 a 1000 kgs.

Un espesor de tierra de resistencia mediana

Un espesor de pared de gruta de

Un espesor de hormigón ordinario de

Pueden la penetración contra una bomba de

3 metros

5 "

8 "

12 "

20 "

0'75 metros

1'50 "

2'50 "

4'00 "

6'00 "

0'40 metros

1'00 "

1'70 "

2'10 "

3'00 "

10 kgs.

50 a 100 kgs.

300 a 1000 kgs.

Un espesor de tierra de resistencia mediana

Un espesor de pared de gruta de

Un espesor de hormigón ordinario de

Pueden la penetración contra una bomba de

3 metros

5 "

8 "

12 "

20 "

0'75 metros

1'50 "

2'50 "

4'00 "

6'00 "

0'40 metros

1'00 "

1'70

Efectius de la Creu Roja fent tasques de salvament i desenrunament després d'un bombardeig a la ciutat de Barcelona. Pérez de Rozas. Arxiu Fotogràfic de Barcelona

- Quina tasca desenvolupaven aquestes tres entitats?

- Explica breument quines característiques tècniques havia de complir un refugi.

Torna a consultar el web www.refugisantiaerisdebarcelona.blogspot.com. Ara cal que trobis el document *Estat de comptes del refugi del carrer Grassot – Còrsega*.

- Com es finançaven els refugis? Qui feia les aportacions?

Esbrina si en el teu barri o municipi hi havia algun refugi (si no és així, busca el més proper a la teva localitat o barri). Fes-ne un croquis i dibuixa les estances i els serveis que tenia.

Ramon Perera

“Perera va ser molt bo transformant els seus coneixements sobre explosius en protecció per a la gent de Catalunya, va ser capaç de donar un nou tipus de protecció davant un nou tipus de guerra. Aquest és el repte dels arquitectes en aquell moment: com podem protegir la gent d’un bombardeig aeri?”

David Fletcher (enginyer de la Institution of Structural Engineers), Londres, juny de 2006. Extret de *Ramon Perera, l’home dels refugis*, de M. Armengou i R. Belis

- Qui va ser Ramon Perera?

- Creus que cal recordar persones com Ramon Perera per la tasca que van dur a terme? Quins valors creus que transmet?

Busca informació sobre el tipus de refugi que en Ramon Perera va dissenyar (material de construcció, proteccions, entrades i sortides, coberta). Per què van ser importants les seves aportacions?

Investiga la seva experiència internacional. Què en penses de la decisió que va prendre el govern britànic?

Ajut internacional als infants i joves

Una mestra fa classe a nens i nenes a l'aire lliure a l'estadi de Montjuïc de Barcelona, un dels centres habilitats pel Comitè Central d'Ajut als Refugiats, 1936-1937. Comissariat de Propaganda. Generalitat de Catalunya (Segona República). Arxiu Nacional de Catalunya

Per protegir la ciutadania, molts nens i nenes foren evacuats de la zona de guerra on vivien per anar a zones lliures d'enfrontaments a Espanya, al sud de França o, fins i tot, a l'Amèrica Llatina.

A principis de 1938 el Ministerio de Instrucción Pública (correspondria al Ministeri d'Educació actual) i l'Institut Carnegie d'Espanya (institució sense ànim de lucre creada el 1902 amb seu a Washington, EUA) van recollir molts dibuixos fets per nens i nenes d'entre 7 i 14 anys que vivien en colònies. Gràcies a les tasques d'organitzacions com la Spanish Child Welfare Association i l'American Friends Service Committee, aquests dibuixos foren exposats en diferents països com a material de denúncia de la guerra viscuda pels nens i, alhora, per recollir cabals per a aquests centres d'acollida.

Busca informació sobre el Servei Civil Internacional, una entitat que va coordinar l'ajuda suïssa. En quin context va néixer i amb quines finalitats?

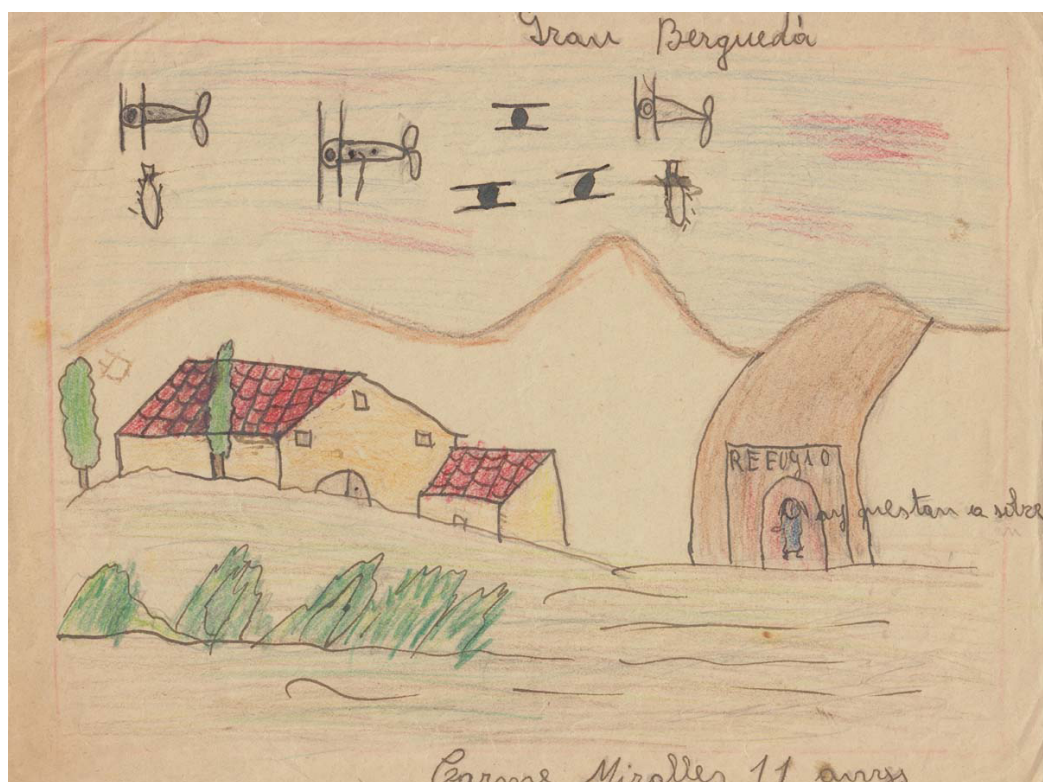
Argumenta per què països com Suïssa van tenir un paper important en el suport a la població víctima de la guerra.

Com valores la tasca feta per les entitats d'ajuda internacional com la Creu Roja o el Servei Civil Internacional? Creus que són necessàries? Per què?

Dibuix realitzat durant la Guerra Civil per Francisco Redolat, nen d'11 anys refugiat a la colònia de Tossa de Mar. S'il·lustren escenes de bombardejos aeris i marítims. Biblioteca Nacional

Dibuix infantil, obra de Carme Miralles, en què es mostra un bombardeig de l'aviació feixista i un refugi antiaeri. Col·lecció de dibuixos del Grup Escolar Lluís Vives de Sants, a Barcelona

- Què et semblen aquests dibuixos? Descriu-los. Com creus que se sentien els nens i nenes que els feien?

- Quin tipus d'ajut podien necessitar aquests nois i noies?

A l'actualitat, encara es fa ús dels dibuixos de nens i nenes que viuen sota conflictes bèl·lics. L'objectiu és organitzar projectes culturals i donar a conèixer la situació en què viuen i, alhora, recaptar fons per invertir en formació o per a l'acolliment dels mateixos joves.

Dibuix extret de l'exposició "A Child's View of Gaza", projecte cultural per donar a conèixer la situació dels nens i nenes a Palestina

- Compara els dibuixos fets pels nens durant la Guerra Civil i els dels nens de Palestina. Anota les semblances i diferències que hi veus.

- Creus que és important fer dibuixar als nens i nenes que viuen una guerra? Per què?

Busca dibuixos de nens i nenes víctimes dels bombardejos. Anota l'any en què es van fer i el lloc (conflicte bèl·lic) on s'han fet. Descriu-los i compara els diferents dibuixos fent atenció en el que s'ha dibuixat, els colors emprats, els detalls, les cases, l'armament bèl·lic...

El 7 de juny de 1937 arribà a Veracruz (Mèxic) el vaixell Mexique amb més de 400 nens i nenes espanyols que fugien de la guerra i dels bombardejos. Varen ser acollits pel govern Mexicà i se'ls anomenà "els nens de Morèlia".

Cartell de commemoració del 75è aniversari de l'arribada a Mèxic dels nens de Morèlia realitzat per l'Associació MexCat.

A: actividadesmexcat.blogspot.com

Busca informació sobre els nens de Morèlia. Quin recorregut van fer? D'on venien? Quants dies va durar el seu viatge? Com creus que se sentien? Com és que un país com Mèxic els va acollir? Quins altres països van acollir els espanyols que fugien de la guerra?

Per respondre a aquestes preguntes et recomanem que naveguis per les pàgines web següents:

- El DDD, Dipòsit Digital de Documents de la UAB, és l'eina a partir de la qual es recopila, gestiona, difon i preserva la producció científica, docent i institucional de la universitat, i en la qual també es recullen documents digitals. Hi podreu trobar el document de Catalunya Ràdio, La guerra i l'exili des d'uns ulls de nens, <http://ves.cat/bh6z>. Els primers dotze minuts escoltareu el testimoni d'alguns nens de Morèlia.
- Al web de l'Associació de Fills i Néts de l'Exili Republicà a Mèxic, <http://ves.cat/bh6u> podreu llegir, i escoltar, diferents testimonis, persones exiliades durant la Guerra Civil a diversos països.

L'art com a denúncia de la guerra

Pau Casals i Pablo Picasso són dues figures coetànies de reconegut valor internacional, l'un com a violoncel·lista i l'altre com a pintor. Més enllà de l'art de cadascun, van esdevenir uns incansables defensors de la llibertat dels pobles.

Malgrat la situació d'inestabilitat i l'inici de la Guerra Civil, Pau Casals va continuar la seva activitat musical, realitzant concerts benèfics i diverses gires per Europa, Àfrica del Nord, Egipte, Grècia, Turquia i Amèrica del Sud. Els guanys de la majoria dels concerts van anar a societats benèfiques contra la guerra i es va convertir en president honorari del Comitè de Músics amb seu als EUA per ajudar la democràcia espanyola.

“La meua contribució a la pau del món pot ésser minsa, però hauré donat tot el que puc per aconseguir un ideal que considero sagrat.”

“Qualsevol guerra és terrible, però una guerra civil ho és més encara. És la lluita d'un veí contra un veí, d'un germà contra un germà, d'un fill contra un pare. I aquest fou el tipus de guerra que trossejà el meu estimat país durant els dos anys i mig següents. Fou un malson ininterromput.”

Pau Casals

Pau Casals va contribuir a ajudar els nens i les nenes víctimes de la guerra i els bombardejos dedicant-los concerts. Una d'aquestes audicions va tenir lloc al Gran Teatre del Liceu el 19 d'octubre de 1938, quan l'exèrcit colpista s'apropava a Barcelona. Fou el darrer concert a Catalunya de Pau Casals abans d'exiliar-se. Fons Pau Casals. Arxiu Nacional de Catalunya.

Mentrestant, Pablo Picasso, a petició del Govern de la República, que el 1937 li va encarregar un quadre per exhibir-lo a l'Exposició Universal de París, després de llegir a la premsa sobre els dramàtics bombardejos que va patir la ciutat de Gernika el 26 d'abril de 1937 per part de l'aviació alemanya, va pintar el quadre que representà el màxim exponent internacional contra la guerra, el *Gernika*.

El *Gernika* va esdevenir, des del primer moment, un símbol antifeixista i antibel·licista. El quadre del *Gernika* i els dibuixos preparatoris començaren una gira per Londres i Escandinàvia per recollir fons per a la República un cop acabà l'Exposició Universal. Finalment, es va instal·lar al Museum of Modern Art (MOMA) de Nova York amb l'express desig de Picasso que no tornés a Espanya fins al restabliment de les llibertats.

Més tard, als anys quaranta i cinquanta, Picasso dibuixarà els coloms dels cartells dels congressos per la pau que en aquella època es van dur a terme.

“No, la pintura no s’ha fet per decorar les cases. És un instrument de guerra ofensiva i defensiva contra l’enemic.”

Extret de Picasso: Guerra i Pau. Catàleg de l'exposició al Museu Picasso.
És gaire pacífica la pau? L'artista com activista de G. R. Utley (1944).
Barcelona (2004). El Cep i la Nansa Edicions

“Estic orgullós de dir-ho, mai no he considerat la pintura com un art de simple plaer, de distracció; he volgut a través del dibuix i del color, ja que aquestes eren les meves armes, penetrar sempre més enllà en el coneixement del món i dels homes, per tal que aquest coneixement ens alliberi cada dia més.”

A New Masses, 24 d'octubre de 1944, reproduït dins de
Picasso créateur per Pierre Daix. París, Seuil (1987)

Pau Casals i Picasso van contribuir amb el seu art a denunciar la situació dels bombardejos contra la població civil cercant l'ajut i la complicitat internacional. Van posar la seva excel·lència, la música i la pintura, al servei de la defensa dels drets humans.

“Jo no faig discursos, parlo amb la pintura.”

“Picasso”. A: Scritti de Mario De Micheli. “Universale Economica”. Vol. 676,
p. 85. Editorial Feltrinelli, 1973

- Què et semblen les aportacions realitzades per persones com Pau Casals o Pablo Picasso a favor de la pau i contra els conflictes bèl·lics? Quins valors et transmeten?

- Coneixes persones del món de l'art a l'actualitat que col·laborin a difondre o denunciar conflictes bèl·lics? Què fan per col·laborar-hi? Com valoren aquesta participació?

I què podem fer nosaltres per denunciar injustícies? Com podem contribuir i participar?.

Fons Memorial Democràtic de la Generalitat de Catalunya

En el nostre entorn, a l'escola, amb la família, amics, veïns, al barri, també nosaltres podem contribuir a defensar la pau i els drets humans creant condicions per a l'harmonia. Amb petites accions podem promoure actituds integradores, fer de mediadors en conflictes, facilitar el diàleg entre companys o la família, neutralitzar conductes xenòfobes, denunciar assetjaments, conciliar diferents punts de vista, i tot això, per afavorir la convivència, el respecte i altres valors democràtics.

En el nostre dia a dia hi ha moltes maneres de discriminar els nostres companys o companyes, veïns o veïnes... Quines són les accions, comportaments o pensaments que poden afavorir condemnar les persones que tenim al nostre voltant? Fes-ne una llista.

Com podem contrarestar (sense violència) aquestes conductes? Busca solucions o possibles accions alternatives a cadascuna de les accions o pensaments que hagi inclòs a la llista.

Com podem afavorir la integració de les persones que vénen d'altres cultures diferents de la nostra (pots fer aportacions des de diferents àmbits: jurídic, social, educatiu, sanitari, etc.)?

Anota algunes propostes d'accions que estaries disposat/ada a fer juntament amb els teus companys al teu barri o a l'escola.

3.4 Altres ciutats bombardejades i la Xarxa d'Espais de Memòria

RESUM

Després dels bombardejos de la Guerra Civil espanyola: Bombardejos contra la població civil arreu del món i el Patrimoni memorial: la Xarxa d'Espais de Memòria de Catalunya

Des d'una perspectiva actual fem una ullada al món per denunciar la persistència dels bombardejos contra la població civil en els conflictes bèl·lics. També revisem el conjunt patrimonial que ens apropa als fets del passat i que ens fa reviure en primera persona les experiències i emocions dels seus protagonistes. Recuperar-los i senyalitzar-los ha estat una gran tasca col·laborativa entre institucions, i ara es mostren a la ciutadania.

LLISTA DE TEMES

- Altres bombardejos contra població després de la Guerra Civil
- Descobrim Sadako. Una història per la pau
- La Xarxa d'Espais de Memòria de Catalunya (XEMC)

PARAULES CLAU (VOCABULARI)

Atac amb fòsfor blanc

Bomba atòmica

Bombes "intel·ligents"

Desenvolupament de la indústria espacial

Dignitat de l'ésser humà

Enola Gay

Espais de commemoració i homenatge

Guerres aèries

OTAN

Patrimoni memorial

Realitat soterrada

Resolució pacífica dels conflictes

Senyalitzar itineraris

Símbols de pau

Vestigis

Xarxa d'Espais de Memòria

Textos de l'exposició

ELS BOMBARDEJOS SISTEMÀTICS SOBRE LA POBLACIÓ CIVIL: DE LA GUERRA CIVIL ESPANYOLA A L'ACTUALITAT

La Guerra Civil espanyola (1936-1939) marca un punt d'inflexió en la guerra aèria. L'ús de l'aviació en conflictes bèl·lics es remunta a principis del segle xx. Els primers bombardejos aeris foren executats pels italians a Líbia l'any 1911 i durant la Primera Guerra Mundial tingueren un paper secundari, en molts casos destinats a atemorir més que a destruir. Els bombardejos intensius i continuats que es van patir a la zona republicana durant la Guerra Civil van ser exemple d'un nou model d'enfrontament bèl·lic en què la rereguarda es convertí en front de guerra i la població civil, en blanc per part dels agressors.

La Segona Guerra Mundial (1939-1945) consagrà, per primer cop, la rellevància estratègica de l'aviació per decantar la victòria final. A la vegada, la guerra impulsà definitivament la indústria aèria i el desenvolupament de la indústria espacial. Els objectius estratègics eren més propers i l'establiment de fronts de batalla deixava de ser suficient per contenir els atacs enemics. Els avions de Hitler van bombardejar Anglaterra, Bèlgica, França o la Unió Soviètica i els aliats van convertir en ruïnes la ciutat alemanya de Dresden. El conflicte culminà amb el llançament de la bomba atòmica per part de l'aviació nord-americana sobre les ciutats japoneses d'Hiroshima —el 6 d'agost de 1945 per un bombarder

Boeing B29 batejat amb el nom d'*Enola Gay*— i Nagasaki, tres dies després per un bombarder similar, el *Bockscar*.

A partir d'aleshores i durant la segona meitat del segle xx els atacs aeris s'incrementaren en els conflictes armats més transcendents. El 1972 els avions nord-americans utilitzaren a Vietnam les primeres bombes anomenades "intel·ligents", que permeten ser teledirigides vers l'objectiu. Després de la guerra freda, a les acaballes de segle xx, són destacats els atacs aeris durant la guerra del Golf (1991), els bombardejos sobre Sarajevo (1992-1996), que van motivar destacades mostres de solidaritat a tot Catalunya i, especialment, a la ciutat de Barcelona, i els de l'OTAN sobre Sèrbia (1999). Ja en el segle xxi, destaca el paper de l'aviació i dels bombardejos durant la guerra d'Irak (2003). Les protestes que tingueren lloc a Barcelona contra aquests atacs motivaren les següents paraules de George W. Bush, expresident dels Estats Units: «*La política de seguridad de un país no puede verse influenciada por la cantidad de gente que participe en la manifestación de Barcelona*». I més recentment, destaquen l'atac amb fòsfor blanc —prohibit internacionalment— contra la població de Palestina per part d'Israel (2008-2009) o els bombardejos contra Líbia (2011).

LA XARXA D'ESPAIS DE MEMÒRIA DE CATALUNYA: REFUGIS ANTIAERIS I CAMPS D'AVIACIÓ RECUPERATS

L'empremta dels bombardejos i dels seus efectes devastadors, així com els valors de la resistència ciutadana, ha perdurat amb el

pas del temps. Malgrat que molts refugis van ser tapats amb voluntat de passar pàgina a anys d'horror i de vergonya, la memòria

dels protagonistes ha mantingut viu el record dels indrets que van permetre aixoplugar-se de la devastació a milers de persones a tot Catalunya.

Gràcies a la tasca de particulars, institucions, associacions, així com del Memorial Democràtic, molts d'aquests refugis s'han recuperat i incorporat a la Xarxa d'Espais de Memòria que impulsa el Memorial Democràtic, conjuntament amb la Direcció General de Relacions Institucionals i amb el Parlament de la Generalitat de Catalunya, i que està formada per un conjunt patrimonial d'espais, llocs, vestigis, itineraris, rutes i centres d'interpretació que tracten del període republicà fins a la transició democràtica (1931-1980). En concret s'han posat en valor refugis com els de Palamós, Girona, Roses, Agramunt, Pujalt, Gavà, Calella, Granollers, la Garriga, Sant Adrià de Besòs, Tarragona, Flix, Benissanet, Cambrils, Reus, Valls i Vilanova i la Geltrú. A les Borges Blanques, tot i que no es pot visitar el refugi, s'ha senyalitzat un itinerari sobre els espais bombardejats. També formen part de la xarxa aeròdroms recuperats i senyalitzats com els de Celrà, l'Aranyó, Alfés, Sabadell,

Rosanes i la Sénia. A aquests cal afegir-hi els quatre aeròdroms del Penedès, agrupats dins la ruta del Vesper (Santa Margarida i els Monjos, Pacs, Santa Oliva i Sabanell). La bateria antiaèria de Sant Pere Màrtir (Esplugues de Llobregat) o, sobretot, la bateria antiaèria del Turó de la Rovira (Barcelona) són exemples de la defensa activa i de la capacitat d'actuació davant dels atacs aeris feixistes. Així mateix, el Centre d'Interpretació de l'Aviació Republicana i la Guerra Aèria (CIARGA) de Santa Margarida i els Monjos evidencia un salt qualitatiu en l'estudi d'aquesta temàtica.

Tot aquest patrimoni posat en valor permet a molts ciutadans, especialment als escolars, universitaris, estudiosos i població sensibilitzada, conèixer una realitat soterrada, oculta durant molts anys dins les galeries d'aquestes construccions. Visitar-lo ens permet reviure el drama dels bombardejats sobre la població civil, però, a la vegada, ens parlen de la capacitat de resistència i del treball col·lectiu d'una societat que no volia sucumbir al feixisme i que, amb iniciatives de supervivència, va voler posar al capdavant la dignitat de l'ésser humà.

3.4.1 Altres bombardejos contra població civil després de la Guerra Civil

A tot el món, des de la fi de la Guerra Civil espanyola fins a l'actualitat, a banda de la Segona Guerra Mundial, hi hagut més de cent-cinquanta conflictes bèl·lics.

- Amb la informació que pots trobar al final del text “De la Guerra Civil espanyola a l'actualitat”, completa el quadre següent i fes una llista amb el nom de les guerres on s'ha seguit bombardejant sobre la població civil després de la Guerra Civil espanyola fins a l'actualitat. Inclou la data, el lloc, un breu resum del conflicte i el tipus d'armament.

Nom del conflicte	Data	Lloc	Motiu del conflicte	Tipus de bombardeig

A continuació, elabora un eix cronològic amb els conflictes destacats i els principals fets esdevenuts en aquell moment. Pots utilitzar eines TIC com el Dipity. A la xarxa trobaràs molta informació sobre com traçar una línia del temps amb aquesta eina. Et recomanem que visitis ReportEducació del Servei Educatiu del Baix Llobregat-6, del Departament d'Ensenyament: <http://ves.cat/bibR>

- Explica quin d'aquests conflictes t'ha impactat més, i per què.

Presenta aquest mateix quadre als teus pares i als teus avis i pregunta'ls quin ha estat el conflicte més impactant per a ells i per quins motius.

Fes una reflexió sobre tots els resultats.

L'any 2003, una coalició de països encapçalada pels EUA va decidir ocupar l'Iraq amb l'objectiu de desarmar aquest país. Presumptament, l'Iraq disposava d'armes de destrucció massiva. Els principals detractors d'aquesta guerra consideraven aquests motius excuses, ja que per a ells la invasió era fruit dels interessos econòmics i polítics dels ocupants.

Aquell mateix any es dugueren a terme manifestacions multitudinàries arreu del món en contra de la invasió de l'Iraq.

Anys després, alguns líders polítics i militars que van impulsar aquesta guerra i d'altres professionals com periodistes o juristes van posar de manifest la falsedat de l'existència d'armes de destrucció massiva a l'Iraq.

En l'enllaç que t'adjuntem apareix una fotografia que mostra la composició del símbol de la pau que feren els ciutadans de Barcelona durant una manifestació de protesta, l'abril de 2003, contra aquesta guerra: <http://ves.cat/a00S>

- Respecte a la imatge de la manifestació a Barcelona contra la guerra d'Irak, quins valors et transmet? Com et sents mirant-la?

- Creus que activitats o iniciatives ciutadanes com aquestes poden ajudar, d'alguna manera, a la resolució pacífica del conflicte? Per què?

- Què en penses dels motius que duen a iniciar un conflicte bèl·lic com el d'Irak?

A l'actualitat, algunes ONG denuncien la privatització de la guerra i la proliferació d'empreses privades militars i de seguretat a l'Iraq. Llegeix el resum de l'informe *La privatització de la guerra, violència i empreses militars i de seguretat privades*, de l'Institut per a la Noviolència Activa del Centre per a la Innovació Social, presentat l'octubre de 2011 a Ginebra (Suïssa) i que trobaràs en l'enllaç següent: <http://ves.cat/bhMO>

- ➔ Quins altres motius porten a les guerres i als bombardejos sobre població civil que patim a l'actualitat?
- ➔ Com creus que actuen els mitjans de comunicació a l'hora de tractar els conflictes bèl·lics actuals? Raona la teva resposta posant exemples.
- ➔ Explica qui l'ha redactat, per quins motius, quins objectius té? Què et sembla aquest informe?
- ➔ Coneixes entitats del teu municipi que promoguin accions afavoridores de la pau i dels drets humans? Investiga què fan, com ho fan i de quins mitjans disposen...

Descobrim Sadako. Una història per la pau

Nou anys després de l'esclat de la bomba atòmica sobre Hiroshima (agost, 1945), Sadako Sasaki, una de les moltes nenes que van emmalaltir a conseqüència de les radiacions produïdes, amb l'esperança de guarir-se, va creure en la llegenda que explica que fent 1.000 grues de paper pots aconseguir el que desitgis. Malauradament no va poder acabar-les, perquè va morir l'octubre de 1955. Amics i companys seus van acabar el que ella havia iniciat. Una lluita personal que esdevingué, amb el temps, un clam contra totes les guerres. Les figures de les grues de paper ràpidament van esdevenir un símbol de pau internacional.

Mira el vídeo d'Andy Mai que trobaràs a Vimeo, només cal que busquis pel seu nom i el de Sadako.

- Quins valors transmet la història de Sadako? Què ha fet que les grues es convertissin en un símbol en defensa de la pau?

- ➔ Investiga com ha convertit el Japó la imatge de Sadako i les mil grues en un símbol de pau. Descobreix l'Hiroshima Peace Memorial Park i explica què et sembla. Quin missatge et transmet?
- ➔ Coneixes altres símbols que representin la pau? Escull-ne un i, a continuació, explica per quin motiu ha esdevingut un símbol de pau.
- ➔ De quina manera creus que es pot contribuir avui dia a ajudar persones com la Sadako Sasaki, víctimes dels bombardejos? Busca accions concretes en l'àmbit jurídic, sanitari, educatiu... Explica en què consistirien, els objectius, qui les portaria a terme, els terminis, les solucions a curt i llarg termini, etc.
- ➔ Construeix amb els companys de classe grues de la pau i demaneu ajut a l'escola per enviar-los a alguna escola d'algun país que, actualment, estigui en guerra o pateixi bombardejos. Pots consultaren el bloc de música de l'escola Tomàs Raguer de Ripoll la manera de fer-les: <http://ves.cat/bcdP>

3.4.2 Els espais de memòria

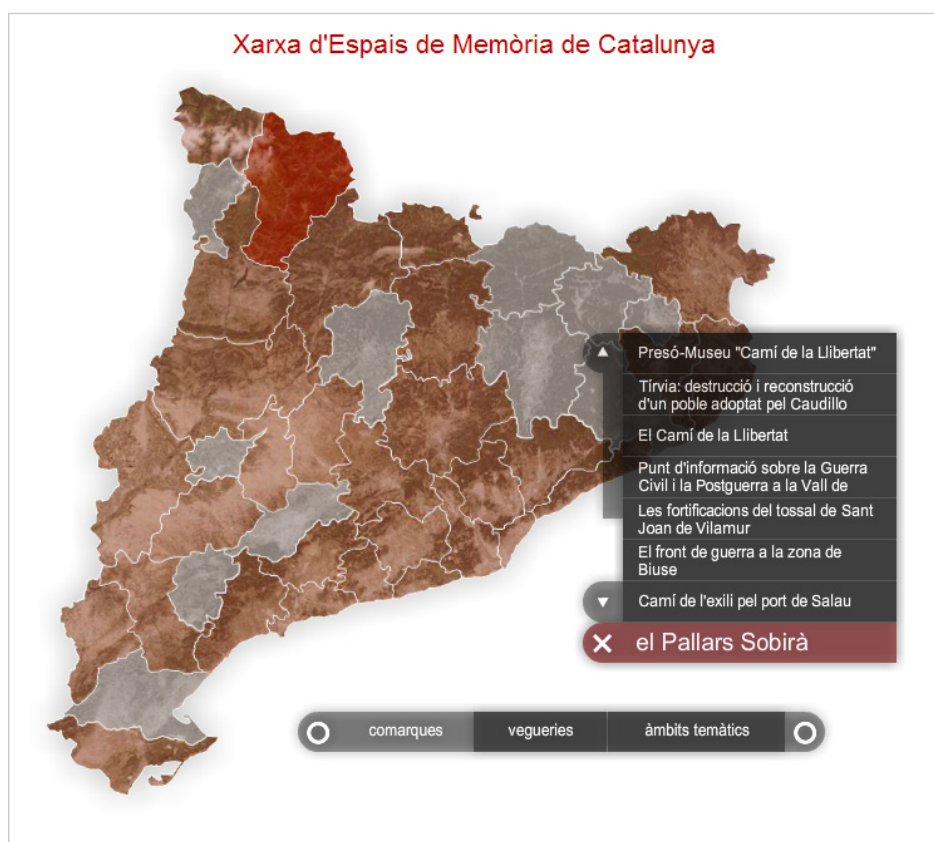
La lluita per les llibertats ha deixat arreu de Catalunya una gran quantitat d'empremtes que constitueixen un valuós patrimoni memorial. Aquest patrimoni, la Xarxa d'Espais de Memòria (XEM), està format per un conjunt heterogeni d'espais, llocs, vestigis, itineraris, rutes i centres d'interpretació que fan visible en el territori les marques del llegat del nostre passat recent.

Rutes com el camí de la llibertat al Pallars Sobirà, els camins de la Retirada i l'exili a l'Alt Empordà; itineraris com els espais de la Guerra Civil a Cambrils o a Vallbona de les Monges; els búnquers de la línia de defensa dels Pirineus a la Guingueta d'Àneu o a la Vall de Cardós, o el parc dels búnquers de Martinet i Montellà; els centres d'interpretació com el 115 Dies a Corbera d'Ebre, Can Riera de l'Hospitalet i d'altres espais com el parvulari republicà de Palamós, el Museu Memorial de l'Exili a la Jonquera, el Museu d'Història de la Immigració de Catalunya a Sant Adrià del Besòs o el Consorci Memorial dels Espais de la Batalla de l'Ebre (COMEBE) a Corbera d'Ebre.

La conversió d'aquests llocs de memòria en espais de commemoració i homenatge és una tasca primordial, com també ho és la seva transformació en instruments vius per a la reflexió i la divulgació històrica per tal de construir la democràcia del present i aprofundir-hi. Aquesta és una de les missions del Memorial Democràtic de la Generalitat de Catalunya.

Escull un dels espais de memòria propers a la teva localitat. Explica: com s'ha recuperat, qui ha ajudat a fer-ho possible?, qui visita aquests espais? què et sembla que s'hagin fet visitables? quins valors et transmeten?

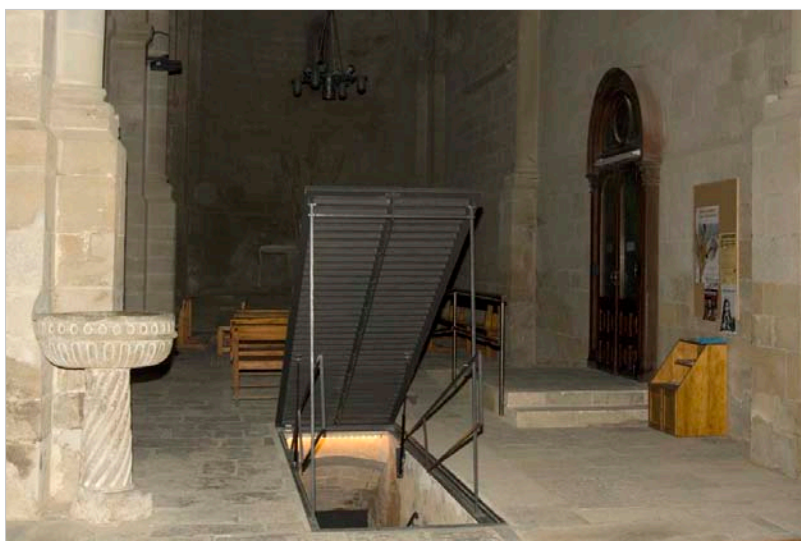

Espais de Memòria. <http://ves.cat/blk9>

- Per què creus que és important recuperar els espais de memòria arreu de Catalunya?

- Què volem dir quan parlem dels espais de memòria com un patrimoni cultural?

- Creus que és necessari que s'expliquin i s'ensenyin aquests espais de memòria? Què pots fer tu? Raona la teva resposta.

Refugi antiaeri ubicat sota el temple romànic de Santa Maria d'Agramunt. Núria Boleda. Memorial Democràtic

4 Annexos

4.1 Bibliografia

- AD. "Catalunya sota les bombes. Els atacs franquistes durant la Guerra Civil". *Sapiens*, 65 (suplement).
- AD. *Picasso: Guerra i Pau*. Catàleg de l'exposició al Museu Picasso: "És gaire pacífica la pau? L'artista com activista". Barcelona: El Cep i la Nansa Edicions, 2004
- AD. *La vida sota les bombes*. Col. "La Guerra Civil a Catalunya". Vol. 1. Barcelona: Edicions Primera Plana - El Periódico de Cataluña, 2008.
- AD. *Els bombardejos del 1938 i del 1939 a Mollet. La memòria popular*. De Glòria Arimon i Ventura. A: Notes. Vol. 24. Santa Eulàlia de Ronçana: Centre d'Estudis Molletans i Ajuntament de Mollet del Vallès, 2009.
- AD. *Corba de Foc. El cap de pont de Balaguer*. Col. "Eines de memòria", 5. Barcelona: Memorial Democràtic, 2011.
- Albertí, S. i Albertí, E. *Perill de bombardeig! Barcelona sota les bombes 1936-1939*. Barcelona: Edicions Albertí, 2004.
- Armengou, M. i Belis, R. *Ramon Perera, l'home dels refugis*. Barcelona: Rosa dels Vents, 2008.
- Barbeito, C i Caireto, M. *Introducció de conceptes, pau, violència, conflicte*. Bellaterra: Escola de Cultura de Pau, 2004.
- Campillo, M. *Quan plovien bombes: textos literaris catalans sobre els bombardejos de Barcelona*. Barcelona: Universitat de Barcelona, Centre de Recursos per a l'Aprenentatge i la Investigació. Biblioteca del Pavelló de la República, 2008.
- Contel i Ruiz, J.M. *Gràcia, temps de bombes, temps de refugis: el subsòl com a supervivència*. Barcelona: Taller d'Història de Gràcia, 2008.
- De Micheli, M. Scritti. A: *Universale Economica*. Vol. 676. Editorial Feltrinelli, 1973, p. 85.
- Domènech, X. i Zenobi L. *Quan plovien bombes: els bombardejos i la ciutat de Barcelona durant la Guerra Civil*. Barcelona: Ecos, 2010.
- Gallardo Cruz, J.A. *El dibujo infantil de la evacuación durante la Guerra Civil española (1936-1939)*. Màlaga: SPICUM, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Màlaga, 2012.
- Garcia Esteller, H. *L'aeròdrom de la Sénia 1937-39*. La Sénia: CEIBM i Patronat Camp d'Aviació de la Sénia, 2008.
- Garriga Andreu, J. *El bombardeig de Granollers, 31/05/1938*. Granollers: Museu de Granollers, 2008.
- Gesalí, D. i Íñiguez, D. *Aviació i guerra a la Garriga. El camp d'aviació civil, l'aeròdrom*

militar i el final de la guerra. La Garriga: Ajuntament de la Garriga, 2009.

- González Huix, F. *El asedio aéreo de Tarragona*. Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, 1990.
- Grup Historaula. *El record fet paraula. Memòria popular del franquisme*. Col. "Eines de memòria", 3. Barcelona: Direcció General de la Memòria Democràtica, 2008.
- Hurtado, V.; Segura, A.; Villarroja, J. *Atlas de la Guerra Civil a Catalunya*. Barcelona: Edicions DAU, 2010.
- Íñiguez, D. *El vesper de la Gloriosa: l'aviació republicana*. Calafell: Llibres de Matrícula, 2008.
- Pujadó, J. *Oblits de rereguarda: els refugis antiaeris a Barcelona, 1936-1939*. Barcelona: Abadia de Montserrat. Col. "Biblioteca Serra d'Or", 211, 1998.
- Pujadó, J. *Contra l'oblit. Els refugis antiaeris poble a poble*. Barcelona: Abadia de Montserrat. Col. "Biblioteca Serra d'Or", 2006.
- Pujadó, J. *El llegat subterrani. Els refugis antiaeris de la guerra civil*. Badalona: Ara Llibres, 2008.
- Ribé i Monge, G. *L'arsenal i polvorí de l'Aeroport de Sabadell*. Sabadell: Ajuntament de Sabadell - Museus Municipals, 2011.
- Rossell, A. *El camp d'aviació de Celrà*. Celrà: Ajuntament de Celrà, 1997.
- Satué i Sillué, M. *L'escola Milà i Fontanals. A: Vivències. La Barcelona que vaig viure 1931-1940*. Biblioteques de Barcelona, 2006.
- Solé i Sabaté, J. M. i Villarroja, J. *Catalunya sota les bombes*. Barcelona: Abadia de Montserrat, 1986.
- Solé i Sabaté, J.M. i Villarroja, J. *Espanya en llamas*. Barcelona: Temes de Hoy, 2003.
- Solé i Sabaté, J.M. *La guerra civil a Catalunya*. Barcelona: Edicions 62, 2004.
- Tribó, G.; Sierra, C.; Bastida, A. *Guerra civil a Catalunya. Veus dels sense nom*. "Eines de Memòria", 1, Barcelona: Eumo Editorial i Memorial Democràtic, 2007.
- Villarroja, J.; Pujadó, J.; Powles, V. *El refugi 307. La guerra civil i el Poble Sec 1936-1938*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2002.
- Villarroja, J. *Els bombardejos a Barcelona durant la guerra civil (1936-1939)*. Barcelona: Abadia de Montserrat, 1981.

4.2 Filmografia

- AD (2005). *Entre el soroll i el silenci. Els bombardejos franquistes a Manresa (1939-1939)*. Generalitat de Catalunya, Programa per al Memorial Democràtic
- AD (1998). *Catalunya sota les bombes*. Generalitat de Catalunya, Departament d'Ensenyament
- AD (2007). *Gernika, pintura de guerra*. Televisió de Catalunya
- AD (2007). *Ramon Perera, l'home que va salvar Barcelona*. Televisió de Catalunya
- Hernández, P; Frutos, P; Fernández, E. i J. Pujadó (1998). *Barcelona sota les bombes. La ciutat foradada*. Altervideo i History Board 1998

- Juncosa, X. Obiettivo: Barcellona, 1998
- Tulian, P. i N. Escobar (2008). *La canalla(da) de Sant Felip Neri*. Generalitat de Catalunya, Direcció General de la Memòria Democràtica

4.3 Bibliografia web

- **Catalunya bombardejada.** Memorial Democràtic de la Generalitat de Catalunya. <http://memorialdemocratic.gencat.cat>
- **Actes commemoratius dels bombardejos a Catalunya (1936-1939).** Memorial Democràtic. www.barcelonabombardejada.cat
- **Bombardejos aeris sobre Catalunya i Barcelona durant la Guerra Civil (1936-1939).** Renato Gazmuri Stein. Activitat que es troba a l'ARC i que promou l'anàlisi, a partir de fons d'arxiu, de la vivència per part de la població dels bombardejos aeris sobre Catalunya i, en especial, sobre Barcelona, com una de les primeres experiències d'atac sobre la població civil que caracteritzarà els conflictes bèl·lics del segle XX. <http://ves.cat/a-Bk>
- **Dipòsit Digital de Documents de la UAB (DDD).** Eina que recopila, gestiona, difon i preserva la producció científica, docent i institucional de la universitat, alhora que recull documents digitals. <http://ves.cat/bh6z>
- **Dones a la rereguarda. Imatges.** Treball d'anàlisi de fotografies procedents de diversos fons documentals conservats a l'ANC, que es contrasta amb una anàlisi procedent d'una font secundària, sobre la imatge de les dones durant la Guerra Civil espanyola <http://ves.cat/a-Bm>
- Granollers. Museu de Granollers. **Els bombardejos de Granollers, 1938-1939** <http://www.websmuseugranollers.org/bombardejosdegranollers/index0.html>
- Gernika. **Fundación Museu de la Paz de Gernika** <http://www.museudelapaz.org>
- Manresa. Aloy, J i Gasol, P. **Els bombardejos franquistes a Manresa (1938-1939)** <http://www.guiamanresa.com/bombardejos>
- Penedès. **Estació Territorial de Recerca del Penedès i Centre d'Interpretació de l'Aviació Republicana i la Guerra Aèria (CIARGA)** <http://www.aviacioiguerracivil.com>
- Refugi 307. **Descobreix el refugi 307: testimoni d'una tragèdia col·lectiva** <http://ves.cat/a-Bn>

4.4 Visites

Per conèixer la Xarxa d'Espais de Memòria de Catalunya, el patrimoni existent a Catalunya referent a l'episodi dels bombardejos durant la Guerra Civil espanyola, us proposem la llista següent d'espais, ordenats territorialment.

Tot i que tindreu les dades de contacte us recomanem que visiteu el web del Memorial Democràtic on trobareu tota la informació bàsica d'aquests espais: descripció, context històric i altres dades d'interès, a més d'informació pràctica per poder visitar-los. Tota la informació es pot consultar en català, castellà, anglès i francès.

També al web del Memorial Democràtic hi trobareu la informació de l'exposició *Catalunya bombardejada* cas que la vulgueu visitar al vostre municipi o la vulgueu sol·licitar.

Alt Pirineu

- **Refugis antiaeris de Bellver de Cerdanya**

S'han senyalitzat dos refugis, que formen part d'un recorregut pel municipi on es visiten diversos escenaris de Bellver durant la Guerra Civil i la Segona Guerra Mundial.

Tel. 973 51 00 16 A/e web@bellver.org

Lleida

- **Aeròdrom republicà d'Alfès**

L'espai inclou una ruta per les infraestructures recuperades de l'aeròdrom, que es van habilitar durant la Guerra Civil: pistes d'aterratge, refugis antiaeris, polvorins, dipòsits d'aigua i de combustible, defenses aèries, un hangar camuflat i dos observatoris. Tel. 973 13 60 05

- **Camp d'aviació republicà de l'Aranyó**

Forma part d'un itinerari que uneix diversos espais de la Segarra, relacionats amb el període de la Guerra Civil a la comarca. Tel. 973 53 13 03. A/e turisme@ccsegarra.com

- **Bombardejos a Cervera**

Dins dels itineraris pels espais de la Guerra Civil a la Segarra, a Cervera es recorden els bombardejos que patí la ciutat per part de la Legió Còndor alemanya, al servei de l'exèrcit franquista, especialment l'atac del 3 de desembre de 1938, que deixà nombrosos morts i ferits i incomptables danys materials. Tel. 973 53 00 25. A/e ajuntament@cerverapaeria.cat

- **Itinerari dels bombardejos a les Borges Blanques**

Recorregut que mostra la devastació que la ciutat patí deguda als bombardejos que van tenir lloc entre el 2 d'abril i el 25 de desembre de 1938. Tel. 973 14 28 50. A/e ajuntament@lesborgesblanques.cat

- **Clot de les bombes de Tartareu**

Senyalització del lloc on el 26 de març de 1937 un avió de la Legió Còndor va descarregar unes bombes després de fracassar en l'intent de bombardejar la central hidroelèctrica de Camarasa. Tel. 973 45 40 04. A/e ajuntament@avellanes.ddl.net

- **Liceu Escolar de Lleida**

Senyalització en homenatge a les víctimes del bombardeig que el dia 2 de novembre de 1937 afectà la ciutat de Lleida i, especialment, el Liceu Escolar, i que ocasionà al voltant de 250 víctimes mortals, la majoria nens i professors d'aquest centre educatiu. Tel. 973 70 04 57.

- **Refugi antiaeri de l'església de Santa Maria d'Agramunt**

Refugi situat sota l'església que ha estat rehabilitat per a l'accés del públic. A l'interior s'ha situat una mostra permanent de la vida quotidiana abans, durant i després de la Guerra Civil. Tel. 973 39 10 89. A/e turisme@ajuntamentagramunt.net

Girona

- **Centre d'Interpretació Camp d'Aviació de Celrà**

El camp d'aviació de Celrà va ser un dels més importants a Catalunya durant la Guerra Civil. El camp inclou un itinerari senyalitzat per tot el seu voltant, i es completa amb la visita a l'espai museogràfic dedicat al camp d'aviació, ubicat al Centre Cívic La Fàbrica. Tel. 972 49 20 01. A/e ajuntament@celra.cat

- **Refugi antiaeri de Girona**

El refugi del Jardí de la Infància forma part, juntament amb el cementiri i l'antic seminari, de l'itinerari pels llocs més significatius de la Guerra Civil i la repressió franquista de la ciutat. Està gestionat pel Museu d'Història de la Ciutat. Tel. 972 22 22 29. A/e museuciutat@ajgirona.cat

- **Refugi antiaeri de Roses**

El refugi de Roses constitueix un dels punts que conformen la ruta de la Retirada i camins de l'Exili. Tel. 972 25 24 00. A/e amr@roses.cat

- **Refugi de l'escola Ruiz-Giménez a Palamós**

Refugi construït al pati de l'escola, que havia estat inaugurada durant la Segona República. Durant la Guerra, Palamós va ser bombardejat més de 30 cops, tant per mar com per aire, ja que tenia un port estratègic. Tel. 972 60 12 44. A/e miquel.marti@palamos.cat

Tarragona

- **Refugi antiaeri de la Patacada, Reus**

És un dels 110 refugis que es van construir a Reus durant la Guerra Civil. S'ha recuperat i rehabilitat perquè es pugui visitar, i compta, al vestíbul d'entrada, amb l'exposició "Reus sota les bombes". Tel. 977 01 06 60. A/e info.museus@reus.cat

- **Refugi antiaeri de la plaça del Blat, Valls**

El refugi té accés per la casa pairal de Ca Sagarra, concretament per un celler gòtic de gran atractiu arquitectònic. Conté l'Espai Memorial Valls 1931-1979, un recorregut històric pels principals esdeveniments a la capital de l'Alt Camp durant aquell període. Tel. 977 61 25 30. A/e turisme@valls.cat

- **Refugi antiaeri de Cambrils**

A partir de la recuperació del refugi s'hi ha posat en marxa un projecte per documentar i divulgar els esdeveniments de la Guerra Civil al municipi, en forma de ruta, pensat especialment per a escolars. Tel. 977 79 45 28. A/e mhc.cambrils@altanet.org

- **Refugis antiaeris de Tarragona**

S'han recuperat dos refugis, que formen part d'un itinerari de cinc espais de memòria vinculats a la rereguarda durant la Guerra Civil i la repressió franquista posterior. Tel. 977 24 22 20. A/e mht@tarragona.cat

Terres de l'Ebre

- **Centre d'Interpretació del camp d'aviació de la Sénia**

El camp compta amb un espai a l'aire lliure, senyalitzat amb plafons; i amb la casa de comandament, on hi ha ubicat el Centre d'Interpretació. El centre proposa un recorregut per diversos moments de la història del camp d'aviació, des que el va construir l'exèrcit republicà fins que el va ocupar la Legió Còndor alemanya. Tel. 977 71 30 00. A/e info@campaviaciolasenia.cat

- **Refugi antiaeri de Flix**

Flix va ser un objectiu militar a causa de la fàbrica d'explosius que hi havia. Durant la Batalla de l'Ebre, a l'estiu del 1938, es van intensificar els bombardejos amb l'objectiu de destruir el pont de ferro i altres passos del riu. Aquest espai forma part del COMEBE (Consorci Memorial d'Espais de la Batalla de l'Ebre). Tel. 977 41 01 53. A/e info@batallaebre.org

- **Refugi de la plaça de la Font Gran a Benissanet**

Durant la Batalla de l'Ebre, Benissanet veia sovint l'aviació franquista bombardejar llocs de pas propers, inclús en alguns casos també la població. Davant aquesta amenaça van decidir construir diversos refugis, públics i privats. A la seva construcció hi van participar soldats republicans i també la població civil, sobretot noies joves. Aquest espai forma part del COMEBE (Consorci Memorial d'Espais de la Batalla de l'Ebre). Tel. 977 42 15 28. A/e info@batallaebre.org

Penedès

- **Ruta de Defensa de les Costes**

Itinerari per diverses poblacions costaneres del Garraf i el Baix Penedès, on davant d'un hipotètic atac per mar es van construir diversos elements de defensa (nius de metralladora i bateries), a més d'altres elements i estratègies defensives que va crear el Govern republicà a Sitges, Vilanova i la Geltrú i Calafell. Aquesta ruta s'entrellaça amb les dues altres rutes dels itineraris pel Penedès: la ruta del Front i la ruta del Vesper de la Gloriosa. Tel. 93 892 219 79 – 93 890 05 82. A/e secretaria@iepenedesenc.org

- **Ruta del Front**

La ruta permet conèixer com es va produir l'avanç franquista pel Penedès. Transcorre entre diversos municipis com ara el Subirats, Vilafranca del Penedès, Santa Margarida i els Monjos, l'Arboç, la Bisbal del Penedès, Albinyana, el Vendrell i Vilanova i la Geltrú. En aquest últim municipi hi trobem un refugi antiaeri recuperat i senyalitzat. Aquesta ruta s'entrellaça amb les dues altres rutes dels itineraris pel Penedès: la ruta de Defensa de Costes i la ruta del Vesper de la Gloriosa. Tel. 93 892 19 79 – 93 890 05 82. A/e secretaria@iepenedesenc.org

- **Ruta del Vesper de la Gloriosa**

Ruta que uneix els quatre aeròdroms de la zona: els Monjos, Pacs-Vilobí del Penedès, Santa Oliva i Sabanell (Torrelavit), i on es poden visitar diversos vestigis recuperats i senyalitzats. Dins l'itinerari s'inclou la visita al CIARGA. Aquesta ruta s'entrellaça amb les dues altres rutes dels itineraris pel Penedès: la ruta del Front i la ruta de Defensa de les Costes. Tel. 93 892 19 79 – 93 890 05 82. A/e informacio@aviacioiguerracivil.com

- **CIARGA**

Centre d'Interpretació de l'Aviació Republicana i la Guerra Aèria que es troba situat a l'aeròdrom dels Monjos. Explica diversos aspectes de l'aviació militar: el seu desenvolupament

pament durant la Guerra, l'aviació republicana, la intervenció estrangera i la rereguarda. El Centre està inclòs dins de la ruta del Vesper de la Gloriosa. Tel. 93 898 02 11- 93 898 25 14. A/e informacio.memorial@smmonjos.cat

Catalunya Central

- **Ruta dels aeròdroms d'Osona**

Ruta senyalitzada al voltant de l'aeròdrom de Vilatorrada que inclou diferents elements (hangars, refugis, polvorins, etc.) ubicats als municipis de Sant Julià de Vilatorrada, Santa Eugènia de Berga i Calldetenes. Tel. 93 883 22 12.

Barcelona

- **Camp d'aviació de Rosanes**

Va ser un camp força actiu al front del Segre i al front de l'Ebre, així com també en la defensa de Barcelona. Hi ha organitzat un circuit pel perímetre de camp, on es van descobrint alguns dels elements que el configuren: refugis, torre de control, edificis de comandament, menjador, hangar i garita de vigilància. Tel. 93 860 50 50. A/e lagarriga@ajlagarriga.cat

- **Refugi antiaeri de l'estació de la Garriga**

El refugi fou construït a prop de l'estació, un fort nucli de comunicacions. El 29 de gener de 1939 la Garriga va patir un mortífer bombardeig i l'estació va quedar destruïda. Molts garriguencs i garriguenques van salvar la vida gràcies a aquest refugi, que ha estat recuperat i museïtzat. S'organitzen visites guiades amb l'objectiu de promoure la reflexió envers la guerra i posar en valor l'organització de la defensa a la rereguarda. Tel. 93 860 50 50. A/e lagarriga@ajlagarriga.cat

- **Bateria antiaèria de Sant Pere Màrtir**

Bateria situada a la muntanya de Sant Pere Màrtir (municipi d'Esplugues del Llobregat), al sud-est de la serra de Collserola. És un dels vestigis que resten dels elements de defensa de la ciutat de Barcelona davant l'aviació italiana i alemanya. Tel. 93 371 33 50. A/e ajuntament@esplugues.cat

- **Bateria antiaèria del Turó de la Rovira**

Un altre dels elements que resten de la defensa activa de Barcelona, situat al barri d'Horta-Guinardó, que compta amb una de les millors vistes sobre la ciutat. Està gestionat pel Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona. Tel. 93 256 21 22. A/e museuhistoria@bcn.cat

- **Arsenal i polvorí de l'aeròdrom de Sabadell**

Des d'aquest aeròdrom sortien avions per defensar Barcelona i combatre al front de guerra. Sota el camp de vol s'hi va construir un arsenal i un polvorí per emmagatzemar bombes i municions per a l'aviació, que avui es poden visitar. A Sabadell també trobem un altre espai de memòria, les Coves de Sant Oleguer, testimoni de les penúries dels primers anys del franquisme. Tel. 93 727 85 55. A/e mhs@ajsabadell.cat

- **Granollers: el bombardeig del 31 de maig de 1938**

Itinerari urbà per conèixer els espais afectats pel bombardeig de l'aviació italiana el 31 de maig de 1938. El Museu de Granollers organitza unes visites guiades que inclouen un itinerari per diversos punts de la ciutat, la visita al refugi antiaeri de la plaça Maluquer i Salvador, i la visita al Centre de Cultura per la Pau Can Jonch. Tel. 93 842 68 40. A/e museu@ajuntament.granollers.cat

• Refugi antiaeri del Parc, Calella

Calella patí dos atacs aeris entre el 1937 i el 1938. El refugi del Parc és un dels tres refugis que es van construir per defensar a la població. Tel. 93 769 27 69. A/e m.calella@diba.cat

• Refugi antiaeri de la placeta Macià, Sant Adrià de Besòs

Tot el pla de Besòs va ser bombardejat des de principis de 1937, ja que era un focus d'indústria proper a Barcelona. El refugi s'ha recuperat i museïtzat, i ofereix visites guiades i mitjans audiovisuals. El refugi és el nucli d'un projecte pedagògic que comprèn altres espais de la ciutat relacionats amb la Guerra Civil. L'objectiu és promoure la reflexió envers la guerra, fonamentar un aprenentatge actiu i donar veu als qui van viure els bombardejos franquistes. Tel. 609 03 38 67. A/e jvilalta.pmi@gmail.com

4.5 Relació de municipis catalans bombardejats

En aquesta llista es poden localitzar els diversos municipis catalans que van patir les conseqüències dels bombardejos durant la Guerra Civil espanyola. Tot i així, les recerques i investigacions actuals als arxius corresponents podrien ampliar la llista.

- Agramunt (Urgell)
- Agullana (Alt Empordà)
- Aitona (Segrià)
- Alcarràs (Segrià)
- Almatret (Segrià)
- Alp (Cerdanya)
- Amposta (Montsià)
- Anglesola (Urgell)
- Arbeca (Les Garrigues)
- Arenys de Mar (Maresme)
- Artesa de Lleida (Segrià)
- Artesa de Segre (La Noguera)
- Avinyonet del Penedès (Alt Penedès)
- Avinyonet de Puigventós (Alt Empordà)
- Badalona (Barcelonès)
- Banyeres del Penedès (Baix Penedès)
- Barbens (Urgell)
- Barcelona (Barcelonès)
- Bell-lloc (Segrià)
- Bellpuig (Urgell)
- Bellvei (Baix Penedès)
- Besalú (Garrotxa)
- Blanes (La Selva)
- Bot (Terra Alta)
- Cabanelles (Alt Empordà)
- Calafell (Baix Penedès)
- Calella (Maresme)
- Cambrils (Baix Camp)
- Campdevàrol (Ripollès)
- Canet de Mar (Maresme)
- Cardedeu (Vallès Oriental)
- Cassà de la Selva (Gironès)
- Castell d'Aro (Baix Empordà)
- Castellans (Les Garrigues)
- Castellet i la Gornal (Alt Penedès)
- Castelló d'Empúries (Alt Empordà)
- Cervera (Segarra)
- Ciutadilla (Urgell)
- Claravalls (Urgell)
- Claverol (Pallars Jussà)
- Cogul (Les Garrigues)
- Colera (Alt Empordà)
- Corbera d'Ebre (Ribera d'Ebre)
- Cornudella (Priorat)
- Cubells (La Noguera)
- Cubelles (Garraf)
- El Bruc (Anoia)
- El Masnou (Maresme)
- El Morell (Tarragonès)
- El Papiol (Baix Llobregat)
- El Perelló (Baix Ebre)
- El Port de la Selva (Alt Empordà)
- El Prat de Llobregat (Baix Llobregat)
- El Vendrell - Sant Vicenç de Calders (Baix Penedès)
- Els Hostalets de Balenyà (Osona)
- Falset (Priorat)
- Figueres (Alt Empordà)
- Flix (Ribera d'Ebre)
- Gavà (Baix Llobregat)

- Girona (Gironès)
- Golmés (Segrià)
- Granollers (Vallès Oriental)
- Guissona (Segarra)
- Horta de Sant Joan (Terra Alta)
- Igualada (Anoia)
- Juneda (Les Garrigues)
- La Bisbal (Baix Empordà)
- La Cellera de Ter (La Selva)
- La Garriga (Vallès Oriental)
- La Pobla de Segur (Pallars Jussà)
- La Torre de Cabdella (Pallars Jussà)
- L'Albagés (Les Garrigues)
- L'Ampolla (Baix Ebre)
- L'Arboç (Baix Penedès)
- Les Borges Blanques (Les Garrigues)
- Les Franqueses del Vallès (Vallès Oriental)
- L'Espluga de Francolí (Conca de Barberà)
- L'Hospitalet (Barcelonès)
- Linyola (La Noguera)
- Llagostera (Gironès)
- Llançà (Alt Empordà)
- Lleida (Segrià)
- Llorenç del Penedès (Baix Penedès)
- Maçanet de la Selva (La Selva)
- Maials (Segrià)
- Maldà (Urgell)
- Malgrat (Maresme)
- Manlleu (Osona)
- Manresa (Bages)
- Marçà (Priorat)
- Martorell (Baix Llobregat)
- Mataró (Maresme)
- Mollerussa (Segrià)
- Mollet (Vallès Oriental)
- Monistrol (Bages)
- Montblanc (Conca de Barberà)
- Montgai (La Noguera)
- Montgat (Maresme)
- Móra d'Ebre (Ribera d'Ebre)
- Organyà (Alt Urgell)
- Palamós (Baix Empordà)
- Pallerols (Alt Urgell)
- Palma d'Ebre (Ribera d'Ebre)
- Ponts (La Noguera)
- Port de la Selva (Alt Empordà)
- Portbou (Alt Empordà)
- Premià de Mar (Maresme)
- Puigcerdà (Cerdanya)
- Puigverd d'Agramunt (Urgell)
- Puigverd de Lleida (Segrià)
- Reus (Baix Camp)
- Riba-roja (Ribera)
- Ribes de Freser (Ripollès)
- Ripoll (Ripollès)
- Roses (Alt Empordà)
- Sant Adrià del Besòs (Barcelonès)
- Sant Celoni (Vallès Oriental)
- Sant Feliu de Guíxols (Baix Empordà)
- Sant Hilari Sacalm (La Selva)
- Sant Joan de les Abadesses (Ripollès)
- Sant Joan de Palamós (Baix Empordà)
- Sant Quintí de Mediona (Alt Penedès)
- Sant Quirze de Besora (Ripollès)
- Santa Coloma de Gramenet (Barcelonès)
- Santa Coloma de Queralt (Conca de Barberà)
- Santa Margarida de Montbui (Anoia)
- Santa Margarida i els Monjos (Alt Penedès)
- Sarrià de Ter (Gironès)
- Seròs (Segrià)
- Sils (La Selva)
- Sitges (Garraf)
- Solsona (Solsonès)
- Sort (Pallars Sobirà)
- Tarragona (Tarragonès)
- Tàrraga (Urgell)
- Térmens (La Noguera)
- Torredembarra (Tarragonès)
- Torrelameu (La Noguera)
- Tortosa (Baix Ebre)
- Tossa de Mar (La Selva)
- Tremp (Pallars Jussà)
- Valls (Alt Camp)
- Vandellòs (Baix Camp)
- Verges (Baix Empordà)
- Vic (Osona)
- Vidreres (La Selva)
- Viladamat (Alt Empordà)
- Viladecans (Baix Llobregat)
- Vilafranca del Penedès (Alt Penedès)
- Vilagrassa (Urgell)
- Vilajuïga (Alt Empordà)
- Vilanova i la Geltrú (Garraf)
- Vila-seca (Tarragonès)
- Vimodí (Conca de Barberà)

4.6 Cronologia dels bombardejos

Entre el 30 d'octubre de 1936 i el 24 de gener de 1939 Catalunya va patir milers d'atacs de part de l'aviació italiana, alemanya i franquista. Més de 140 poblacions catalanes foren bombardejades al llarg de la Guerra Civil. Aquesta és la cronologia dels fets més rellevants.

[30 D'OCTUBRE DE 1936] El creuer Canarias ataca Roses.

[13 DE FEBRER DE 1937] El vaixell de guerra italià Eugeni de Saboya bombardeja Barcelona causant 18 morts i impactant a la fàbrica Elizalde, situada al Passeig de Sant Joan.

[23 DE FEBRER DE 1937] La Legió Còndor alemanya ataca Flix afectant a la fàbrica de cloratita, un hospital de sang i el nucli urbà.

[16 DE MARÇ DE 1937] Atac de l'aviació sobre el barri del poble Poble Sec de Barcelona, causant vuit morts.

[22 DE MARÇ DE 1937] Bombardeig de Tortosa amb diverses cases esfondrades, onze morts i vuit ferits

[ABRIL DE 1937] Es produeixen els primers bombardejos sobre les ciutats de Reus i Tarragona.

[5 D'ABRIL DE 1937] Girona és bombardejada. També Tortosa i Celrà.

[29 DE MAIG DE 1937] 64 morts i 88 ferits al major dels bombardejos patits per la ciutat de Barcelona, signat per la Legió Còndor alemanya.

[30 DE JUNY DE 1937] Són bombardejades les poblacions de Sarrià de Ter, Girona, Celrà i Flaçà.

[19 DE JULIOL DE 1937] Bombardeig de Tarragona ocasionant una gran mortaldat.

[23 DE JULIOL DE 1937] Atac sobre Tortosa que veu destruir la seva Eixample i bona part del centre de la ciutat, ocasionant 8 morts i 40 ferits.

[17 DE SETEMBRE DE 1937] Bombardeig de Reus causant gran destrucció entre els edificis del centre de la ciutat, com el Centre de Lectura.

[1 D'OCTUBRE DE 1937] 87 morts a Barcelona provocats pels atacs aeris, sobretot pels que es produïren sobre el barri de la Barceloneta.

[2 DE NOVEMBRE DE 1937] L'aviació legionària Italiana descarrega les seves bombes sobre Lleida afectant especialment al Liceu Escolar i al Mercat de Sant Lluís. Un mínim de 250 persones, entre elles una cinquantena de nens i nenes alumnes del Liceu, moren en aquest atac.

[1 DE GENER DE 1938] El primer dia de l'any nou un atac sobre el casc antic de Barcelona va provocar més de 60 morts. Barcelona és bombardejada durant tot el mes de gener ocasionant la mort d'unes 600 persones.

[GENER DE 1938] Tarragona, Reus, Mollet, Sant Feliu de Guíxols, Figueres, Tremp i Puigcerdà foren bombardejades durant el mes de gener provocant desenes de mort i gran destrucció de les ciutats.

[30 DE GENER DE 1938] Una bomba d'aviació provoca una matança a l'Església de Sant Felip Neri de Barcelona. La majoria de les víctimes són nens.

[22 DE FEBRER DE 1938] Sant Feliu de Guíxols és atacat provocant la mort de 13 persones i 45 ferits.

[23 DE FEBRER DE 1938] Figueres pateix dos bombardejos que causaren 16 morts i desenes de ferits.

[16, 17 i 18 DE MARÇ DE 1938] Els avions italians bombardegen Barcelona durant tres dies, en el major atac aeri que pateix la població. La ciutat acumula ja més de 1.300 morts i 22.000 ferits entre la població civil. Entre juny i juliol es produeixen més de 15 bombardejos.

[MARÇ DE 1938] Durant aquest mes, Reus i Tarragona foren bombardejades juntament amb Sant Vicenç de Calders, l'Arboç, Vilaseca, Salou, el Vendrell, Altafulla, Ulldecona, Alcanar, Amposta, Tortosa, Badalona, Gavà, Mataró i Portbou.

[27 DE MARÇ DE 1938] Dies abans de la seva ocupació per l'exèrcit franquista, i durant dues hores, l'aviació rebel bombardeja Lleida ocasionant, segons algunes fonts, al voltant de 400 noves víctimes. Després d'aquest bombardeig s'evacuà la ciutat que torna a ser atacada en successius bombardejos els dies 29, 30 i 31 de març i 1 i 2 d'abril d'aquell mateix any.

[12 DE MAIG DE 1938] Atacs sobre el casc antic de Barcelona i el barri de Poble Sec causen 35 morts i 139 ferits. Els atacs afecten també Sant Adrià de Besòs, provocant 60 morts.

[31 DE MAIG DE 1938] Cinc avions italians Savoia S-79, provinents de Mallorca, bombardegen Granollers.

[30 DE JUNY DE 1938] Atac aeri sobre Badalona que provoca 65 morts, més de 200 ferits i un centenar de cases destruïdes.

[19 DE JULIOL DE 1938] Una bomba cau sobre la Catedral de Barcelona.

[25 DE JULIOL - AGOST DE 1938] En iniciar-se la Batalla de l'Ebre, l'activitat de l'aviació franquista es concentrà en les comarques tarragonines: Tarragona, Reus, Falset, Marçà, l'Ametlla, Cambrils, l'Hospitalet de l'Infant, Vandellòs, l'Amposta, Altafulla, el Perelló, Sant Vicenç de Calders...

[8 D'OCTUBRE DE 1938] El bombardeig d'un tren a Sant Vicenç de Calders causa 30 morts i 80 ferits.

[23 DE NOVEMBRE DE 1938] La ciutat de Barcelona va rebre quatre atacs amb un resultat de 44 persones mortes.

[15, 16 i 17 DE DESEMBRE DE 1938] Una gran concentració de bombarders ataquen el poble tarragoní del Perelló, que va resultar totalment destruït.

[16 DE DESEMBRE DE 1938] Una bomba cau al Mercat de la Barceloneta i provoca 42 morts.

[21 DE DESEMBRE DE 1938] Es bombardegen quatre capitals de comarca: Vic, les Borges Blanques, Tàrraga i Manresa.

[31 DE DESEMBRE DE 1938] 50 morts a causa d'un nou bombardeig sobre el centre de la ciutat.

[24 DE GENER DE 1939] Últim bombardeig, sobre el port de Barcelona.

[24, 25 i 26 DE GENER DE 1939] Granollers torna a ser bombardejada per la Legió Còndor alemanya, l'aviació legionària italiana i l'Hispana, causant danys a la via fèrria, a diverses fàbriques i a l'Hospital, i deixant prop de 40 noves víctimes mortals.

[6, 7 i 8 DE FEBRER DE 1939] En plena retirada, són bombardejades les poblacions fronteres de Figueres, Roses, el Port de la Selva, Vilajuïga, Puigcerdà, Avinyonet de Puigventós i Cabanelles.

4.7 Record de l'homenatge a les víctimes i municipis bombardejats en el 75è aniversari dels bombardejos sobre Catalunya

Durant anys, vaig creure que la llibertat tornaria a la meua volguda terra abans de la meua mort. Ara ja n'estic tant segur. Tornarà, això ho sé... potser jo no viuré per a veure-ho.

PAU CASALS, ELS BOMBARDEIGS I LA PAU

Missatge del mestre Pau Casals pronunciat a Nova York amb motiu del concert a les Nacions Unides, el 24 d'octubre de 1958.

(...) Les nacions més poderoses tenen el deure i la responsabilitat de mantenir la pau. Confio profundament que les grans masses d'aquests països, com la de tots els altres, desitgin la comprensió i la cooperació recíproques de tots els homes. És hora que els governs i els qui tenen autoritat posin fil a l'agulla perquè aquest desig no resulti impossible (...).
Crec que tots els que creuen en la dignitat humana han d'actuar ara per procurar una major comprensió entre els pobles i un apropament sincer de les forces contràries (...). La música, aquest meravellós llenguatge universal comprès per tots en el món, ha de contribuir a la comunicació i entesa entre els homes (...).

Fragment del missatge pronunciat per Pau Casals al concert del Teatre del Liceu de Barcelona en benefici dels infants el 19 d'octubre de 1938.

(...) Em permeto demanar-vos la vostra cooperació, el vostre ajut en la tasca que he emprès per tal de subministrar aliments, roba i medicaments als infants i als vells, així com també per a l'evacuació dels nens que tants greus perills corren a causa de la guerra i dels bombardeigs (...).

Fer memòria no és només recordar fets passats. És, sobretot, evocar una presència, evocar presències. Estem decidits a reconèixer i comprendre els fets del passat —inclosos els que han destruït i dividit— per projectar-nos harmònicament en el present i fins a les set generacions que ens seguiran...

Homenatge a les
**víctimes dels
bombardeigs**
a Catalunya

memorial
democràtic

Generalitat
de Catalunya

